

Centrum med många riktningar

– en vänbok till Gunilla Bjerén

Stockholms
universitet

Centrum med många riktningar

– en vänbok till Gunilla Bjerén

**Centrum med många riktningar
- en vänbok till Gunilla Bjerén**

Publicerad i Centrum för genusstudiers skriftserie, nr 43
Stockholms universitet 2009

ISBN 91 - 87792 - 42 7

Copyright: författarna
Layout: Henning Brüllhoff

Centrum för Genusstudier
Stockholm universitet
106 91 Stockholm

Telefon: + 46 (0)8 16 22 22
Fax: + 46 (0)8 674 73 00
www.kvinfo.su.se

Innehåll

- 7 Förord
Birgitta Ney, Atakilte Beyene
- 11 Spinning around the "lycra lout"
Dag Balkmar
- 25 Drömmen om den perfekta kvinnan, En postkolonial queerläsning av M. Butterfly
Tiina Rosenberg
- 53 Den rosa färgen...
Fanny Ambjörnsson
- 59 Singel i stan – ensam på landet. Om kärlek på landet
Lissa Nordin
- 65 Bland mediedrottningar på 1920-talet
Birgitta Ney
- 83 Relationer – en erkännandets politik och praktik
Annika Olsson
- 91 Kvinnliga reportrar på det journalistiska fältet
Kristina Lundgren
- 103 Embodying global division of labour: reflections from Sweden and South Africa
Paula Mählck
- 113 Immigration, Gender, and Family Transitions to Adulthood in Sweden
Eva Bernhardt, Calvin Goldscheider, Fran Goldscheider, Gunilla Bjerén

- 147 Från fladdermöss till fosterdiagnostik – Om
ultraljudsteknikens bakgrund, utveckling och
användning
Ann-Christin Nyberg
- 165 Gender Differences in the Transition to
Parenthood: A Case Study from Värmland,
Sweden
Gebrenegus Ghilagaber
- 183 Feminism, politik och moral
Lena Gemzöe
- 191 Om skribenterna och texterna

Förord

Centrum för genusstudier rymms i en korridor på plan 4 i B-huset i Frescati. Här rymms kunskap från många olika ämnesdiscipliner, humanister, samhällsvetare och till och med en teknikvetare, som sig bör på ett Centrum; lärare, forskare och doktorander från Linköping och Luleå i sällskap med våra kvalificerade administratörer. Intresseinriktningarna varierar men gemensamt har alla en genusvetenskaplig och feministisk grundkunskap av stora mått.

I rummet längst söderut i korridoren har Gunilla Bjerén sina skrivbord, datorer och böcker. Om flertalet i korridoren har många talanger, så är Gunilla den av oss som visar upp en synnerligen skiftande inriktning på sina kompetenser och intresseområden. Sociologi, socialantropologi, demografi för att nämna några. Hon har ett särskilt intresse för mötet mellan samhällsvetenskaper och humaniora. Och kvantitativa metoder inte att förglömma. Hennes förtjusning i olika datorprograms förtjänster för kvalitativa studier av stora textmaterial kan stundtals övergå i missionerande. Datorer, installationer och format hit och dit är en annan inriktning som frestar henne att försöka entusiasmera kolleger för ständigt nya behändiga versioner. Förändringar inte bara lockar henne, när det gäller den akademiska vardagen måste hon nog beskrivas som en av de modigare.

Gunilla har varit lektor, föreståndare och prefekt med i många år mycket liten tid för egen forskning. Om någon funnit Gunilla i den lilla vita soffan som flyttas runt till de mest skiftande placeringar i hennes rum, så beror det som regel på att hon plöjer en avhandling som hon antingen ska vara opponent på eller bedöma som ledamot av betygsnämnd. Trots de många uppdragen inom och utom universitetet så är hon i grunden en forskare som lika gärna ägnar sig åt människor i Torsby i Värmland som i Libby, Montana eller Shashemene i Etiopien och som gärna kastar sig över böcker som handlar om att återvända till tidigare studier,

vad händer när forskaren återvänder till ett eget material. Det har hon talat ofta om.

Sedan något år har detta tagit ny fart: genom att hon tilldelades forskningsmedel för att återvända till ett av sina tidigaste forskningsprojekt. Hon ägnar åter tid åt att tänka på och tala om Etiopien och Shashemene – under 2008 var hon där för två fältstudier och under våren 2009 åker hon dit igen.

Men innan hon kan resa iväg ska hon genomföra en internationell forskarkonferens: Feminist Research Methods – en idé hon burit på länge och som nu är inne i ett intensivt slutskede med hjälp till visumansökningar, pyssel av varierande slag med inbjudna föreläsare och epostprat med entusiaster från flera kontinenter.

Mitt i denna hektiska arbetsperiod fyller hon år och av ett sådant antal att detta måste markeras. Vad är i dessa tider naturligare än att erbjuda arbetskamrater och vänner med olika anknytning att delta med bidrag till en bok. Och i Gunillas fall är det naturligast att det är en bok ”på nätet”, dvs den publiceras i Centrums skriftserie men direkt i Open Access. Vi som medverkar i boken har bidragit med texter som oftast är skrivna för andra sammanhang; ingen skribent har haft gott om tid att leverera en nyskriven text. Ändå har några funnit tid att formulera nytt. Skribenter och texter presenteras närmare på bokens två sista sidor. Majoriteten texter är på svenska, några är på engelska. Här finns korta och långa kapitel.

Det Gunilla-typiska med denna samling är att texterna visar just hur varierande inriktningar som rymts i korridoren på Centrum för genusstudier, av arbetskamrater nu eller tidigare, tillsammans med kolleger inom ämnen som statistik, demografen.

Vi som redigerat denna vänbok är Birgitta Ney, Annika Olsson och Henning Brüllhoff – alla verksamma just nu på Centrum för genusstudier. Vi låter Gunillas nuvarande projektkollega Atakilte Beyene avsluta förordet och inleda denna vänbok med en hyllning i form av ett personligt brev:

2009-01-22

I have come to get to know Gunilla through Shashemene in 2004 when she asked me to work on her fantastic and well organized data of Shashemene; data she collected in the early 1970s into a SPSS program. Since then our collegial relation has extended much more than organizing the old data: The study of Shashemene has re-started after 35 years and since last year we have been conducting a major re-study of the town focusing on issues of livelihoods, migration, gender, and other social and political dynamics of semi-urban towns. What more? I now find myself somehow attached to Shashemene as a place, having a sense of the town on different aspects.

Last year we spent an intensive and lively fieldwork in Shashemene where we did a lot of different things: visiting organizations and officials, identifying assistants, conducting participatory training, etc. We took trans-sectional walk through the town, having chats and socializing with the people of the town, and Gunilla, after 35 years, had to memorize the 'old' picture and contrast with the current. So, she was an invaluable key informant. Listening to her story about the changes Shashemene has seen was somehow like going back through the years.

Despite the tight and intensive schedule, we, including her husband Osvaldo, did also some nice visits around Awasa, Wondo-Genet and the Rift-Valley. Gunilla hardly missed her after-lunch short sleep though, and she had to put the clock-alarm. After all, she had no problem sleeping what so ever!

As the work on Shashemene continues, new opportunities of cooperation are also being re-created. The Institute of Gender Studies in Addis is an example where her engagement is taking root and future collaboration can be expanded beyond Shashemene. Gunilla will have important roles to play!

Gunilla: I hope your commitment, inspiration and love for Ethiopia continues! And I am grateful to have you as a colleague.

Many Congratulations and Happy Birthday, from Atakilte Beyene, Nässjö.

Spinning around the 'lycra lout'

Dag Balkmar

Swedish traffic statues pose several rules and requests 'not to obstruct traffic'.

However, there is only one kind of mobility that is not to be obstructed. Which?

- A. Pedestrians
- B. Motorists
- C. Cyclists

(Falk 2008)

Over the years I have known Gunilla, especially one dimension of daily life comes to mind as of increasing importance to the both of us, namely, cycling. In an enthusiastic way, Gunilla and I use to update one another on the current state of our respective bikes and cycling experiences. Over time, as bikes are being used, they become artefacts sediment of memories. I especially remember how Gunilla, reflecting on the specifics of tandem bicycles, tells me a story how she and a dear friend explored the Swedish countryside one summer. Indeed, cycling a tandem bike is, Gunilla tells me, to put coupledness to its final test. After all, taking on a journey on a vehicle comprising of three entities, two minds (at least), but only one handlebar functional for steering, may be quite a journey. Seemingly, both of us have made acquaintance with technological artefacts that seems to have become more than a mere "part of our lives" – even extensions of our human bodies. Rather than relating to the bike as subservient 'other', I think of my human body and the cycle provoking and sustaining one another as a cyclist figuration among others, moving about

through the social realm of traffic. As bodily extension, my bike forms a part of 'me', even becomes 'me' - as part of my gendered self as young(er) male.

This essay is politically and emotionally written in the vein of cycling, deeply intertwined with my own experiences of such a mundane, nevertheless risky, activity. Of late, cyclists have been regarded as disruptive and dangerous, and for at least a decade the cycling "Lycra lout" has figured in Anglo-Saxon demonology. Simply put, 'lycra lout' is derogatory British slang for an arrogant, road-hogging cyclist supposedly sporty dressed up wearing lycra. In a Swedish context, we may talk of a similar figure, namely "cykelmarodören", stylishly forcing his way through the busy streets of Stockholm city. Refusing wearing lycra, simply because it would make me look ridiculous, the joys I experience from scooting up the outer lane onto the oncoming traffic would nevertheless make me into a 'lout' - at least from the perspective of car drivers. Traffic, the scene of encounters through which I pedal my speedy bike affords not only excitements, it also brings relaxations. I write this text with a feeling of rest throughout my body - a welcomed reward the activity of cycling brings to wind up bodies located within academia. However, writing from the perspective of a male cyclist, this essay aims at bringing attention to risks and risk taking as a traditional aspect of performing masculine behaviour - to prove skill and potency - for example through sorting out a difficult and risky traffic situation.

More to the point, just like car driving is complex gendered activity, so is cycling. Even though dangerous activity, according to WHO, cyclists face 40 percent less risk of dying, even when related to diseases of any kind, including traffic injuries (Schantz 2007). Similar to car driving, cycling brings various forms of embodiments to front; from the relations between human and machine body, to the bodily excitements following from the activity of cycling. The differences, however, resides with how the cyclist is bodily exposed as unprotected road user to the brutal powers of car bodies. Riding through narrow queues of cars thus

implicates learning and investing in embodied know-how of traffic, a mundane skill constituted by fears and pleasures. It is to those embodied and contradictory dimensions I will devote the rest of this essay.

Cyclist re-configurations

Before I go into the adventures of the ‘lycra lout’ in further detail, I will comment on the ways the mark the bicycle left upon gender relations during the late 19th century. Invented and used by men in the US and Europe, the bicycle was initially configured masculine technology. As the bicycle spread, women took up the activity of cycling allowing them movement into new spaces, both literally and figuratively. The woman of the 19th century who had been given little opportunity to cultivate or express her autonomy now had a vessel with which one could not only develop autonomous power, but do so while leaving behind the old reliance upon men for travel. The woman on wheels posed a threat to the well ingrained gender order that men had been taking advantage of for centuries. (<http://xroads.virginia.edu/~UG02/hendrick/women.html>). With the introduction of the motorcar however, the gendered nature of the cyclist subsequently shifted feminine in cultural imaginaries.

Since the beginning of this century, due to political interventions, over the last 10 years cycling has increased by 50 percent in the Stockholm region. The statistic for 2007 shows the bulk of transportation in Stockholm is tied up with public transport (59 percent), cycling and walking are nonetheless increasing as ways of transport (33 percent), car use currently residing on a third place (26 percent). Nevertheless, reorganizing and reshaping spatial movements also evokes debates. Following various improvements in favour of cycling, contemporary debates on the traffic situation in Stockholm bring forth upset car drivers depicting cyclists as, paradoxically, being “un-aware” of the dangers of cars to unprotected cyclists. Speaking from the position

of the 'normal' subjects of traffic, cyclists may be debated as not sufficiently 'cooperating' in traffic, to not dressing in ways making them 'visible' enough to car drivers, thus having themselves to blame for accidents with cars. From this perspective, cyclists are positioned uncontrollable,¹ configured as naïve and foolhardy, requiring guidance from motorists in order to stay 'safe'. These discursive bodies produce dangerous and risky aspects associated with cycling as individualised matters, constructing car driving an innocent activity, nevertheless contested and subverted in daily traffic.

Walking or cycling, as provider of automobility in urban environments, implies experiencing automobility in ways different from the car drivers. The cyclist, traditionally gendered feminine in relation to the symbolically male car driver, is not only unprotected in relation to the sheltered car driver, but is constructed as deviance in relation to the normal 'male' subject of traffic. While the number of cyclists in the Stockholm region has increased over the years, inevitably, forming a on the rise 'critical mass', cyclists bid defiance to the taken for granted position of the car driver as the 'normal' subject of traffic. Following this, as gender and mobilities intersect, gender is not a given entity, but constructed and accomplished in interaction with other human and non-human bodies. Viewed from the perspective of masculinity and risk taking, intertwined within the same socio-technical networks, it seems plausible to say the motorist and cyclists are much more interrelated than one may think.

As a product of mass-motorism of big cities like Stockholm, I notice an ongoing masculinization of the cyclist associating 'voluntary' risk taking with cycling. This is in line with how former New York bike messenger Ben Fincham identifies a transformation of the imaginary cyclist, from 'old women and children' to the risk taking 'lycra lout'. The former recognized as a feminised position knowing their places in traffic, the latter, masculinized through emphasised competitiveness and unrestricted mobility. Since the position as cyclist is associated

with femininity rather than masculinity, male cyclists may be risking not performing masculinity ‘proper’ pedalling a bike. The ‘lycra lout’ however, as masculine figuration, forms a road-user no longer hesitating to talk back to anyone that obstructs his journey. Such a position entails visibility and risk taking, aggressive cycling styles, courting risk and ability by not complying with the rules of neither traffic regulations nor car normativity. As a position saturated with masculinity, not to mention hip-ness, urbanism, rebelliousness and the refusing of entrainment by the flows of cars, the ‘lycra lout’ make up an active agent seemingly disrupting the normal operation of the urban traffic network. Following this imaginary, in order to fully take on the ‘lycra lout’ position, you need to make cycling into an dangerous, yet thrilling, art in itself. In order to think through the gendered implications of the reconfiguration of the cyclist – from ‘passive and adaptable’ feminine to ‘rebellious cool’ masculine – I suggest taking into further consideration the implications of techno-bodies.

Techno-embodied masculinity

Understanding the relations between gender, bodies and technologies such as the cyclist more fully, makes feminist studies on science and technology an important place to begin. According to Anne Balsamo (1996), the idea of the merger of the biological with the technological has, by the end of the 1980s; come to permeate the imagination of ‘Western’ culture. The “technological human” has become a familiar figuration of the subject of post-modernity. This merger relies on a re-conceptualisation of the human body as a “techno-body”, a boundary figure belonging simultaneously to at least two previously incompatible systems of meaning – the organic/natural and the technological/cultural (Balsamo 1996). Donna Haraway introduced the cyborg in late 80s as a visionary feminist figuration: “a hybrid of machine and organism, a creature of social reality as well as a creature

for fiction” (1991:149). Haraway’s cyborg figure transgress any clear cut divisions between machine-humans or machine-animals. According to Haraway, we may speak of ‘technobodies’ referring to the fusions and the increasingly intimate cohabitation between bodies and machines that are taking place in the wake of the current biotechnical and digital revolutions (Lykke 2008). In short, the cyborg technobody opens up for new ways of thinking subjectivity, gender and bodies, challenging binarisms and traditionally fundamental terms. In a similar vein of previous feminist scholars working in the field of feminist technostudies (Haraway 1991, Balsamo 1997, Sobchack 2004, Springer 1996, Lykke 2008), I find in the technobody figuration a vehicle for exploring the ‘lycra lout’ as ‘techno-embodied’ masculinity.

The cycle, as a rather ‘lo-tech’ technology emerging out of the 1900 century, may not be the technology one first come to think of as configuring cyborg ontology. Even though an exaggeration, the mark the bicycle left upon gender relations as to have “done more to emancipate women than anything else in the world”, I argue, bear clear resemblances with what make up a feminist and visionary figuration (<http://xroads.virginia.edu/~UG02/hendrick/women.html>). Apt both for feminist opposition and for teaming up with and sustaining the power of traditional notions of masculinity, the potentials of the cyborg figuration are used as a double edged figure. Following this, the politics of cyborg ontology is here emphasised mostly in terms of how it sustains the power of traditional notions of masculinity constructed through cultural discourse of masculinity, pleasurable relations between human and nonhuman actors. On the one hand, the basic shape and configuration of a typical bicycle has changed little since the first chain-driven model was developed around the end of the 19th century. On the other, cycling innovations have continued with the advent of lighter materials and computer-aided design, allowing for a gendered proliferation of specialized bicycle types, with particular domains of usage. Designed either for off-road cycling or speed, the mountain bike and speed bicycle encompass

elements of risk taking, competition and bicycling on ‘the edge’, forcefully locating them within the domains of masculinity. As a personal favourite, the so called ‘fixie’ make up a bicycle without the ability to coast. Such brakeless fixed riding has an almost cult status in some places (such as Santa Cruz, CA as well in sub-culture communities in Stockholm), based on the perception by some (mostly male) riders of the experience of riding in a state of intense concentration or ‘flow’ where brakes are thought not to be needed. Instead of using traditional brakes, you slow down or stop a fixed-gear bike by resisting the turning pedals. The truly risky elements associated with such performance forcefully exhibit how the cyclist techno-embodied masculinity is entrenched, thus configured, within the social realm of automobility.

Automobility²

The ‘lycra lout’ figuration needs to be understood as deeply embedded within larger structural formations of mass motorism and the motor car. The powers entrenched with the motor car and its aligned technologies of movement produces car driving as ‘what normal people do’. The motorist entangles human activities as well as machinery, roads, buildings, symbols and mobility cultures that make up automobility as phenomena. The motorist is constituted in its normativity both in relation to the machine technology and aligned technologies of movement. Cycling brings attention to the discursive formations of social and political relations that legitimizes some forms of automobility, i.e. some forms of moving about - but also marginalize others. The term automobility identifies one of the most important socio-technical institutions – the car as ideological and discursive formation – through which modernity is organized. Automobility can in this sense be perceived as a regime (Böhm et. al. 2001), hence recognizing the naturalized and normalized character of it, not least through the implied freedom symbolically attached to automobility. The character of these embodied technocultures is

indeed gendered and inherently political. Following Böhm et. al. (2006), discourses on automobility and individualism reinforce each other to afford signifiers such as speed, safety, sexual desire, freedom and masculinity.

Following this, and as argued above, automobility is a regime with subject positioning capabilities - productive of cyclist as 'other' - the motorist as normativity. In a similar vein, the cyclist techno-body does not as easily extend into traffic space in the way a motorist may. Rather, the cyclist body is being restricted in a very different way from the restrictions of motorists. A car driver techno-body represents an accumulation of physical, financial and social resources that is controlled by an individual but operates in the public context of roads, traffic systems and taxes (Dant 2004:76, footnote 17). The intersecting gendered, culturally specific, powerful and protected forms this mobility form inflict, provides a useful basis for comparison with other mobile beings such as the passenger, the pedestrian or the cyclist (Dant 2004). Along this line of thought, automobility as ideological and discursive formation configures divisions between those able to enjoy 'safer' mobility as 'protected' car users, compared to the less safe ways of movement of the 'unprotected' road users such as cyclists. As a product of automobility, the 'lycra lout' however, reconfigures such unsafe spaces into a playground of his own.

Cycling among cars

Traffic can be understood as sites for automobilities that form places where social relations, interactions and processes meet. These are everyday arenas where political and cultural processes interact in ways that marginalise and stratify people's everyday life (Ek and Hultman 2007, 19). Automobility is unequally distributed within and among social categories based on gender, age, class, able-bodiedness and mobility technology. To a pedestrian, traffic spaces and car-only areas can be perceived as a hostile, threatening and alien environment because of the incompatibility

of car-bodies and human bodies. As built environment, roads are often configured according to dominant perspectives concerning the human body, how it moves and operates. The prevailing idea is often that of the ambulatory, hearing and seeing human body, thus also producing a 'denial of place' for non-able bodies that does not fit the normative framework (Drake 1999, 80). Cycling in the company of cars forcefully brings attention to the dangerous,³ immortal and truly deadly dimensions of moving about as unprotected road user among cars. The most common accident involving cars and cyclists is a collision with a car door that opens suddenly as the cyclist is riding past. In order to 'stay safe', cyclists may develop various forms of embodied strategies. Discussing cycling with Gunilla, attention is brought to the complex ways of being in traffic most often taken for granted. For example, the skill of keeping split visions simultaneously observing moving and non-moving cars. Following this, staying 'safe', as a cyclist rests upon an asymmetric taking over the role of car drivers in order to foresee and prevent injuries. The different driving codes that conduct the whereabouts of cyclists, compared to car drivers, resides with embodied know-how's developed over time. In order to do this 'safely' the cyclist is relying on the habitual embodied ability to probe through intense traffic. As a form of embodied communication, the cyclist is interacting with two visible communicative bodies- the body of the car and the body of the driver- whose face work and bodily gestures are enclosed within the metal body of the car.

In a way more directly related to automobility as discursive and ideological construct, cycling among cars brings attention to contradictions associated with car driving. The promises of automobility and the lived experiences seem hard to combine in bigger cities such as Stockholm city. The link between the individual and the apparently autonomous nature of the car use has been, and still is, seductive elements to legitimizing its increased use (Fincham 2006:209). The ability of self directed movement, to go whenever one wants to, with whoever, almost

wherever, is at the core of the automobility imaginary and the 'freedom' it supposedly affords its 'modern' users. Everyday experiences of the motor car bring contradictory dimensions of car use to mind. According to Olle Hagman, the car promises speed and individual freedom of movement, materialized in car technology and culturally distributed through car marketing. In everyday life, however, the majority of car users often find themselves stuck in queues moving slowly through big cities.

The morning queue seems to be an accepted aspect of car travelling and everyday commuters often adjust their habits to a life in the queue. They seem to get more upset when their freedom to park is restricted, hating parking meters and parking officers that are, after all, inventions intended to increase the flow. (Hagman 2006)

On my way to work I observe the flows of queuing motorists, most often they look bored to death - the passenger seat lunch box seems not to be much of a talker. However, drawing on Fincham (2000) one may say it is the immobility of cars that creates the space and the demand for cycling in cities. Such a way of adjustments to the inherent contradictions of mass motorism may also produce upset emotions directed at the cyclist. According to Ben Fincham, the failure of the motorcar to deliver the automobile dream is productive of a growing hostility to the one class of road users who still seems to enjoy something resembling automobility, namely the cyclists (Fincham 2000:210). The broken promises of the automobile thus challenge the imaginaries constructing the car as source of freedom and self directed movement, simultaneously opening up for interesting negotiations of (auto)mobility, gender, power and embodiments. Constituted by the current state of mass-motorism in cities, cyclists as well as the 'lycra lout' masculinity, may both be read as spin-off's of the failure of automobility.

The 'lycra lout' – a masculine spin-off of the failure of automobility

Throughout these pages I have argued a traditional aspect of performing masculine behaviour is to prove skill and potency, for example through sorting out difficult and risky situations riding a bike or driving a car. Bluntly, car drivers, protected by seatbelts and airbags, metal and glass, boost their own safety while leaving cyclists to fend for themselves in a world 'of moving and crashing iron cages' (Urry 2006: 23). As Fincham (2006:219) points out, drivers of cars may thus dislocate themselves from the outside world, fuelling the worries of cyclists that their safety is not a priority for those who could easily inflict unprotected road users serious injuries. From this perspective, the position as cyclists equals vulnerability, leaving the responsibility for safety with the cyclist to much greater extent than with the driver. Automobility as gendered regime produces gendered vulnerability. By implication of the gendered nature of automobility, we are primarily talking about *female* cyclists putting their lives and trust in the hands of *male* car drivers, rather than the other way around. Culturally, the position of the vulnerable parallels femininity, young age and the need to be taken care of, the control over car powers implies masculinity, maturity and the position of controlling others.

Even though cycling, as I argued above, is unavoidable about risks, automobility as regime produce no obvious subject position associating the cyclist with voluntary risk taking as is the case with the masculine 'lycra lout'. The risk taking associated with the 'lycra lout' connote voluntarism – the *intention* to exploring the boundaries of control and lack of control - thus, an active shifting of vulnerability into pleasure. The female risk taker cyclist on the other hand, regardless if she takes pleasure in cycling among cars or not, is more likely to be depicted simply as uncontrollable and expected to reside to her 'proper' place in the hierarchies of traffic. Thus, translating into traditional 'rebellious' male behaviour, the lycra lout cyclist seems

not to supersede any gender binaries. To take up space, and putting one's impress upon it, the techno-embodied masculine pleasure-seeker seems only to reinforce boundaries associated with gender, technology, space and the exposing others to great risks. Importantly, as argued elsewhere (Balkmar & Joelsson forthcoming 2009) the regime of automobility produces and makes possible not only subjective experiences and identity work through mobility technologies, but also violent effects in terms of bodily and spatial violations. Therefore, only seemingly rebellious and avant-garde, it is not the risk taking 'lycra louts' that challenge the constitutions of mass motorism, but the steadily increasing masses of everyday cyclists doing mundane activities such as cycling to work.

Notes

1. This is in line with how the cycle, it was argued, would disrupt the delicate sphere of the family unit by allowing woman travel beyond her previous limits without the surveillance of her knowing husband nearby in order to stay 'safe'.
2. This section is based on Balkmar and Joelsson (forthcoming 2009).
3. To point to the problem more clearly; automobility as 'killing machine' produce one person killed every five minutes only in the OECD countries alone. Out of these, cyclists killed by motorists in Sweden amounted to 16 deaths, over 16 000 reported injuries 2007 only in Sweden (thus not including the non-reported cases), 500 reported only in Stockholm – a trend that is increasing.

References

- Balkmar, Dag & Joelsson, Tanja (forthcoming 2009) "Burning rubber, marking territory: echnology, autoerotic desires and violating mobility", Tema Genus, Linköping University.
- Balsamo, Anne (1997) "The Virtual Body in Cyberspace", in *Technologies of the Gendered Body, Reading Cyborg Women*, Duke University Press.
- Balsamo, Anne (2000) "Reading cyborgs writing feminism", in, Kirkup, Gill, Janes, Linda, Woodward, Kath and Hovenden, Fiona: *The gendered cyborg, a reader*. London & New York: Routhledge.

Böhm, Steffen, Jones, Campbell, Land, Chris and Matthew Paterson (eds.) (2006) *Against Automobility*. Blackwell Publishing

Dant, Tim (2004) The Driver-car, in: Featherstone, Mike, Nigel Thrift & John Urry (eds.) Dant, Tim (2004) *Automobilities*. Sage, London

Drake, Robert. 1999. *Understanding disability policies*. London: Macmillan.

Ek, Richard and Hultman, Johan. (ed.) 2007. *Plats som produkt*. Lund: Studentlitteratur.

<http://xroads.virginia.edu/~UG02/hendrick/women.html>.

<http://xroads.virginia.edu/~UG02/hendrick/women.html>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Fixie>.

Falk, Fredrik (2008) *Överlevnadshandbok för cyklist*, Stockholm: Karneval förlag.

Featherstone, Mike (2004) "Automobilities, An Introduction". In: Featherstone, Mike, Nigel Thrift & John Urry (eds.) (2004) *Automobilities*. Sage, London.

Fincham, Nigel (2006) "Bicycle messengers and the road to freedom", in Böhm, Steffen, Jones, Campbell, Land, Chris and Matthew Paterson (eds.) (2006) *Against Automobility*. Blackwell Publishing.

Hagman, Olle (2006) Morning Queues and parking problems. On the Broken Promises of the Automobile, *Mobilities*, Vol. 1, No. 1, 63-74, Routledge.

Haraway, Donna (1991) *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*, London: Free Association Books.

Lykke, Nina (2008) Feminist Cultural Studies of Technoscience: Portrait of an Implosion, In: *Bits of Life. Feminism at the Intersections of Media, Bioscience, and Technology*. (Ed.) Anneke Smelik and Nina Lykke. University of Washington Press.

Lupton, Deborah (1999) Monsters in Metal Cocoons: 'Road Rage' and Cyborg Bodies. In: *Body Society* 1999; 5; 57, Sage Publications.

Schantz, Peter (2007) "Cyklisterna får hjulen att rulla", Svenska Dagbladet 28/11 2008.

Sobchack, Vivian Carol. (2004) *Carnal Thoughts : Embodiment and Moving Image Culture*. Ewing, NJ, USA: University of California Press, 2004. p 205.

Springer, Claudia (1996) *Electronic Eros, Bodies and Desire in the Postindustrial Age*, University of Texas Press.

Urry, John (2006) "Inhabiting the car", in; Böhm, Steffen, Jones, Campbell, Land, Chris and Matthew Paterson (eds.) (2006) *Against Automobility*. Blackwell Publishing.

Drömmen om den perfekta kvinnan. En postkolonial queerläsning av M. Butterfly

Tiina Rosenberg

Den 11 maj 1986 rapporterade *New York Times* kort om att en fransk diplomat och en aktör från Pekingoperan dömts till sex års fängelse efter att ha spionerat för Folkrepubliken Kinas räkning. Det anmärkningsvärda i denna händelse var att den innehöll en hemlig och otillåten kärlekshistoria med ett grundläggande genusmissförstånd. Den franske diplomaten Bernard Boursicot anklagades för att ha förmedlat hemlig information efter att, under sina tjänsteår i Peking, ha förälskat sig i den kinesiske aktören Shi Pei Pu - som han under tjugo års tid trodde vara kvinna.

Dylika genusrelaterade missförstånd bär alltid med sig möjligheter till skandalisering och voyeurism. Så även denna berättelse. Den amerikanska dramatikern David Henry Hwang såg i denna historia en potential till en dekonstruktivistisk version av Giacomo Puccinis opera *Madame Butterfly*. Luigi Illicas och Giuseppe Giacosas libretto till Puccinis opera är den perfekta intertexten till berättelsen om den franske diplomaten René Gallimard som tar Song Liling, aktören från Pekingoperan för en kvinna. Fransmannen i fråga är inte medveten om att alla roller vid Pekingoperan spelas av män. Den kulturella ignorans detta innebär är ur dramatikern Hwangs perspektiv helt förklarlig: det ”maskulina” och ignoranta Väst dominerar och manipulerar det undergivna ”feminina” Öst. Väst spelar med andra ord rollen av en man som aldrig ifrågasätter sin egen kulturella position, medan Asien spelar rollen av en kvinna som anpassar sig till varje pris:

Västerlandet betraktar sig självt som maskulint – tunga vapen, tung industri, tung valuta – så att Österlandet framstår som feminint – vekt,

utsökt, fattigt...men duktig på konst, och full av outgrundlig visdom
– den feminina mystiken. Hennes mun säger nej, men hennes ögon
säger ja. Västerlandet tror att Österlandet innerst inne vill bli dominerad
– därför att kvinnor inte kan tänka för sig själva.¹

Då queera läsningar i allmänhet koncentrerar sig på läsningar av västerländsk kultur vill jag här ge ett exempel på en queer läsning med postkoloniala förtecken. I pjäsen *M Butterfly* utvidgar David Henry Hwang Butterfly-motivet till att vid sidan av den etniska identiteten också omfatta kön, genus och sexualitet. Det intressanta, och för en queer läsning tacksamma, är Hwangs sätt att problematisera de klichéartade föreställningar och idealbilder vilka präglar det västerländska förhållningssättet till kön, genus och sexualitet, men också det som givits namnet Orienten. På samma sätt som föreställningar om femininitet och maskulinitet mer handlar om föreställningar än om faktiska förhållanden är också ”Orienten” en ort för västerländska idéer och föreställningar, ett tillfälle att klä egna konflikter i främmande dräkt.

Puccinis opera *Madame Butterfly* är en grym berättelse om den femtonåriga japanska geishan Cio-Cio-San, även kallad Butterfly, som gifter sig av kärlek med den amerikanske marinlöjtnanten Benjamin Franklin Pinkerton. Pinkertons fartyg ligger vid Nagasaki bukten några månader runt sekelskiftet 1900. För att fördriva tiden bestämmer sig Pinkerton för att gifta sig ”på japanska” med Butterfly. Äktenskapskontraktet löper på 999 år, men kan av mannen sägas upp varje månad. Hans ambitioner i fråga om äktenskapets varaktighet är måttliga. Den amerikanska konsuln Sharpless varnar Pinkerton för att leka med Butterflys känslor. Pinkerton viftar emellertid bort det hela och skålar för den dag då han skall gifta sig ”på riktigt” med en äkta amerikanska. Butterfly och Pinkerton gifter sig med varandra, men efter bröllopet ger sig Pinkerton av. I andra akten väntar den sorgsna, men trogna Butterfly på sin Pinkerton i tre långa år. En dag kommer Sharpless på besök för att meddela att Pinkerton gift om sig i Amerika och att han nu är på väg till Japan. Sharpless

får inte fram sitt ärende på grund av ideliga avbrott. Den rike prinsen Yamadori kommer för att fria till Butterfly, men hon avvisar honom. När konsuln råder henne att acceptera prinsens anbud kör hon ut honom, men ångrar sig och visar honom sin son. Sharpless, som inte känt till barnets existens, lovar Butterfly att omedelbart underrätta Pinkerton. När en salut hörs från hamnen, pryder Butterfly sitt hem med blommor. Tillsammans med tjänarinnan Suzuki och barnet väntar hon natten igenom på Pinkertons ankomst.

I början av tredje akten är det gryning. När ridån går upp till tonerna av matroskören i Nagasaki är det inte vilken morgon som helst. Det är sista dagen i Butterflys liv. Suzuki och Butterfly står orörliga i väntan på Pinkerton. Då Pinkerton inte visar sig drar sig Butterfly tillbaka med sin son. Strax därpå anländer Sharpless med Pinkerton och dennes hustru Kate. De vill förmå Butterfly att lämna ifrån sig sonen till Kate och ber därför om Suzukis hjälp. Pinkerton inser sitt svek och går därifrån för att slippa konfronteras med Butterfly. Men Butterfly kräver att fadern ensam ska hämta sonen.

Full av hopp och glädje hade Butterfly en gång anlät till sitt falska bröllop med några minnessaker hon gömt i ärmen på sin kimono. Där fanns bland annat ett smalt fodral som innehöll den dolk som Mikadon skickat till hennes far med befallningen att begå självmord när familjen kommit på obestånd. I den hjärtslitande slutscenen ser Butterfly ingen annan utväg än att använda denna kniv till att ta livet av sig:

Butterfly:

(resolut, klappar kraftigt i händerna)

Gå! Gå! Jag befaller.

(Reser upp den gråtande Suzuki och föser ut henne till vänster.

Knäböjer framför Buddhabilden, rörlig, försjunken i dystra tankar. Man hör fortfarande Suzukis snyftningar, som så småningom avtar. Butterfly går till ett skåp och hämtar en vit slöja som hon kastar över skärmväggen. Sedan tar hon kniven

*som ligger i ett lackerat fodral, upphängt på väggen intill
Buddhabilden. Hon kysser fromt klingen, som hon håller i
spetsen med ena handen och i handtaget med den andra. Sedan
läser hon med låg röst orden som är inristade på klingen)*

”Ärofullt dö,

den som inte kan leva med ära.”

*(Lägger kniven vågrätt mot strupen. Dörren till vänster öppnas
och man ser Suzukis arm som skjuter in barnet till modern.
Barnet springer in med sina små händer höjda. Butterfly låter
kniven falla och kastar sig över gossen som hon kysser så att
han nästan kvävs)*

Du, du, min egen älskling!

Min kärlek, du min kärlek,

min ros, du min lilja.

(fattar gossens huvud och håller det intill sig)

Aldrig skall du veta,

för dig, för dina klara

ögon dör Butterfly.

Du måste resa nu, långt bortom haven

och när du blivit vuxen ska du ej sörja

att din mor övergav dig. *(upphöjt)*

Min son, du kom från himlen,

du kom från paradiset

se på mig, åh, min älskling

så att du minns din moder,

minns att jag en gång funnits.

Se på mig!

Farväl min älskling!

Farväl min kärlek, mitt barn!

(med matt stämma)

Gå. Lek, lek.

*(Butterfly tar pojken, sätter honom på en matta med ansiktet
vänt mot vänster, ger honom en liten amerikansk flagga och
en docka och uppmanar honom att leka medan hon känsligt
binder för hans ögon. Sedan tar hon kniven och går bakom*

skärmen medan hon stadigt iakttar sonen. Man hör kniven falla till marken; den stora vita slöjan försvinner bakom skärmen. Man ser Butterfly komma ut från skärmen och trevande röra sig mot gossen, med den stora vita slöjan virad om halsen. Med ett kraftlöst leende hälsar hon pojken med handen och släpar sig intill honom. Hon har ännu krafter att omfamna honom men faller sedan ned intill honom).

Pinkerton: (ropar utanför)

Butterfly! Butterfly!

(Dörren till höger öppnas våldsamt. Pinkerton och Sharpless störtar in i rummet och skyndar fram till Butterfly som med en matt gest pekar på barnet och sedan dör. Pinkerton faller på knä medan Sharpless tar barnet och snyftande kysser det.)²

”Con onor muore, chi non può serbar vita con onore”, ärofullt dör den som inte kan leva med ära, sammanfattar det outhärdliga slutet i *Madame Butterfly*, men används också som ledmotiv i Hwangs pjäs *M Butterfly*.

Det är svårt att entusiastiskt brista ut i bravo-rop och applåder efter att ha bevistat en föreställning av Puccinis opera. Även om Puccini och de flesta uppsättningar av verket jag sett tydligt riktat åskådarens känslor mot Pinkerton, kan jag inte hjälpa intrycket av att återigen ha bevittnat en begravningsritual där kvinnan måste offras. Den kulturellt sett olämpliga kärleksrelationen kan endast sluta på ett sätt, nämligen i Butterflys död.

Butterflys slutord om att det är bättre att dö ärorikt än att leva i vanära är ett orientalistiskt uttalande i den bemärkelse som Edward Said en gång formulerade orientalismen. Han tog med sin bok *Orientalism* oss västerlänningar kraftigt i örat med sin tes om hur ”orientalister” läser in sina egna tankar om ett inbillat Orienten och skapar därmed ett Orienten som är främmande och annorlunda, Orienten som Den Andre. Orientalismen är, som Said ser det, Västerlandets sätt att ”dominera, omstrukturera

och utöva myndighet över Orienten”.³ Said framhåller att den västerländska, och då talar han främst om den europeiska kulturen, vunnit i styrka och identitet genom att ställa sig själv mot Orienten som en sorts ersättning för självet eller till och med som ett underjordiskt själv.⁴

Puccini är inte orientalist i någon akademisk bemärkelse, däremot använder han som kompositör i *Madame Butterfly* de klichéföreställningar som fanns då, och fortfarande finns om Orienten. Med en blandning av exotism, sexism och rasism bidrog Puccini med *Madame Butterfly* till det imperialistiska projektet i stort. Said påpekar att sekelskiftet, alltså ungefärligt den tid där Puccinis opera utspelar sig, var den tid då orientalisterna skapade den svårutrotade rasism som fortfarande råder mot allt semitiskt. De fördomar och värderingar som finns i Puccins opera legitimerar Pinkertons rasplikt som västerlänning. Giftermål ”på japanska” räknas inte. På riktigt gifter man sig endast med en kulturellt sett jämlik amerikanska.

Hwang plockar upp denna tråd när han i en fantasiscen i *M Butterfly* låter huvudpersonen René Gallimard spela upp ett möte mellan Pinkerton och Sharpless:

Sharpless:

Menar du allvar med denna flicka?

Pinkerton:

Jag gifter ju mig med henne, eller?

Sharpless:

Ja, men mer som en handelsvara.

Pinkerton:

När jag reser härifrån kommer hon att veta vad det innabär att blivit älskad av en riktig karl. Jag ska också köpa henne några nylonstrumpor.

Sharpless:

Men du tar inte henne med dig?

Pinkerton:

Vad? Vart?

Sharpless:

Hem!

Pinkerton:

Menar du Amerika? Är du galen? Kan du se henne försöka köpa ris i St Louis?⁵

Det råa tonfallet i denna scen motsvaras av Pinkertons karaktär i Puccinis opera. Ett rimligare slut på *Madame Butterfly* hade därför varit att sticka kniven i Pinkerton, men en sådan handling är inte förenlig med en orientalistisk estetik som, i likhet med den akademiska orientalismen, bygger på den hegemoni som de västerländska idéerna om Orienten skapat. Dessa idéer understryker på nytt den västerländska överlägsenheten gentemot den orientaliska efterblivenheten. ”På ett tämligen konstant sätt är orientalismen strategiskt beroende av denna flexibla överlägsenhet”, skriver Said, ”som gör att västerlänningen kan få en hel rad möjliga förhållanden till Orienten utan att han någonsin förlorar det relativa övertaget.”⁶

Said påpekar vidare att det konstnärliga utforskandet av orientaliska förhållanden har sin grund i en suverän västerländsk medvetenhet. Och utifrån att aldrig ifrågasätta dess centrala ställning växte en orientalisk värld fram. Detta skedde, enligt Said, först i enlighet med allmänna idéer om vem eller vad som var orientalisk eller orientaliskt, och därefter enligt en detaljerad logik som inte på vanligt enkelt sätt styrdes av den empiriska verkligheten utan av en hel uppsättning önskningar, förträngningar, satsningar och projektioner.⁷ Som ett hopkok av exotism, rasism och sexism genomsyras också *Madame*

Butterfly av idéer om västerländsk överlägsenhet som den lilla geishan Butterfly inte bör eller förmår utmana. Hennes död är en orientalistisk och därmed också en ”kvinnlig” lösning: att ta livet av sig själv i stället för att öppet göra uppror.

M Butterfly är dramaturgiskt uppbyggd kring René Gallimards sista tid i fängelset i Paris. Han återberättar delar av sitt liv direkt för publiken och berättelsen avbryts av dröm- och fantasiscener där hans kinesiska älskarinna Song Liling och andra karaktärer dyker upp. De spelar upp scener ur det förflutna och nuet, och kompletterar på så sätt Gallimards berättelse. Hwang drar tidsaxeln genom Vietnamkriget och den kinesiska kulturrevolutionen fram till nutid. I första akten är Gallimards karriär som diplomat i 1960-talets Peking på väg uppåt. Detta sammanfaller med mötet med Song Liling. I den andra akten utvecklas relationen mellan dem. Den tredje akten kretsar kring demaskeringen av Song Liling och Gallimards hantering av ”sanningen”.

Under sina tjänsteår i Orienten förälskar sig Gallimard i en fantasistereotyp: ”Jag, René Gallimard, förstår ni, har känt och blivit älskad av den ... perfekta kvinnan.”⁸ Puccinis *Madame Butterfly* är hans älsklingsopera, och den fungerar såväl narrativt som ideologiskt som den röda tråden i Gallimards självbiografiska berättelse. Han fantiserar om sig själv som Pinkerton och om Butterfly som sin älskarinna. Men i slutet av pjäsen upptäcker han att det i själva verket är han som varit Butterfly eftersom hans kärlek utnyttjats av den kinesiske spion som nu framstår som berättelsens verkliga Pinkerton.

I inledningsscenen presenterar Gallimard Puccinis orientaliska hjältninna, Butterfly, som ett kvinnligt ideal: vacker och tapper, medan den västerländska hjälten Pinkerton endast kan betraktas som en medelmåttig bedragare. För Gallimard är rasism och sexism en alltigenom oproblematiserad del av hans livssyn. I en scen spelar han upp ett imaginärt möte mellan Pinkerton och Sharpless:

Pinkerton:

Cio-Cio-San. Hennes vänner kallar henne Butterfly. Sharpless,
hon äter ur min hand!

Sharpless:

Hon måste vara väldigt hungrig.

Pinkerton:

Inte som amerikanska flickor.
Det är sant som man säger om österländska kvinnor.
De vill bli illa behandlade.⁹

Den perfekta kvinnan äter inte endast ur mannens hand utan vill också bli illa behandlad. Detta orientalistiska förhållningssätt konfronteras omedelbart av den vackra Song Liling vid hennes första möte med Gallimard. De träffas på en mottagning i den tyska ambassadörens hus i Peking runt 1960. Song Liling framför slutscenen ur Puccinis *Madame Butterfly* för festpubliken och kommer efter föreställningen i samspråk med Gallimard som berömmar hennes övertygande framställning. Song Liling svarar:

Song:

Övertygande? Som en japanska?
Japaner använde tusentals av våra medborgare för medicinska
experiment under kriget, vet du? Men jag förmodar att du inte
förstår ironin i det hela.

Gallimard:

/.../ Men det är en vacker berättelse.

Song:

Ja, för en västerlänning.

Gallimard:

Förlåt mig?

Song:

Det är en av era älsklingsfantasier, inte sant?
En undergiven österländsk kvinna och en grym vit man.

Gallimard:

Men jag menade inte...

Song:

Försök se ur detta perspektiv: vad skulle du säga om en blond collegeskönhet skulle förälska sig i en kort japansk affärsman? Han skulle behandla henne illa, för att sedan vara bortrest i tre år. Under tiden skulle hon tillbe hans porträtt och avstå från ett äktenskapsanbud från en ung Kennedy. När det sedan skulle visa sig att han gift om sig skulle hon ta livet av sig. Nå, jag förmodar att du skulle betrakta denna flicka som sinnesvag, inte sant? Men när det rör sig om en österländska kvinna betraktar du det som något vackert.¹⁰

Något senare blir Song Liling mer flirtig, och spelar upp ett helt register av orientalistiska kvinnliga tecken: blygsamhet, förlägenhet, mildhet. Detta konventionella utspel gör det möjligt för henne att manipulera Gallimard som nu börjar njuta av sin erövring och konstaterar att han för första gången känt maktens berusning: den absoluta makten att vara man.¹¹

Den maktkänsla som här beskrivs har slående likheter med den amerikanska författaren och litteraturvetaren Toni Morrisons iakttagelser avseende konstruktionen av "amerikanen" i egenskap av ny, man och vit i den amerikanska litteraturen. I essän *Mörkt spel* studerar hon hur de amerikanska författarna påverkats av livet i ett samhälle med rasdiskriminering och hur det avspeglas i deras böcker. Som en motsvarighet till Saids begrepp orientalism definierar hon den svarta (från)närvaron i USA som afrikanism. Som ett belysande exempel på liknande maktberusning som Gallimards använder hon Barnard Bailyns studie av europeiska nybyggare i färd med att bli amerikaner där han beskriver

William Dunbar, en skotsk vetenskapsman och skriftställare som uppfylldes av en aldrig tidigare upplevd känsla när han genom slaveriet fick tillgång till att bestämma över andra människor: ”/.../ en känsla av auktoritet och självbestämmande som han inte upplevt förut, en kraft som kom av hans absoluta makt över andra människors liv, och han utvecklades till en helt ny människa, en gränslandets gentleman, en rikeman i en rå, halvvild värld.”¹²

Om jag nu byter ut Dunbar mot Gallimard och frågar vad Gallimard upplevt innan han träffade Song Liling? En fin utbildning, det sofistikerade Paris, diplomatlivet, men inget av detta tycks ha kunnat ge honom den auktoritet och självbestämmande som makten över Song Liling gav. Och denna känsla sägs vara en kraft som fyller honom med ”den absoluta makten att vara man”. Morrison beskriver att denna kraft inte är ”något medvetet herravälde, något uttänkt, planerat val, utan snarare en sorts naturtillgång, ett Niagara-fall som väntar på Dunbar (eller Gallimard, mitt tillägg) så snart han uppnått en ställning där han kan tillskansa sig den absoluta makten. När han en gång nått den ställningen, återuppstår han som en ny man, en särpräglad man - en annan människa. Och vad han än haft för social ställning i London (eller Paris, mitt tillägg), så är han en gentleman i Den nya världen (eller Orienten, mitt tillägg). Gentilare och mer manlig. Platsen för hans förvandling är en rå värld: hans bakgrund är barbari.”¹³

När Gallimard äntligen fått makt över en vacker kvinna missbrukar han den grymt. Detta erkänner han utan omsvep.¹⁴ I första aktens avslutande scen är det dags för det första kärleksmötet. Associationerna och iscensättningen av detta möte löper genom Butterfly-symboliken:

Gallimard:

Är du min Butterfly?

Song:

Vad säger du?

Gallimard:

Jag har kommit i kväll för att avkräva ett svar: är du min
Butterfly? /.../

Song:

Jag vill inte!

Gallimard:

Är du min Butterfly ? (*Tystnad: han går genom rummet och
börjar smeka hennes hår.*)
Jag vill ha ärlighet. Det ska inte finnas något falskt mellan oss.
Ingen falsk stolthet.

(Paus)

Song:

Ja, jag är din Butterfly.

Gallimard:

Låt mig då vara ärlig med dig. Jag har fått en befodran i kväll
på grund av dig. Du har förändrat mitt liv för evigt. Min lilla
Butterfly, det ska inte finnas några fler hemligheter mellan oss:
Jag älskar dig.
(*Han börjar kyssa henne hårt. Hon bjuder på lätt motstånd.*)¹⁵

Fullbordandet av förförelsen sker genom direkta citat från Puccinis opera. Här grundläggs nu positionerna mellan Gallimard som den dominerande Pinkerton och Song Liling som den undergivna Butterfly. När Song Liling väl accepterat rollen som Butterfly bär Gallimard henne till sängen. I mörkret står den fullt påklädda Song Liling och protesterar inför hotet att bli avklädd. En anständig kinesisk kvinna klär inte av sig. Inte ens i närvaro av en älskare. Gallimard, som berusas av den maktkänsla som förhöjer hans förälskelse och sexuella njutning, ifrågasätter inte Song Lilings ”kinesiska” argument. Och skickligt spelar Song

Liling sin roll i enlighet med en orientalistisk ideologi. Hon vet att Gallimard saknar självinsikt. Han är dessutom till den grad övertygad om sin egen kulturella position att han bygger upp relationen till Song Liling helt utifrån sina egna behov. Här blir Gallimard Pinkerton som utnyttjar och plågar sin orientaliska älskarinna. Han njuter av sin erövring och konstaterar att även om de flesta män skulle vilja ge Pinkerton en fet smäll, skulle få försitta chansen att vara Pinkerton om tillfälle därtill gavs.¹⁶

Gallimards dröm om den perfekta kvinnan får honom att känna sig som den perfekta mannen. Han älskar egentligen bara sig själv. Relationen erbjuder ett tillfälle till makt, men också till att undersöka sexualitet utan hämningar och motkrav. Gallimards heterosexuella självbild baseras på en hierarki där han är den som penetrerar och tillfredställs, medan han aldrig rör sin sexuellt undergivna partner, oavsett om han uppfattar denna som kvinna eller man. Översatt till postkoloniala termer innebär detta att om det "maskulina" Västerlandet dominerar och manipulerar det undergivna "feminina" Orienten, innebär detta strängt taget att det asiatiska alltid spelar rollen av en anpasslig "kvinna".¹⁷

Relationen mellan Song Liling och Gallimard blir alltmer etablerad och umgänget får fasta rutiner. I andra akten beskriver Gallimard inledningsvis det liv han levde med Song Liling under det tidiga 1960-talet i Peking. Det som håller Gallimard i form är den totala underkastelsen. Han njuter av att bli omhändertagen. Song spelar sitt spel suveränt och lyssnar på Gallimard. För att ytterligare snärja in honom säger hon: "Vet du vad jag älskar mest av allt? Att känna något som är ditt inuti mig."¹⁸

Gallimard inleder så en parallell kärleksaffär med en europeisk kvinna, Renée, en namne till honom själv. Den västerländska likheten framställs genom namnen. René och Renée är kulturella syskon, men den europeiska kvinnan är frispråkig, sexuellt krävande och stöddig. René ställer sig frågan om det är möjligt för en kvinna att vara så hämningslös, så öppet sexuellt intresserad att det nästan känns maskulint.¹⁹ Även om Gallimard inte nämnvärt bryr sig om Renée avbryter han inte sin affär med henne.

Song Liling fortsätter att spela rollen av den perfekta orientaliska kvinnan. Hon vet att den hemlighet Gallimard söker dölja är det faktum att den perfekta kvinnan i själva verket är en man därför att endast en man vet vad en annan man vill ha. Gallimards relation till Renée handlar om njutningen att helt kunna dominera Song Liling/Butterfly som troget väntar oavsett vad Gallimard/Pinkerton har för sig. Den orientaliska kvinnans totala underkastelse får Gallimard att tända till. Tanken på att själv bidra med något till en ömsesidig kärleksrelation är honom helt främmande. Han tar det han vill ha.

René Gallimard anser sig ha älskat den perfekta kvinnan. Men denna kvinna visar sig vara en man, eller är hon/han det? Den manlige huvudpersonen i Honoré de Balzacs novell *Sarrasine* är i likhet med René Gallimard är djupt förälskad i en operasångare, La Zambinella. Men La Zambinella är inte en kvinna, utan en manlig kastratsångare. Sarrasine blir överraskad, men så är han inte heller förtrogen med scenkonstens transvestitiska traditioner.²⁰

Transvestismen är fundamental för den asiatiska och västerländska teatertraditionen. Alltifrån antikens och Shakespeares dramer, operans kastratsångare, kvinnors byxroller i talteater, opera och balett via dragshowens damimitationer till den moderna teaterns och filmens förklädnadsakter har *cross-dressing* (kvinnor i manskläder, män i kvinnokläder) använts på den västerländska teaterscenen både som konvention och som ett experimentfält.²¹ Förklädnadstermen för teaterbruk är *travesti*. *Travesti*-begreppets innebörd i teater och litteratur är historiskt sett i första hand förklädnad, i andra hand ett förlöjligande, en ”vrångdikt”, förvrängning eller parodi, och först i tredje hand en genusöverskridande förklädnad.²² Den franska versionen *en travesti* och den italienska *travestire* betyder båda förklädnad som i sin tur utvecklats från latinets *trans+vestis* (klädsel). Termen *cross-dressing*, engelskans motsvarighet till latinets *trans+vestire*, används som en allmän beteckning för kvinnor i manskläder och män i kvinnokläder.

Den kulturellt obildade och ignorante diplomaten René Gallimard känner inte till att travestitraditionen i klassisk västerländsk och asiatisk scenkonst utgör normen, inte undantaget. Det förekommer två huvudformer av genusöverskridande förklädnader. För den klassiska asiatiska teatern gäller den fullständiga travestin som innebär att en skådespelare klär ut sig till en karaktär av motsatt kön och uppfattas av både åskådare och medspelare som det.

Marjorie Garber citerar i *Vested Interests: Cross-Dressing and Cultural Anxiety* den japanska 1700-talsaktören Yoshizawa Ayame uttalande att den ideala kvinnan endast kan skapas av en (manlig) skådespelare.²³ Ayame var en *onnagata*, den manliga aktör som gestaltar kvinnoroller i kabukiteatern. Driver man resonemanget till sin spets skulle en kvinnlig skådespelare, om hon nu dristat sig till att spela en kvinna i Kabuki, ha behövt lära sig att spela ”kvinna” av en *onnagata*. En *onnagata* är biologiskt sett en icke-kvinna, men kan inte på ett enkelt sätt inordnas i kategorin ”man”. Det centrala för denna travestiform är att skådespelaren här passerar som ”kvinna”, något som av Hwang används ironiskt i *M Butterfly*:

Song:

Jag är en konstnär, René.

Du var min största...skådespelarutmaning.

(*Hon skrattar*)

Det spelar väl ingen roll hur uselt jag än besvarar
dina frågor, eller?

Du avgudar mig fortfarande.

Och det är därför jag älskar dig, René /.../

Det som eftersträvas i den asiatiska sceniska man-till-kvinna-transvestismen är en ideal och överlägsen kvinnlighet, en sexualiserad abstraktion som endast kan förkroppsligas och uppfattas av män. Ur ett feministiskt perspektiv är denna ”perfekta kvinna” i hög grad en tivelaktig konstruktion av,

för och med män, en aspekt som inte nämnvärt ifrågasätts av dramatikern Hwang.

Hur intressant *M Butterfly* än är som dramatisk text, har den en tydlig antifeministisk slagsida. Som helhet fokuserar stycket manlig självömkan mer än någonting annat. Pjäsen tillhandahåller en "dubbelkvinna" som ett begärsobjekt för Gallimard: den "maskulina" danska Renée och den "feminina" asiatiska kvinna som visar sig vara en manlig transvestit. De biologiskt sett verkliga kvinnor som förekommer i pjäsen - Gallimards fru Helga, hans älskarinna och namne Renée, samt den kinesiska kommunistiska kamraten och kvinnliga crossdressern Chin - framställs som karikatyrer snarare än som karaktärer. Marjorie Garber påpekar att medan Hwang låter den manliga transvestiten symbolisera hela kategorikrisen mellan kön/genus, öst/väst, kvinna/man, dominans/underkastelse framstår kvinnorna i dramat som exempel på misslyckad "kvinnlighet" utan att kunna göra samma anspråk på allmängiltighet.²⁴

I västerländsk litteratur, teater och senare film är det vanligt med travestiroller som ett spel i spelet där förklädnaden inte gör anspråk på att uppfattas av åskådarna som en karaktär av motsatt kön utan fortfarande som det kön skådespelaren/sångaren/dansaren har i verkligheten. Denna typ av travestiroller förklaras och motiveras oftast genom de dramaturgiska möjligheter de öppnar. Den grundläggande effekten av transvestitiska handlingar är allehanda missförstånd, förvecklingar och förväxlingar som uppstår när förklädda figurer är i farten. Det är vanligt förekommande att en representant för det andra könet godtar förklädnaden och läser in "fel" kön hos den förklädda karaktären. Att dessa komplikationer tydligt anspelar på "omöjliga" (läs: homosexuella) relationer är en central dramaturgisk aspekt i all scenisk transvestism. Det är en form av dramatisk ironi där publiken vet mer än de i dramat/operan inblandade karaktärerna.²⁵ Historiskt sett har den främst använts i förväxlingskomedier, men också till att kringgå tabut kring homosexualitet.

Homosexualitet nämns i *M Butterfly* för första gången i första akten då Gallimard och Song Liling håller på att inleda sitt förhållande. Gallimard står med ett av Song Lilings brev i handen och konstaterar att han inte gillar det sätt på vilket hon kallar honom för ”vän”: ”När en kvinna kallar en man för sin ”vän” är det liktydigt med att kalla honom för eunuck eller homosexuell.”²⁶ Gallimard gillar inte tonfallet då det implicerar manlighetsförlust. Hela hans attraktion för Song Liling bygger på maskulin västerländsk överlägsenhet och då ska hon inte kalla honom sin ”vän”.

I umgänget mellan Gallimard och Song Liling gäller regeln att Song Liling aldrig uppträder avklädd. Hon behåller alltid kläderna på sig medan hon tillfredställer Gallimard oralt och analt. Gallimard vill uppfatta det anala samlaget som vaginalt, men bryr sig inte om att se efter. Detta är anmärkningsvärt då relationen fortgår under 20 år. Varför? Frågan är inte enkel att besvara. Förmodligen därför att relationen till Song Liling är en alltför komplicerad blandning av både kulturell och könsbaserad över- och underordning, önsketänkande, skräck för den egna homosexualiteten och kärlek till den perfekta fantasikvinnan Song Liling.

Men Gallimard accepterar inte Song Lilings förklädnad rakt av. I andra akten kräver han att Song Liling ska klä av sig. Situationen blir genast pressad: vad ska Song Liling göra om sanningen kommer fram? Och vad ska Gallimard göra om sanningen kommer fram? Men Song Liling förstår att Gallimard inte drivs av en önskan att se henne naken. Det han begär är hennes underkastelse. Elegant löser Song Liling den hotfulla situationen genom att uppmana Gallimard att klä av henne, men när det väl kommer till kritan vågar Gallimard inte klä av Song. Han är rädd för det han ska finna.

I replikväxlingen mellan Song och Gallimard i denna scen kombinerar Hwang Pinkerton-motivet med Gallimards mer eller mindre medvetna insikt om sin homosexualitet. Gallimard, som ogärna talar om homosexualitet, berör här för första gången kopplingen mellan begär, ett gåtfullt genus, homosexualitet och

kärlek. Någonstans inom sig förstår Gallimard att allt skulle vara förlorat om Song Liling verkligen skulle ta av sig kläderna. Och hon vet hur mycket Gallimard fruktar det han inte vågar formulera i ord, nämligen att han förälskat sig i en man.

När Gallimard väl gått genom rummet skakar han av sig sin symboliska Pinkerton-skepnad och fylls av något nytt, *onaturligt*, som omkullkastar allt han hitintills lärt av världen och som han nu identifierar som kärlek. Gallimards koppling mellan den nya insikten och det onaturliga syftar till uppfattningen om den homosexuella kärleken som något onaturligt och därmed förkastligt.

Om spionen Song Liling utnyttjar Gallimard så utnyttjas och föraktas hon/han också av det kinesiska politiska systemet. ”Glöm inte att det inte existerar någon homosexualitet i Kina!” säger den kvinnliga kamraten och övervakaren Chin till Song Liling.²⁷ När Song Liling längre fram i samma akt påpekar att han också tjänat revolutionen skriker Kamrat Chin till svars att ett dylikt påstående är bara skitsnack av en som inte gjort något annat än burit kvinnokläder. Brutalt uppmanar hon att Song Liling ska hålla tyst och sluta förorena Kina med sina persioner.

Halva pjäsen *M Butterfly* kan sägas handla om Gallimard som en dominerande Pinkerton. I den andra delen har Gallimard förlorat den maktställning han hade under åren i Peking. Hans förutsägelser om den politiska situationen i Indokina slår inte in och han skickas tillbaka till Frankrike. Kulturrevolutionen som deporterat Song Liling skickar henne till Frankrike som spion. Hon skickas till det ställe där alla slags föroreningar, bland annat homosexualitet, har sitt ursprung i Västerlandet.²⁸

I kopplingen mellan Väst och homosexualitet hänvisar dramatikern Hwang till den vanliga anklagelsen mot homosexuella i icke-västerländska kulturer. Homosexuella påstås ha importerat sin sexuella läggning från den perversa och dekadenta västvärlden. Homosexualitet är inte den enda sak som behandlas på detta sätt. Mänskliga rättigheter och demokratiska styrelseskick betraktas också på många håll som västerländska påfund och därmed som

icke-önskvärda.²⁹ I Kina förklarades homosexualitet som ett hot mot den socialistiska kulturen. Oavsett Song Lilings bidrag till förverkligandet av folkrepublikens politiska utopier deporteras hon som den kinesiska statens fiende till en avlägsen provins till straffarbete och förnedras i en rättegång där hon tvingas till en fullständig bekännelse om sitt största brott, homosexualitet.

När Song Liling i Paris återtar Butterflys roll uppträder hon denna gång mer öppet som spion och förmår René att ta ställning som en courier som avfotograferar hemliga dokument vilka Song vidarebefordrar till den kinesiska ambassaden. Avslöjandet av hennes "sanna" identitet sker effektivt och genretypiskt. Travestiroller avslöjas gärna vid ett dramatiskt effektivt tillfälle. I *M Butterfly* sker detta vid rättegången då paret avslöjats av den franska polisen. Den kinesiske aktören och genusillusionisten tar av sig peruken och kimonon och ställer sig framför René i en västerländsk Armani-kostym. När domaren så ställer den fråga läsaren/åskådaren sedan länge önskat få besvarat, nämligen om Gallimard hela tiden vetat att hon i själva verket varit en han, tillbakavisar Song Liling frågan och konfronterar domaren med två grundläggande argument. Hon hävdar för det första att män alltid tror det de vill höra. För det andra anklagar hon Västerlandet för att alltid ha utövat en form av våldtäktsmentalitet gentemot öst: "Hennes mun säger nej, men hennes ögon säger ja."³⁰

Genom att välja en öppen politisk konfrontation i stället för underkastelse och det "erkännande" domaren så tydligt eftersträvar lämnar Song Liling nu slutgiltigt sin position som en orientalisk Butterfly. Frågan om att se och veta handlar om vad man vill/förmår/vågar se och bemöta. Den som befinner sig i ett överläge behöver sällan ställa de grundläggande frågorna eftersom positionen för med sig tolkningsföretäret. Genom att vägra svara på domarens fråga gör Song Liling sin orientaliska marginal till en frontlinje och identitetspolitisk konfrontation som markerar de laddade gränserna kvinna/man, hetero/homosexuell, öst/väst, utan att förenkla det inträffade. Mötet mellan Song Liling och René Gallimard är

alltför komplext för att domarens fråga på ett enkelt sätt skulle kunna besvaras.

Är homosexualitet då det centrala temat i *M Butterfly*? David Henry Hwang hade planer på att kalla sin pjäs för *Monsieur Butterfly*, men valde sedan den mer hemlighetsfulla och mångtydiga titeln *M Butterfly*.³¹ Bokstaven M innehåller såväl Madame och Monsieur. Gränsen mellan Madame och Monsieur Butterfly passeras flera gånger i dramat. Tydligast sker detta när Song Liling förflyttas från sin position som den undergivna orientaliska Butterfly till att bli den verkliga Pinkerton medan Gallimards ursprungliga position som den västerländske dominerande Pinkerton förvandlas till att bli styckets verkliga Butterfly.

Men inte ens det slutgiltiga avslöjandet när Song Liling blir ”man”, och när René Gallimard blir ”kvinna” i slutet av pjäsen, ger något givet svar på förhållandet mellan Madame och Monsieur Butterfly i detta drama. *M Butterfly* problematiserar inte endast relationen mellan Gallimard och Song Liling utan hela definitionen av och förhållandet mellan kön, genus och sexualitet.

Det centrala i *M Butterfly* är transvestitgestalten. Att endast fokusera hetero- eller homosexualitet och sadomasochistiska positioner mellan den dominerande och den undergivna bortser från den mer flexibla kategori som det transvestitiska utgör. Både Song Lilings självförståelse och Gallimards transvestitiska begär tyder på en komplex relation mellan kön, genus och sexualitet. Marjorie Garber påpekar att det är kulturellt sett enklast att förklara att Gallimard förälskat sig i en man, men att han inte vill inse/erkänna sin homosexualitet.³² Den andra förenklande förklaringen skulle vara att Gallimard blivit bedragen av en kallhamrad kinesisk kommunistspion, men denna förklaring bortser från den ömsesidiga attraktion, ja rent av kärlek, i denna historia.

Det finns en ömsesidighet, låt vara att den är en bakvänd sådan, i förhållandet mellan Song Liling och Gallimard. Det mest provocerande med *M Butterfly* är förmodligen att ett ”falskt” genus framkallar ”äkta” känslor. Det är lättast att bortförklara

detta genom att uppfatta Song Lilings genusillusionistiska nummer som grovt bedrägeri. Replikväxlingen mellan Gallimard och Song Liling beträffande den attraktion som håller på att växa fram mellan dem bekräftar något om denna ömsesidighet:

Song:

/.../ Vi har alltid haft en viss fascination för kaukasiska män,
har vi inte?

Gallimard:

Ja...men en sådan fascination är imperialistisk, eller det är
åtminstone det du hävdar.

Song:

Tror du på allt jag berättar för dig? Ja.
Den är alltid imperialistisk.
Men ibland... är den ömsesidig.³³

Dramatikern David Henry Whang är inte ensam om att intressera sig för frågeställningar knutna till kön, genus och sexualitet. Song Lilings transvestitgestalt gör det tydligt att det är praktiskt taget omöjligt att ställa sig utanför kvinna/man-dikotomin. Varje människa har klassificerats som antingen kvinna eller man. Den könande binärlogiken har inget namn för de människokroppar som befinner sig utanför denna uppdelning. På samma sätt förhåller det sig inom sexualiteten. Homosexualitet destabiliserar föreställningen att begäret automatiskt riktas till kroppar av motsatt kön. Det är ett tabuiserat begär utanför den heterosexuella matrisen.

I *M Butterfly* är iscensättningen av kön/genus den bärande principen. När Song Liling slutligen visar sig som ”man” är den manliga identiteten honom något helt främmande. Pjäsen kulminerar inte i något dramatiskt avslöjande av en ”sann” identitet utan just i kluvenheten mellan Song Lilings manliga kropp och kvinnliga genus:

Gallimard:

Jag ber. Detta är onödigt. Jag vet vad du är.

Song:

Gör du? Vad är jag då?

Gallimard:

En – en man.

Song:

Du tror inte riktigt på det. /.../

Gallimard:

Titta på dig! Du är en man!
(Han börjar skratta igen)

Song:

Jag förstår inte vad som kan vara så roligt.

Gallimard:

” Jag förstår inte!” Jag menar att du aldrig hade
mycket sinne för humor, inte sant? Jag kan inte låta
bli att tänka att jag slösat så mycket tid bara på
en man!

Song:

Vänta. Jag är inte ”bara en man”.
/.../

Song:

Jag är inte bara någon man.

Gallimard:

Tala om då vad du är?
/.../

Song:

Jag är din Butterfly. Under alla klänningar, under allting var det
alltid jag.

Öppna dina ögon och erkänn att du avgudar mig.
(Han tar sin hand från Gallimards ögon).

Gallimard:

Du som visste allt om mina innersta önskningar – hur kunde du,
av alla människor, göra ett sådant misstag?

Song:

Vad?

Gallimard:

Du visade mig ditt sanna jag, medan allt jag älskade var en
lögn.

En perfekt lögn som du tillät falla på marken – och nu är den
gammal och solkig.

Song:

Så – du älskade mig alltså aldrig på riktigt? Bara när jag spelade
rollen?³⁴

I denna replikväxling ställs nu frågan till sin spets. Har Gallimard älskat en människa med namnet Song Liling eller snarare föreställningen om en person med detta namn? Har han älskat ett kön, ett genus eller en verklig människa som kanske inte enkelt kan definieras i termer vilka baserar på en strikt uppdelning mellan kategorierna kvinna och man.

Judith Butler varnar för en förenklad syn på genus som ett rollspel: genus kan inte förstås som en roll som antingen uttrycker eller döljer ett inre ”själv”, oavsett om detta ”själv” uppfattas som könat eller inte. Betraktat som en performativ handling är genus en ”akt” i vid bemärkelse, och skapar en social fiktion av sitt eget psykologiska inre.³⁵

Song Lilings fråga huruvida Gallimard endast älskat henne som roll, men inte som person är välmotiverad. Song Lilings tranvestitiska identitet placerar henne/honom utanför den binära köns/genuslogiken. Och en permanent halvkönad status frammanar sällan positiva reaktioner, utan framför allt negativa. Då personer med en tvetydig genusidentitet inte passar in i ”normala” sociala kategorier framstår hon/han som opålitlig. Marjorie Garber påpekar att opålitlighet traditionellt förknippas med människor som ägnar sig åt olika slags maskerader som skådespelare, diplomater, transvestiter och spioner.³⁶ I *M Butterfly* sammanfaller alla dessa kategorier. Ordet spion associerar dessutom till både blick och voyeurism, något som är intressant ur ett teaterteoretiskt, men också ur ett mer allmänskulturellt perspektiv.

René Gallimard väljer sin ”fantasi” före ”verkligheten”. Men vad menas här med verklighet? Om hans Butterfly inte är den perfekta kvinna han drömt om, förvandlar han sig själv till denna kvinna. I slutet av *M Butterfly* framstår Song Liling i sin välskraddade Armani-kostym som en kinesisk Pinkerton, medan Gallimard klär ut sig till en orientalistisk Butterfly genom att använda Song Lilings avlagda peruk och kimono. Han sminkar sitt ansikte och begår slutligen ett rituellt självmord genom att sticka kniven i sig alltmedan Puccinis musik strömmar ut ur högtalarna. Slutscenen är en omkastning av den första. Song Liling, nu klädd i manskläder, stirrar på den orientaliskt klädda ”kvinnan” och utbrister: ”Butterfly? Butterfly?”

Var det då fel av den franske diplomaten Bernard Boursicot att uppfatta och älska Shi Pei Pu som kvinna? Var det fel av René Gallimard att uppfatta och älska Song Liling som kvinna? Det intryck av avståndsverkan dramatexten förser oss med bär på ett minne av förlorad lycka. Det kan inte uteslutas att mötet mellan Gallimard och Song Liling öppnade möjligheter ingen av dem var bekant med eller förberedd på. För Gallimard blev drömgestalten Song Liling bäraren av den känsla som fick hans värld att bli hel.

Gallimard talar i *M Butterfly* ett språk i vilket gränsen mellan dröm och liv är utsuddad. Bara på detta sätt kunde orden hålla den kroppsliga verkligheten på avstånd. Song Liling preciserar tankegången:

För det första, därför att när han äntligen träffade sin fantasikvinna önskade han av hela sitt hjärta att hon, faktiskt, skulle vara en kvinna. För det andra, jag är en österlänning. Och som österlänning kan jag aldrig helt och fullt vara en man.³⁷

Fotnoter

1. David Henry Hwang, *M Butterfly*, with an afterword by the playwright, New York: A Plume Book, 1988, s. III:1, s 83.

2. Giacomo Puccini, *Madame Butterfly* (1904). Italiensk text Luigi Illica & Giuseppe Giacosa. Svensk text efter Sven Nyblom, Kungliga Operan: Stockholm, 1987, s 29.

3. Edward W Said, *Orientalism*, svensk översättning Hans O Sjöström, Stockholm: Ordfronts förlag, 1995, s 3-4. Said definierar orientalisten på följande sätt: ”Var och en som undervisar om, skriver om eller bedriver forskning kring Orienten - oavsett om personen i fråga är antropolog, sociolog, historiker eller filolog - antingen i specifik form eller mer allmänt är orientalist och det han eller hon håller på med kallas orientalism.”

4. Said (1995), s 5. Sids tes är att orientalismen har sitt ursprung i en särskild sorts närhet mellan Storbritannien och Frankrike å ena sidan och å andra sidan Orienten som fram till 1800-talet i själva verket var detsamma som Bibelns länder och Indien. Enligt Said dominerade Frankrike och Storbritannien Orienten och orientalismen från början av 1800-talet till slutet av andra världskriget. Efter andra världskriget har Amerika dominerat Orienten och närmar sig den på samma sätt som Frankrike och Storbritannien gjort tidigare.

5. Hwang (1988), I:4, s. 6 f.

6. Said (1995), s 9.

7. Ibid.

8. Hwang (1988), I:3, s 4.

9. Ibid., I:6, s 6.

10. Ibid., I:6, s 17.

11. Ibid., I:11, s 32.

12. Toni Morrison, *Mörkt spel. Vithet och den litterära fantasin*, Stockholm: Bokförlaget Trevi, 1992, s 60. Morrison använder sig av Bernard Bailyn, *Voyagers to the West: A Passage in the Peopling of America on the Eve of the Revolution*, New York: Alfred A Knopf, 1986.
13. Morrison (1992), s 61.
14. Hwang (1988), I:11, s 36.
15. Ibid., I:13, s 39 f.
16. Ibid., II:1, s 42.
17. Dorinne K Kondo, "M Butterfly: Orientalism, Gender, and a Critique of Essentialist Identity", i *Cultural Critique*, Fall 1990, s 17.
18. Hwang (1988), II:6, s 51.
19. Ibid., II:6, s 54.
20. Honoré de Balzac, *Sarrasine*, i Roland Barthes, *S/Z* (Paris, 1970), New York: Hill och Wang, 1974.
21. Se exempelvis Roger Baker, *Drag: A History of Female Impersonation in the Performing Arts*, London: Cassell, 1994; Vern & Bonnie Bullough, *Cross Dressing: Sex, and Gender*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993; Marjorie Garber, *Vested Interests. Cross-Dressing & Cultural Anxiety*, New York: Routledge, 1992; Leslie Ferris (red), *Crossing the Stage. Controversies on Cross-Dressing*, London: Routledge, 1993; Sandra M. Gilbert & Susan Gubar, *Sexchanges*, andra delen i *No Man's Land. The Place of Woman Writer in the Twentieth Century*, New Haven & London: Yale University Press, 1989; Tiina Rosenberg, *Byxbegär*, Göteborg: Anamma, 2000, "Transvestism och maskerad. Några nedslag i feministisk teater och teori", i *Svenska teaterhändelser 1946-1996*, Natur och Kultur: Stockholm 1996.
22. Se exempelvis: *Enciclopedia dello Spettacolo*. Den norska teatervetaren Live Hov kommer i sin doktorsavhandling fram till att travesti-begreppet från början endast betecknar förklädnad. Se Live Hov, "Kvinnerollene i antikkens teater - skrevet, spilt og sett av menn", Oslo universitet: *Acta Humaniora*, 1998, s 11 f. Se vidare Tiina Rosenberg, *Byxbegär*, Göteborg: Anamma, 2000.
23. Marjorie Garber, *Vested Interests. Cross-Dressing & Cultural Anxiety*, New York: Routledge, 1992, s 245. Se vidare Leonard Cabell Pronko, *Theater East and West*, Berkeley: University of California Press, 1967.
24. Garber (1992), s 249.
25. I Howard Hawks klassiska filmkomedi *Bringing Up Baby* (1938) frågar Aunt Elizabeth (May Robson) Dexter (Gary Grant), som för stunden bär en plym prydd dammorgonrock, om han har för vana att uppträda i dylik utstyrsel. Gary Grant slår ut med armarna och utbrister: "No! I've just gone gay ... all of a sudden!" Denna scen aktualiserar två huvudspår för traditionen med män i kvinnokläder; dels den

gaykulturella användningen av kvinnokläder i olika former av dragshow och voguing, dels scenkonstens, filmens och televisionens komiska män i kvinnokläder. Charleys tant, Tootsie, Mrs Doubtfire och Dame Edna är bara några moderna exempel på modern cross-dressing på film.

26. Hwang (1988), I:11, s 35.

27. Ibid., II:4, s 48.

28. Ibid., II:11, s 72.

29. Se exempelvis Evelyn Blackwood & Saskia E Wieringa, *Female Desires: Same-Sex Relations and Transgender Practices Across Cultures*, New York: Columbia University Press, 1999; Vern L Bullough & Bonnie Bullough, *Cross Dressing, Sex and Gender*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.

30. Hwang (1988), III:1, s 83.

31. Ibid., ”Afterword”, s 95.

32. Garber (1992), s 236.

33. Hwang (1988), I:8, s 22.

34. Ibid., III:2, s 87 f.

35. Judith Butler, ”Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”, i Sue-Ellen Case (red), *Performing Feminisms: Feminist Critical Theory and Theatre*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990, s 279.

36. Garber (1992), s 256.

37. Hwang (1988), III:1, s 83.

Den rosa färgen – symbol som väcker känslor

Fanny Ambjörnsson

Han är fem år och sitter i bilen med sina föräldrar och småsyskon. Det är lång väg kvar och han är hungrig. Det enda ätbara som finns är en gammal halväten barnmatsburk. Barnsligt, javisst, men ändå nåt att stoppa i magen. Problemet är bara att den enda sked som finns är rosafärgad. Han kniper ihop munnen och skakar på huvudet. Mamman trugar och försöker övertala, men han står på sig. En rosa sked kan han bara inte äta med.

Hon är i åttaårsåldern och tittar längtansfullt mot ett par gympanyxor i chockrosa plysch. ”De här då, mamma?” försöker hon vädjande. Mamman flackar med blicken och plockar snabbt fram ett par liknande byxor i brunt. ”Ja, det blir väl jättebra med mjuka byxor”, säger hon försåtligt och håller fram de bruna. Dottern hänger med huvudet och drar envist i de rosa byxorna. Mamman suckar irriterat och mumlar något om smuts och tvätt och opraktiska färger. Dottern tittar under lugg. Mamman retirerar.

”Ja, du vet ju vad jag tycker om att alla dina kläder är rosa. Men ok då, jag kan ju inte tvinga dig”.

Att rosa är något laddat i dagens Sverige är inte att ta miste på. Den rosa färgen väcker känslor, både av avsmak, obehag och avsky, men också av begär, vällust och välbehag. Rosa uppfattas nämligen sällan som neutralt. Förmodligen beror det på att rosa är den enda färgen i färgskalan som är entydigt könskodad. Rosa har med kvinnor att göra, med kvinnlighet, kvinnokroppen, kvinnors behag och angelägenheter. Gå in i närmaste klädaffär så ser du vad jag menar. På H&M behöver man bara följa det rosa skimret för att bli lotsad till avdelningen för flickkläder. Och i kampen mot bröstcancer – den i dagsläget

vanligaste cancerformen bland kvinnor – används en rosett i färgen rosa.

Att rosa är mer än en vanlig färg är därför tydligt. Snarare skulle den kunna beskrivas som det antropologen Sherry Ortner kallar nyckelsymbol - en central figur som innehåller förtätade budskap om grundläggande värderingar i samhället. Inställningen till färgen rosa skulle alltså kunna säga oss något om hur vårt samhälle förhåller sig till genusrelationer, femininitet och, inte minst, småflickor.

För kanske är det i barnvärlden som den rosa färgens laddning blir som allra tydligast. Det var i alla fall den uppfattning jag fick efter att ha intervjuat ett antal spädbarnsföräldrar om deras inställning till genus och barnuppfostran. Trots att föräldrarna var väldigt noga med att klä sina bebisar i könsmarkerade kläder – d v s lite ljusare, blommigare, mer insvängda kläder på flickbebisarna och mörkare, ”tuffare”, mer baggy varianter på pojkbebisarna – var rosa något de flesta hade ett komplicerat förhållande till. I stort sett alla sa sig undvika alltför mycket rosa och ”rysch-pysch” på sina småflickor, trots att det ibland var svårt.

Anledningarna var många. Ofta hänvisade man till sin egen stil och smak. Man tyckte rosa var fult, tacky eller ”överdrivet”. Men framför allt talade man om en känsla av begränsning. Att rosa står för en gammeldags kvinnosyn, där flickor mest är till för att behaga andra. Åsa, som själv aldrig gillat rosa, köpte till exempel hellre sin dotters kläder på killavdelningen, där hon försökte hitta sådant som är mer ”neutralt”. Och Stina, som är mamma till 8 månader gamla Linnea, förklarade att hon verkligen försökt begränsa andelen rosa kläder i dotterns garderob, men att det inte varit lätt. Mer könsneutrala kläder är svåra att få tag i – ofta säljs de i mindre butiker i Stockholms innerstad, till dyra priser. Dessutom har hon fått väldigt mycket rosa kläder av släktingar och vänner. Man tackar och ler och då kommer de nästa gång med ett nytt likadant plagg, säger hon och skrattar.

Rosa var alltså en källa till irritation och huvudbry. Men om färgen framstod som problematisk att klä sin dotter i, var

rosa kläder på pojkar något som i stort sett aldrig fördes på tal. Det betydde naturligtvis inte att man gärna klädde sin son i rosa. Tvärtom, rosa pojkläder var snarare så ovanliga att de inte behövde benämnas. Annika, som har en dotter och en son, förklarade till exempel att sonen knappt alls ärvt något av dottern, eftersom hon hade så mycket klänningar och rosa. När jag frågar vad som hänt om hon klätt sonen i rosa funderar Annika en stund. Sen berättar hon hur dottern köpt en mössa med små rosa öron till sin bror i julklapp. Hon hade klätt brodern i mössan och gett honom sin rosa väska att leka med. ”Då satt man och skrattade åt honom. Och filmade till och med”, påminner sig Annika och skrattar lite förläget. ”Så skulle man ju aldrig gjort med Moa, om man hade satt på henne en keps och gett henne en fotboll att leka med. Det skulle man ju inte tycka att ’gud vad roligt! Hahaha’.”

Utifrån dessa båda berättelser kan vi sluta oss till att rosa var något föräldrarna ogillade, inte enbart på flickor utan även på pojkar. Men medan rosa flickkläder var något man ofta talade om och förhöll sig till, verkade rosa och pojkar vara en så omöjlig kombination att den bokstavligen framstod som skrattretande. I Annikas beskrivning blir det till och med lika orimligt att klä sin son i rosa som att sätta på honom klänning. Och när jag själv, för några år sedan, klädde min då tvååriga son i en rosarandig skjorta fick jag i efterhand höra att flera (feministiska) vänner tyckte att jag gått lite för långt – att det var väl överdrivet att tvinga på pojken en tjejfärg. Å andra sidan: häromdagen sitter jag och googlar på nätet för att leta efter dockskåp till dottern i julklapp. Jag hittar ett billigt och bra på Blocket, men är ändå tveksam. Ber min sambo komma och kolla. Vi tittar på varandra och skakar samtidigt på huvudet. Det är alldeles tillräckligt att hon ska få ett dockskåp. Det behöver faktiskt inte också vara rosa!

Kontentan blir hur som helst att den enda färg i färgskalan som är tydligt och entydigt förknippad med femininitet betraktas som pinsam, problematisk och ful. Och att denna inställning ofta försvaras med feministiska argument. Som att man inte vill att ens flicka ska låsas fast i traditionella könsroller.

Väljer man istället att betrakta rosa som en nyckelsymbol för hur genus organiseras i det samtida, någorlunda jämställda landet Sverige får vi en modell som ganska väl överensstämmer med den traditionella genusordning som bland andra Gayle Rubin skisserade på 1970-talet. Rubin menar att genusrelationerna i det samtida västerländska samhället bygger på en asymmetrisk isärhållning av könen, där det manliga betraktas som norm, medan det kvinnliga avfärdas som avvikande och mindre värt. För trots att flertalet föräldrar jag intervjuat motiverar sin skepsis till rosa med feministiska argument, blir det ändå flickorna som i slutändan ska åtgärdas. Det är det kvinnligt kodade som måste kläs om i blått och ”mer neutrala färger”, medan det blåa framstår som mindre markerat, degraderande och besmittat.

Men Rubin talar även om hur den asymmetriska isärhållningen av könen inbegriper en förgivet tagen normerande heterosexualitet. Den pojke som kläs i rosa riskerar därför inte enbart att associeras med en lägre värderad femininitet. Han riskerar dessutom att betraktas som bög. Så berättade också en av föräldrarna om en vän, vars femåriga son var galen i kvinnokläder. ”Han snor gästernas högklackade skor i entrén och vill gärna gå i mammas klänningar och det går inte över”, beskriver hon. ”Så de har gått till PBU och psykolog och allt. Pappan säger direkt: ’han är bög, han är bög, vi måste stävja det. Gå in och ändra medan det är tid’.”

Denna ordning, som säger att pojke + rosa står i rak motsättning till föreställningen om en riktig man, har förmodligen pojken i det inledande exemplet lyckats avkoda. Han vet instinktivt vad han riskerar om han väljer att äta barnmaten med den rosa skeden, trots att han bara är fem år. Och han avstår. Men det är inte enbart föreställningar om sexualitet som, genom nyckelsymbolen rosa, vävs in i föräldrarnas förståelser av genus. Här anas även andra maktordningar i samhället, som framför allt kan knytas till ålder och klass. För medan en av de första orsaker föräldrarna angav till sin skepsis mot rosa var dess associationer till förtryck och begränsning, hänvisade man också så gott som alltid till personligt tycke och smak. Mattias, som är pappa till Linnea, säger att han

och hans fru gillar mer stilrent och enkelt, och därför väljer bort rosa. På liknande sätt förklarar flertalet föräldrar att de själva inte klär sig i rosa och spetsar och därför inte heller vill klä sina döttrar så - att de helt enkelt inte gillar när det blir "för mycket".

I *Att bli respektabel* diskuterar sociologen Beverley Skeggs kopplingarna mellan klass och femininitet. Med utgångspunkt i Bourdieu visar Skeggs hur hänvisning till smak och stil är en central aspekt av hur klass urskiljs och upprätthålls. De engelska arbetarklasskvinnor Skeggs undersökte upplevde hur deras val av kläder, smink och färger ständigt utsattes för bedömning utifrån – hur de, genom att välja vissa kläder framför andra kodades som vulgära, överdrivna och arbetarklass.

När föräldrar förklarar att rosa inte ingår i deras personliga stil, bör därför deras avståndstagande inte enbart förstås som ett individuellt val. Snarare kan det betraktas som en sorts identitetsprojekt, som inbegriper fler maktordningar än den som först är uppenbar. Det handlar om hur föreställningar om femininitet och genusrelationer samverkar med idéer om sexualitet och klasstillhörighet. Kanske är det därför mamman i det inledande exemplet in i det sista försöker avleda sin dotter från de chockrosa mjukbyxorna. Hon vill inte att dottern ska välja ett plagg som associeras med en förlegad, gammeldags, underordnad femininitet. Men hon vill heller inte att dottern ska bära kläder som vittnar om fel smak.

Dottern däremot framhärdar och vinner också i slutändan. För inte bara mamman, utan även dottern, har nämligen förstått ordningen – den som säger att rosa inte enbart är genus-, klass- och sexualitetskodat, utan dessutom knutet till ålder. Hon har förstått att den genusidentitet som står henne till buds – flickans - uppnås genom ett visst mått av rosa accessoarer. "Den rosa prinsesseperioden" (ett väl etablerat begrepp bland föräldrar) är nämligen något en flicka mer eller mindre förväntas gå igenom. Vad hon förmodligen också har förstått är att den excess i rosa som hon och hennes tjejkompisar förväntas njuta av i småbarnsåren, måste ta ett abrupt slut när hon blir lite äldre. Det

rosa flickrummet är nämligen inget att satsa på i längden om man vill bli tagen på allvar. Hennes mamma har därför inte mycket att oroa sig över. Dottern kommer troligtvis inte att fastna i rosa för evigt. Förmodligen kommer hon i framtiden att markera sin femininitet lite lagom smakfullt, kanske på sin höjd genom en rosa scarf (eller varför inte med den rosa bröstcancer-rosetten?).

Eller så kommer hon – kanske, kanske – att strunta i att växa upp på rätt sätt, vägra de medelhöga klackskorna och den sparsmakade sminkningen och framhärda med de chockrosa plyschbyxorna. Och - kanske, kanske - skulle det göra en skillnad. Men det är en helt annan historia!

Singel i stan – ensam på landet. Om kärlek i glesbygd

Lissa Nordin

Vi har de flesta av oss för vana att dela in tillvaron i sådant vi uppfattar som allmänt delat och det som vi anser att enbart beröra oss personligen. Till det allmänna räknas till exempel politik, arbete och ekonomi och annat som vi ser som ett samhälles gemensamma angelägenheter. Till det andra, privata, förpassas bland annat romantisk kärlek, familjeliv och sexualitet. Hit hör frågor som vem eller vilka vi älskar (eller inte älskar), hur vi älskar och varför vi älskar, sådant vi vanligtvis anser tillhöra en separat och intim del av livet. Det här är en inställning som historiskt sett är ganska ny. Kärleken och sexualiteten har i vår tid alltmer kommit att betraktas som en alldeles egen sfär som är avskild från det övriga sociala livet och därmed inte heller värd seriösa vetenskapliga undersökningar. I varje fall inte undersökningar som man behöver ta på särskilt stort allvar eftersom det till synes handlar om en avgränsad och privat del av tillvaron.

Men hur skulle det te sig om vi verkligen försökte att ta frågor om kärlek och sexualitet på allvar? Om vi kunde tänka oss att ”det personliga är också det politiska”? Så löd ett slagord som först formulerades av den feministiska rörelsen under 1960-talet men vars betydelse jag menar är lika giltig idag. Det beskriver nämligen den viktiga insikten om att även det som vi tycker tillhör det mest privata av vår existens, ingår i och organiseras av större sociala relationer och förhållanden och dessutom har betydelse för hur vi uppfattas och värderas som människor. Men det kan också ha betydelse för hur vi uppfattar och värderar olika slags platser och får konsekvenser för vilket slags liv som tänks vara möjligt att leva var i vårt land, till exempel i staden jämfört med på landsbygden eller i glesbygden. Det är därmed också av

vikt för frågan om hela Sverige ska leva. Det är om just platsens betydelse som fortsättningen av det här kapitlet kommer att handla. Det grundar sig på en undersökning som jag har gjort i norra Sverige, på små orter i det glest befolkade Västerbottens inland bland de människor och i synnerhet vissa män som bor där: Medelålders män som levde ensamma och som längtade efter en kvinna att dela sina liv med men som uppfattade att de platser de levde på begränsade deras möjligheter att träffa någon.

Sexualitet och plats

Att platser rent konkret innebär olika slags livsvillkor för olika människor är väl knappast någon nyhet. Platser upplevs alltid olika av olika personer, får olika betydelser och ges olika tolkningar beroende av faktorer som till exempel kön, ålder, klass, funktionshinder och etnicitet. Till den mångfald av innebörder och villkor som en plats kan innebära vill jag även lägga faktorer som sexualitet och kärlek. En tvingande omständighet i de allra flesta människors liv är nämligen att känslomässig och sexuell tillfredsställelse helst ska uppnås inom ramen för ett (heterosexuellt) parförhållande som ska vara baserad på romantisk kärlek. Att vid ett visst tillfälle i livet leva i tvåsamhet och att ha bildat familj är det slags liv som betraktas som det normala och lyckade. För många utgör det till och med själva meningen med livet. Det kan därför innebära konsekvenser att i en viss ålder inte ha lyckats uppnå detta.

De män jag träffade pratade ofta om sin längtan efter kärlek, närhet och intimitet. De klagade också på att de inte räknades på samma sätt som de som var gifta och hade familj. Det sociala livet i inlandet, förklarade de för mig, kretsade kring par och familjer och om man då inte hade någon partner så hamnade man vid sidan av. Problemet var bara att det var så svårt att träffa kvinnor på de platser där de levde, om än så bara för en natt. Annat var det i städerna. Så här berättade en man som flyttat från en by i Västerbottens inland till en stad vid kusten i samma län:

Om jag skulle räkna ut hur många gånger jag har sex per år, vet jag inte med hur många hundra procent det har ökat efter jag flyttat hit till stan. För här skulle det teoretiskt kunna bli varje lördagskväll om man inte hade någon urskiljningsförmåga. Men där uppe, där är man för det första alltid försiktig, man skulle aldrig göra vad som helst med vem som helst, eftersom man vet allt om dom...och man vill inte att det ska komma ut nåt rykte. Om jag träffar en tjej här, kan det i princip bli så att man vaknar upp nästa morgon med henne...och vad var det du hette nu? Så skulle det kunna bli här.

Den här mannen delade i likhet med många andra män som jag träffade övertygelsen om att livet i staden rymde fler sexuella möjligheter, i jämförelse med landsbygden. Där var det svårt att överhuvudtaget kunna träffa någon, dels för att det till skillnad från staden fanns för få kvinnor menade man, men också för att de kvinnor som fanns på hemorten var alltför välbekanta och därför inte intressanta och åtråvärda (och vice versa). Eftersom ”alla kände alla” kunde ett förhållande dessutom riskera att resultera i skvaller och ryktesspridning. Det kärleksliv som männen längtade efter var därför svårt att uppnå på hemorterna i Västerbottens inland.

Ensam på landet, singel i staden

De ensamstående män jag mötte hade alltså idéer om vilket liv som är möjligt att leva var och uppfattade att de platser de bodde på innebar begränsningar för utsikten till att träffa en kvinna. Det som männen framförallt uppfattade som kringskuret hade egentligen inte att göra med att det skulle vara så stor brist på kvinnor (vilket är en vanlig men inte sann föreställning om norra Sverige), som det rätta sättet varpå kärleksförhållanden ska inledas. Man ska kunna ha tillgång att välja mellan en mängd möjliga partners som det då helst ska säga klick med och kännas rätt med, inte bara nöja sig med det som finns eller blir över och då i synnerhet om man redan känner varandra väl. Även om det nog snarare är ett ideal än verklighet är det en princip att leva

efter som kan skapa problem för människor som lever på platser om uppfattas som små och perifera, av dem själva och andra. Platsen hade också betydelse för vilka de som ensamstående medelålders män kunde vara. Det stod givetvis i relation till vad som på hemorterna uppfattades som det riktiga och rätta livet att leva, att vara gift och att ha familj. Detta stod i sin tur i förhållande till ett helt annat och nyare, men lika normerande heterosexuellt ideal, nämligen att vara singel. Singel är ett relativt nytt begrepp i Sverige och i första hand förknippat med urban miljö inom ett visst åldersspann. Alldeles bortsett hur personen själv må uppleva sin tillvaro ligger det inget negativt i begreppet, snarare tvärtom. Det signalerar att man eller kvinna lever livets glada dagar, alldeles oavsett om nu verkligheten är en aning gråare och mindre utsvävande än idealet. Vad vore väl stadens nattklubbar, barer, krogar och pubar utan en skara svärmande singlar? En bidragande faktor är givetvis att den största andelen ensamhushåll (som internationellt sett är stort i Sverige) återfinns i de större städerna snarare än i små samhällen och byar på landsbygd.

I den bemärkelsen som jag beskrivit ovan är inte de män jag träffade singlar och levde inga singelliv. Det finns inga singlar i glesbygden eftersom det inte finns något liv att vara singel i. Det finns i inlandet inga direkta arenor för en sådan tillvaro. Livet på de små orterna i inlandet framstår därför så mycket tydligare som ett tvåsamhetens tvingande bygge när förutsättningarna för en etablerad om dock motstridig urban livsstil som singelliv i stort sett saknades. De män jag träffade hade misslyckats med att leva upp till någon av dessa modeller. De var vare sig gifta eller singlar utan enkelt, handfast och oglamoröst ensamma eller "själv" och vissa av dem hotande nära att bli till en "gampojke". Det vill säga, att bli till den norrlandsspecifika stereotypen av en medelålders eller äldre man som aldrig gift sig eller bildat familj.

Glesbygdsproblemet som ett kärleksproblem?

Vad var det nu jag ville säga med det här kapitlet? Jo, jag skulle

vilja påstå att långt ifrån att enbart kunna betraktas som en personlig och en för samhället i stort i grunden rätt ointressant angelägenhet, bör man se kärlek och sexualitet som del av de organiserande principerna bakom uppdelningen mellan stad och land, mellan centrum och periferi men också för tankar om vad som ska räknas som det rätta och riktiga livet. Det ligger också bakom uppfattningar om vilket liv som anses vara möjligt att leva var och har också att göra med hur vi värderar och kategoriserar inte bara platser utan även människor. Dessa principer är viktiga och synnerligen styrande för människor och vill jag tillägga, för samhället i stort, men tas sällan upp på dagordningen. Frågor om, för att inte säga för givet tagna antaganden om kärlek och sexualitet, lurar till exempel ofta i bakgrunden till nationalekonomiska beräkningar och demografiska undersökningar men är dock sällan uttalade. Låt mig ta ett exempel. En påtagligt vanlig diskussion kring många av våra landsbygder/glesbygder och i synnerhet Norrlands inland är problemet med avfolkning och en alltmer åldrande befolkning. Vad till exempel Västerbottens inland behöver är fler familjer som kan bidra med skatteinkomster. Tittar man lite närmre på några av diskussionerna upptäcker man att vad som ofta formuleras som hindret för detta är den tänkta bristen på kvinnor. Lösningen formuleras ofta att handla om att förmå fler kvinnor att stanna kvar eller kanske flytta tillbaka och då helst gifta sig med lokala män och få barn. Det som egentligen berör kärlek och (heterosexualitet blir här till ett antagande som bara handlar om det korrekta antalet män och kvinnor, som närmast per automatik antas vilja välja varandra och bilda familj. Vad man då ignorerar är att drivkrafterna involverade i kärlek, åtrå och sexualitet förblir långt mera komplicerade och styrs av helt andra lagar och normerande ideal än de rent ekonomistiska. Ska vi ta frågan om inte bara hela Sverige ska leva, utan också om *hur* hela Sverige ska leva på verkligt allvar, måste vi också börja ta frågor om kärlek och sexualitet på allvar.

Bland mediedrottningar på 1920-talet

Birgitta Ney

I ledningen för många av de stora veckotidningarna – *Idun*, *Husmodern*, *Husmoderns* månadshäfte, *Bonniers Veckotidning* och *Vecko-Journalen* – finner vi kvinnor i redaktionernas chefspositioner redan på 20-talet. Tidningarna fanns i Stockholm och alla har sitt intresse för den som vill förstå kvinnor och offentlighet på den tiden:

- en av tidningarna, *Idun*, hade många år på nacken med ett ofta välmatat kvinnopolitiskt och kulturellt innehåll, flera namnkunniga kvinnor hade ansvarat för redaktionen, men sommaren 1924 lämnade Ebba Theorin över till Eva Bergström (mer känd som Eva Hökerberg);

- en annan var i stället ganska ny – *Husmodern*, den hade startats 1917 av Thora Holm och Elsa Nyblom – under 1924 fick den en nystart när Ebba Theorin kom från *Idun*;

- *Bonniers Veckotidning* (BVT) var verkligen ny, den var inne på sina första verksamhetsår 1924 under ledning av kvinnan som några år tidigare varit med om att starta *Husmodern*¹, dvs Thora Holm, som nu hade bland andra Célie Brunius vid sin sida;

- och *Vecko-Journalen* slutligen, som Elsa Nyblom tog över efter att ha startat och drivit *Husmoderns* Månadshäfte under premiäråret, och försöksåret, 1924. Den tidningen kom med elva nummer tills den gick upp i *Vecko-Journalen* i december.

Ingen av tidningarna finns kvar i dag. *BVT* övergick redan i slutet av 20-talet till att bli en månadstidning under ledning av Célie Brunius som tidigare haft titeln modereredaktör. *Idun* däremot hade startat sin verksamhet i slutet av 1880-talet och fortsatte fram till dess att *Vecko-Journalen* och *Idun* blev ett på 40-talet för att även i den sammanslagna skepnaden försvinna

några decennier senare, 1963. *Husmodern* slutligen, blev den tidning som levde längst av de tidningar jag behandlar här, 1917-1988, även om den döpte om sig eller kanske ska vi kalla det ändrade sin markering i namnet från ”Husmodern, de svenska husmödrarnas tidning” till ”Den moderna Husmodern”; under en period ”Den glada Husmodern med de goda idéerna”, och slutligen i perioder på 80-talet ”Nya Husmodern”. Husmodern, eller snarare koncernen som då gav ut den – Åhlén & Åkerlund – gjorde som nämnts ovan experimentet med en månadstidning under 1924, *Husmoderns månadshäfte*, troligen för att möta konkurrensen från BVT.

Brunius, Nyblom, Holm, Theorin och Bergström

Mediedrottningar må vara ett starkt ord, men nog var kvinnorna i ledningen för dessa tidningar etablerade journalister när det begav sig och redaktörer skulle de komma att vara länge även om de i dag kan behöva en närmare presentation.

Thora Holm (1881-1970) först, mest för att hon i viss mening avviker från den övriga gruppen som mer erinrar om pennskaften². Hon tycks ha varit pressens egen hushållslärare och entreprenör och hade samtidigt med sitt redaktionella chefskap en konsulentverksamhet i en ateljé på Birger Jarlsgatan där hon drev ett provkök och höll kurser; den verksamheten annonserade hon dessutom i tidningen, samtidigt som hon var första redaktör för *BVT*. Hennes tid blev inte så lång där heller, hon hade som framgått börjat med *Husmodern* från starten 1917 men engagerades för att starta *BVT* under 1923. Thora Holm blev kvar i Bonnierkoncernen till 1926 och under de åren hade hon dessutom startat ännu en tidning för ägarna, *Hemma*. På mindre än tio år hade denna kvinna alltså startat tre tidningar. Hon skulle starta eller driva några ytterligare senare.

Och hon skulle därtill skriva en lång rad kokböcker och olika slag av hushållsböcker – uppåt 80 boktitlar har hon i den nationella databasen Libris. Från *Kunna hushållsutgifterna med*

gasens tillhjälp nedbringas (tillsammans med Kerstin Hesselgren, som skulle bli invald i riksdagen och brukar kallas ”Kerstin den första”) år 1913, till Se vad ni äter år 1952. Inger Ärlemalm sätter nog fingret på ett viktigt drag hos Thora Holm när hon skriver i sin bok om kokboksförfattare, *Cajsa Warg, Hiram och de andra*, att här har vi

den sanne entreprenören! Man hittar henne som hemkonsulent i Stockholm, som demonstratris, kursledare, förläggare, tidskriftsutgivare, redaktör, författare, försäljare, stor utställningsarrangör och föredragshållare. (Ärlemalm, s 117)

Vem Thora Holm var utanför yrket är däremot inte så väl känt. Hon var gift med en journalist i Stockholm, Carl Ivar Lundberg, så mycket vet vi. I Svenskt biografiskt lexikon kan vi läsa att hon senare skulle skriva även för landsortspressen genom Bulls presstjänst.

I Margareta Bergers *Pennskaft* berättar en annan Margareta, Suber-Topelius, om en tid när Thora Holm och Célie Brunius fanns samtidigt på Husmodern och där får vi en glimt av dem båda:

Jag minns Célie från en kort tid, då vi båda hade något att göra med den ganska nystartade tidskriften Husmodern där Thora Holm svarade för chefskapet. Thora Holm väntade sent i sitt liv sitt första barn och Célie trädde då i hennes ställe i god tid före barnets födelse. En dag försvann emellertid också Célie från Husmodern men när hon kom tillbaka hade *hon* fått ett barn och tog fatt i rodet igen i väntan på att Thoras barn skulle höras av. Jag frågade Célie hur hon kunde klara av sådant utan att det egentligen märktes: ”När jag ska få barn sätter jag på en kastrull och värmer vatten”, sa Célie. (Berger, 1977, s 178)

Célie Brunius (f Cleve, 1882-1980) är å sin sida ett ganska typiskt pennskaft, om man nu kan tala om typiska sådana. Hon började sin tid som journalist år 1907 på *Svenska Dagbladet*, en tidning hon blev trogen fram till 1920. Hon gifte sig år 1908 med konstkritikern på *SvD*, August Brunius, och bildade en stor familj

– som redaktör med ansvar för modeavdelningen på *BVT* omgavs hon av make och inte mindre än sex barn. Men hon blev änka redan 1926 och gifte aldrig om sig. De få åren mellan *SvD* och *BVT* skrev hon för bla *Husmodern*, som just framgått. Hon blev 1926 chefredaktör tillsammans med Sten Selander när Thora Holm slutat och snart ensam chefredaktör på tidningen. *BVT* blev månadstidning 1930 och därefter var hon ensam ansvarig för helheten och kvar där till slutet av 30-talet. Hon skrev också ett antal böcker, 24 titlar varav några översättningar, med två som kan var särskilt intressanta: *Frankrike väntar* som kom 1944 och *Lyssna till tystnaden som kom* 1956.

Ebba Theorin (1891-1953) hade varit verksam i dagspressen även hon, började på *Sydsvenska Dagbladet* efter sin studentexamen; i publicistklubbens medlemsmatrikel år 1952 anges att hon arbetat på tidningen mellan 1909 och 1919 för att därefter gå över till redaktionen för *Idun*, som hon lämnade för att i stället bli chefredaktör för *Husmodern* på sommaren 1924. Och där skulle hon stanna ända till sin pensionering 1951.

Samtidigt med det var hon verksam som författare och till skillnad från Thora Holm ägnade hon sig inte alls åt kökets husligheter i sitt författarskap – köket verkar över huvud taget inte ha varit ett av hennes tydligare intresseområden. Hennes böcker brukar benämnas essäer och psykologi och med titlar som *Kvinnan och det lyckliga livet* (1934), *Evalögnen* (1935) och *Mannen som du gav mig* (1937) visar hon prov på vad som under senare tider möjligen kunde kallas livsåskådningsfrågor och bli ett område som intresserar såväl veckotidningar som dagspress. Men hon var också romanförfattare.

Elsa Nyblom (1890-1956) började arbeta åt *Dagens Nyheter* kring 1913, också hon efter studentexamen men i hennes fall dessutom med en tid i skådespelaryrket med sig i bagaget in i journalistyrket. Hon var initiativtagare till en hel del projekt av den art som brukar kallas aktiv, social eller praktisk journalistik – hon startade dagskolonier för storstadens barn, hon var idégivare och höll i flera sådana verksamheter under krigsåren.

1917 fanns hon dock på redaktionen när *Husmodern* startade – en verksamhet som hon inte verkade helt lycklig med. Men 1923 lockades hon tillbaka till Åhlén & Åkerlund och samma tidning och utsågs då att driva ett, skulle det visa sig, kortvarigt experiment: *Husmoderns månadshäfte* som bara hann komma ut ett knappt år. I december uppgick den i *Vecko-Journalen*. Där skulle hon fortsätta verka en bit fram på 40-talet – hela tiden i ledningen även om hon först mot slutet av 20-talet formellt blev chefredaktör.

När hon lämnade tidningen övergick hon till att ha hand om en kvinnosida i *Aftontidningen*, men det blev en kort episod, ett år på Ljus förlag därefter och sen var det dags för henne att försörja sig på sitt författarskap. Hon började under 40-talet att skriva romaner och ungdomsböcker – flera hyllades av recensenterna. Inte minst hennes pennskaftsväninnor skrev om hennes böcker, mest känd är kanske *Kvinna U.P.A* från 1948.

Eva Bergström (1899-1990) började som journalist ganska omgående efter sin studentexamen och då på *Nya Dagligt Allehanda* år 1919 – hon gjorde sig då känd för att hon reste med en hjälporganisation in i Sovjetunionen och att hon, när hon väl var hemma igen, skrev flera reportage hur nöden kunde se ut där, innan hon skapade NDA:s kvinnosidor. När hon tog över efter Ebba Theorin år 1924 på *Idun* så verkar hon ha funnit den redaktionella hemvist hon ville ha och där stannade hon kvar under många år. Eva Bergström är den enda i denna skara som inte tycks ha haft lust att skriva böcker – inte en enda faktiskt.

*

Detta bara som en första kort presentation – jag ska fördjupa mig en aning. Vad har de gemensamt dessa kvinnor, om något, utöver att de var chefer i veckopressbranschen? De började i dagspressen – med undantag för Thora Holm kanske vi ska säga, hon körde sitt eget spår hela tiden tycks det. Men Célie Brunius, Elsa Nyblom, Ebba Theorin, Eva Bergström började alla tidigt i

pressen: Svenskan, DN, Sydsvenskan och NDA. Tre i Stockholm alltså, medan Ebba Theorin började i Skåne. Alla var gifta, i några fall flera gånger. Alla utom Ebba Theorin hade barn.

Célie Brunius var professorsdotter från Uppsala och syster till Astri Cleve som doktorerade i geologi och småningom blev professor. Célie Brunius studerade däremot inte alls vid universitet, hon fick privat skolning i hemmet även om hon senare studerade språk utomlands. Efter en kort tid som journalist gifte hon sig med kulturskribenten August Brunius, som hon likt så många andra kvinnliga journalister för övrigt träffade på jobbet, dvs Svenskan. De var gifta i nästan 20 år och fick sex barn. Paret lät bygga sig ett hus på Lidingö och där bodde hon även kvar när maken dött 1926, yngsta barnet var då bara i fyraårsåldern. Men Célie Brunius stannade kvar i huset långt upp i åldern – hon blev ju 98 år denna kvinna.

Elsa Nyblom var en annan Lidingöbo, även om hon var uppvuxen i ett hus/kvarter på Östermalm i Stockholm som kallades för Bahian och det var ett myllrande och fattigt kvarter. Hennes pappa var vaktmästare och hennes mamma var barnmorska, uppgiften om hennes yrkesverksamhet glöms oftast bort i de biografiska uppgifter jag har läst och Elsa var enda barnet. Elsa Blomberg som hon hette då var alltså barn till två yrkesarbetande föräldrar. Efter en kort tid som skådespelare började hon på DN och hon kom att gifta sig 1913 med Erik Nyblom, signaturen Mac i DN, och var gift med honom till hans död på 40-talet. De fick sonen Lennart, som skulle bli den poulära kåsörsfiguren Red Top i DN. Ingen av dessa två kvinnor, gifte om sig.

Det var Ebba Theorin och Eva Bergström som gifte sig flera gånger. Ebba Theorin var född med det namnet, gift med en författare först, Per Freudenthal; en redaktör därefter, Harry Kolare, och slutligen en konstnär, Artur Alin – hon fick enligt källorna inga barn. På många sätt tycks hon ha varit en ovanlig person i veckopressen eftersom hon sägs ha varit utan intresse för sådant som kläder, hushåll och heminredning. Margareta Berger påstår att Ebba Theorin måste ta hjälp av övriga redaktionsmedlemmar

att klä sig snyggt, lägg därtill en historia av typen ”en funnen ostmacka under högar av papper när redaktionen rensade upp hennes rum” så har vi konturerna av ett original eller en bohem i veckopressens redaktionella värld. Intressant nog kallades hon åtminstone i pressen mestadels för sitt födelsenamn Theorin med tillägget Kolare, efter den redaktör som var andre maken.

Eva Bergström gifte sig första gången 1924 dvs som nybliven redaktör för *Idun* med en skribent, redaktören Teddy Nyblom och ett decennium efter skilsmässan från honom, gifte hon sig med Folke Lars Hökerberg år 1941. Han var förläggare och den som köpt det förlag som gav ut *Idun*. Hon fick en dotter år 1944, då var hon således 45 år (och han var 58 år).

Thora Holm har det varit ganska svårt att leta rätt på mer personliga uppgifter om: i lexikon och matriklar framgår som nämnts att hon var gift med samme man, journalisten CI Lundberg sedan 1921 och födde ett barn 1922 – men det är också allt privat som framgår. Utom att hon bodde norr om stan, i Djursholm. Och även hon var således en ganska mogen kvinna när hon bildade familj, i 40-årsåldern.

Eva Hökerberg och Célie Brunius var politiskt aktiva, de satt båda i fullmäktige några år i Stockholm respektive Lidingö och de var dessutom aktiva i Yrkeskvinnors klubb, som Célie Brunius var med om att starta. Båda var ordförande där i flera år. Elsa Nyblom var aktiv i publicistklubben och första kvinna i styrelsen där. Ebba Theorin och Thora Holm tycks däremot ha varit fullt sysselsatta med sina författarskap utöver journalistiken – Ebba Theorin uppgav i en intervju att hon gärna skulle hugga av sig ett finger för kvinnorörelsen.

Pennskaftens kontakter på sidorna

Av de fem mediedrottningarna var Célie Brunius den som varit med längst i pennskaftskretsen. Hon var för övrigt en i den ”Liga” som stod som kvinnliga faddrar vid Ria Wägners vaggga 1914 när Ellen Rydelius och Harald Wägner ännu var gifta. Elsa Nyblom

hade också funnits på DN:s redaktion när det begav sig och i Idun hade åtminstone alla frilansande pennskaft verkat sedan Elin Wägners dagar, 1907, och där fortsatte de att medverka. Om redaktörerna höll sig till en tidning i taget så gjorde ju inte precis frilansarna det.

Jag försökte göra en bild av hur tidigare kolleger, pennskaft, makar, goda vänner i rösträttsrörelsen med flera medverkar i dessa redaktörers tidningar men det såg till slut ut som ett garnnystan i upplösning av vindlande förbindelser. Även andra tanketrådar kunde följas här: finns det en förbindelse möjligen mellan Ebba Theorins författarskap och hennes mäns? Åtminstone har andre maken Kolare skrivit titlar som tycks bilda en dialog med hennes.

Varför 1924/1925?

Jag valde att studera tidningarna det tiden för att det då var fråga om konkurrens mellan veckotidningar i Stockholm som kämpade om de kvinnliga läsarna på den kommersiella marknaden – i förstone kan det tyckas som endast Idun och BVT kämpade om samma läsare, men redan på 20-talet hade t ex Husmodern intressen utöver köket.

Mitten av 20-talet är värt att studera inte bara för att dessa veckotidningar explicit vände sig till kvinnorna, med åtminstone något kvinnopolitiskt innehåll, utan också för att kvinnokampen då hade hämtat hem ett par viktiga delsegrar: rösträtten, som 1919 beslutades i riksdagen och 1921 innebar att kvinnorna för första gången fick rösta och var valbara till riksdagen. Lägg därtill att 1923 gick kvinnornas krav på att de skulle få rätt till anställning även i statliga ämbeten igenom. År 1923 hade också en grupp inom den kvinnorörelse som nu sökte sig nya former, bestämt sig för att ge ut *Tidevarvet*, den tidskrift som levde kvar till 1936 och som är känd för många saker: att Elin Wägners var redaktör där, att kretsen kring Tidevarvet också var engagerade i den Kvinnliga

Medborgarskolan vid Fogelstad som inledde sin verksamhet år 1925 och som fortsatte ända till 1954.

De år jag valt för denna studie är alltså ett par år som kan utgöra ett exempel på att kvinnokampen inte var ett passerat stadium, utan snarare sökte sig nya former efter de två delsegrarna med rösträtten och behörighetslagen.

Internationellt finns några studier av särskilt intresse för den som vill studera den kommersiella veckopressen för kvinnor. Jag tänker då särskilt på Marjorie Fergusons *Forever feminine*, som visserligen specialstuderar tidningar från 1949 och framåt men som gör en del iakttagelser om just 20-talet. Även där hade ju kvinnorna fått rösträtt vid den tiden. Veckopressen ville nå en stor läsekrets, menar Ferguson. Hon talar om nya och bättre villkor för veckopressen: alltsedan sekelskiftet infördes ny och bättre teknik såväl för produktion som för distribution och inte minst att läskunnigheten ökat i Storbritannien sedan sena 1800-talet.

Med 20-talet kom tidningar, skriver hon (Ferguson, 1985:17) som talade i klartext om att det nu fanns alternativ till kvinnans val; kökets drottning var inte längre det enda möjliga. I en ny tidning *Good Housekeeping*, september 1922, visar Ferguson hur det talades om att kvinnor rentav kunde bli jurister och där ställdes frågor om skilsmässa. Precis som i de svenska veckotidningarna således.

Ferguson skriver om att det var ett enkelt och revolutionerande koncept: underhållning och upplysning för arbetarklassens kvinnor som nu kunde kompletteras med sådant som tidigare bara funnits i medelklassens månadstidningar. I veckopressen anlätades experter: läkare, advokater, psykologer för att besvara läsares frågor. Där som här, kan man tillägga – också i de svenska veckotidningarna uppmuntrades läsare att ställa frågor i alla upptänkliga riktningar. Ferguson skriver om hur veckotidningarna för att öka upplagorna måste nå den stora gruppen kvinnor i arbetarklassen och att det innebar att de måste välja sitt journalistiska innehåll med omsorg – hon menar att tidningarna inte kunde skriva om sådant som var ouppnåeligt för

den gruppen kvinnor. Semester och sjukvård var inte aktuellt att skriva om förrän längre fram under seklet, hon tidsbestämmer den förvandlingen för den stora gruppen kvinnor, och därmed potentiella läsare, till efter kriget, först på 50-talet:

But when she could have medical attention, she began to be interested in the subject, and, medical articles burgeoned in all the magazines. They were not there before, because medical attention was not in her experience. (Ferguson, 1985:21)

Hennes resonemang skulle betyda att vi kan utläsa hur de kvinnor som betalar för att läsa tidningen hade det, för svenskt vidkommande skulle vi då förstå hur Husmoderns, VJ:s, Iduns och BVT:s läsare levde och vad de hade råd med. Om tidningen träffade rätt så fann läsare artiklar i tidningen som behandlade frågor som intresserade dem och som de hade åtminstone någon form av erfarenhet av. Genom att läsa veckopressen skulle vi därmed få en uppfattning om kvinnors liv och villkor under 1920-talet.

Ferguson menar också att veckopressjournalistiken utvecklats, hon citerar (s 19-20) World's Press News i oktober 1943:

Only some forty years ago the woman's magazine was an inconsiderable factor in journalism.

Today it has won a dominant and very adult place in the periodical field, and is rivalled in sales and social influence only by the newspapers. This phenomenal growth of the woman's magazine is directly due to – and has been largely comensurate with – the advance of woman herself as a political, economic and moral force in the life of the nation.

Inte bara vann tidningarna respekt i kraft av sin journalistik, att tidningarna vuxit sig så starka skulle också bero på att kvinnorna själva mognat i sin nya egenskap som samhällsmedborgare. En tanke som ligger nära min egen fundering inledningsvis således: under mellankrigstiden borde vi i de svenska veckotidningarna för kvinnor finna tydliga spår av att kvinnors ställning som

medborgare var förändrad. Min tro är att vad litteraturforskare funnit om den svenska samtidsromanen av kvinnliga författare också har kommit till uttryck i veckopressen redan under 1920-talet.³

Utrymmet för offentligt samtal i veckopressen

Dagens magasin som *Femina*, *M*, *Damernas Värld* och liknande inleder ju chefredaktören som regel med en egen personligt hållen krönika. På 1920-talet förekom inte de kvinnliga redaktörerna, om än i aldrig så mycket stiliga kläder, på bild i anslutning till någon krönika. I *Husmodern* skrev ändå Ebba Theorin en tämligen personlig krönika, ungefär som ett samtal med läsarna. *Idun* hade tidigare närmast en ledarsida som då inte var skriven av den kvinnliga redaktionssekreteraren utan vanligen av den manlige redaktören, men Eva Bergström började skriva där ganska snart efter sin anställning.

På olika håll i tidningarna, inte bara i anslutning till det stora antalet tävlingar på olika håll i dessa tidningar kunde det märkas att en ständig maning till läsarna om att kontakta tidningen, också kan skapa problem för redaktionen.

Visserligen uppmanas läsare i exempelvis BVT ideligen att höra av sig, men frågespalten med en Uggla i vinjetten, som tydligen förväntas kunna svara på det mesta, har ofta syrliga kommentarer om att: Ni måste uppge ert namn och adress. Så fick läsarna sig en uppläxning i nummer 21 (24/5) på sidan 64. Där kan vi läsa att eftersom BVT ”dagligen uppvaktas med något tiotal dikter” så vill redaktionen påpeka att dikter inför tidningen som regel inte. Sluta upp med att skicka in dikter, vädjar man, det ”tjänar endast till att öka redaktionens arbete”. Dessutom uppmanas dessa författare att ”vara vänliga kontrollera, att de verkligen skrivit sitt eget namn under resp brev och inte glömt bort detta, något som oupphörligen händer”.

Om vi uppfattar såna spalter i tidningarna som uttryck för en tidig form av interaktivitet, dvs läsare och redaktion kommunicerar i

spalterna, så kan vi dessutom notera hur redaktionen ständigt försöker uppfostra läsare i konsten att umgås med tidningen. En avdelning var rentav avsedd som ett forum för diskussion *mellan läsarna*: en tryckt damernas diskussionsklubb där ett antal spalter fylldes av insända texter. Och den ska nog betraktas som BVT:s svar på Iduns satsning på en kvinnoklubb, som träffades på lokal i Stockholm under ledning av Marika Stiernstedt – hon tycks ha fungerat mer som en gudmor än en egentlig ordförande för den verksamheten åtminstone under det första året.

Samtidigt är det lätt att följa hur redaktionen utvecklar sitt bruk av insändarkontakter. Frågespalterna i BVT var ju inte något unikt i sig, det hade alla tidningar, här kallas en för ”Vad Vill Ni Veta?” och ger i tidningens tredje introduktionsnummer följande svar på en föregivet ung flickas fråga om besvärande rodnad:

Är man blott 18 år gammal och därtill flicka, anses det klädsamt att rodna. Åtminstone herrar – och det är väl det utslagsgivande – se icke med ovilja, att en flicka rodnar, när han ser på henne, även om rodnaden skulle sträcka sig upp till hårfästet. (24/12 1923, s6)

För övrigt är det just ingenting att göra, mer än att leva hälsosamt och inte sminka sig, fick eventuellt rodnande unga läsare klart för sig.

En annan brevlåda, den med ugglan i vinjetten, ger synnerligen korta svar som endast identifieras genom signaturen på den som frågar något. Helt obegripliga blir svaren för andra läsare än den som frågat. Så anges i premiärnumret 1924, nr 1, på sidan 68 följande: ”G.H. Ja.” Vad ugglan där besvarade för fråga vet ingen mer än ugglan och signaturen G.H. Ugglan blir något mer utförlig småningom, men är oftast ganska kryptisk och skriver titt som tätt om att den och den signaturen uppmanas inkomma med sitt namn och adress så ska novellen returneras eller efter redigering publiceras.

Framåt hösten förefaller det som att i den brevlådespalten är det redaktionen som talar *till* tidningens läsare, mer än att den utgör

en egentlig frågespalt. I september (nr 38: 64) skriver ugglan om en då pågående konsttävling att, eftersom kupong saknades så skulle konsttävlingssvaren den veckan ha skickats in utan kupong. Tävlingen gick annars till så att läsaren inte bara fick skicka in ett svar utan skulle dessutom klippa ut en kupong att bifoga svaret – dvs läsare skulle köpa tidningen för att få delta i tävlingen. Ännu ett sätt att försäkra sig om att läsare verkligen hade egna exemplar av tidningen och därmed höll upplagan uppe.

Att BVT hade kupongklippande läsare blir tydligt på flera sätt. Under hösten kunde läsare köpa teaterbiljetter till halva priset genom att använda sig av en kupong i tidningen. En läsarservice som till julen utvecklades, efter läsares påpekande, anges det; genom kupong i tidningen kunde läsare nu också köpa vissa böcker till halva priset – en tjänst som dessutom kunde användas över hela landet genom ett samarbete mellan ett bokförlag och bokhandlarna. Och böckerna hade utgivits på det förlag som fanns i tidningens namn kan man tänka.

Kupongkravet kommenterades av konkurrenten Idun, som i sin egenannons inför årsskiftet och jakten på nya prenumeranter raljerade med detta genom att skriva ungefär: för att följa en roman som följetong i vår tidning under nästa år behövs inga kuponger – texten medföljer helt enkelt tidningen!

Som ett utslag av läsarkontakten ska vi nog också uppfatta att tidningarna ville bli betraktade som en vän till sina läsare. Och att de berömmar sig av att vara det. Veckopressens särskilda signum introduceras genom ett intimt tilltal, skriver Lisbeth Larsson i ”Om konsten att tala med kvinnor”, ett kapitel i *Veckovis, en antologi om svensk veckopress* (2005:38-42). Mycket närmare den goda vän tidningarna talar om i sina prenumerationsjakter inför årsskiftet kan man nog inte komma i intimitet mellan redaktion och läsare. En redaktör som Ebba Theorin tycks vara närmast beryktad för sin förmåga att tala med läsarna i skrift.

Läsarkontakterna kan tydliggöra skillnader mellan tidningarna – ett annat sätt vore att beskriva Idun som den avvikande tidningen med en dominans för kultur och (kvinno)politik, medan alla övriga

– BVT, Husmodern både veckotidningen och månadshäftet och Vecko-Journalen – var i viss mening modernare veckotidningar som var mest inriktade på olika former av konsumtion. De fungerade på olika sätt som konsumentjournalistik, åtminstone BVT och Husmodern. I så fall kan vi betrakta Idun som en kulturtidskrift för kvinnor medan Vecko-Journalen hade mer material för de manliga läsarna, även om ju kvinnorna fick mer läsning efter att Husmoderns månadshäfte inkorporerades i den tidningen i december 1924. Utan att fördjupa mig i den typen av komparationer vill jag ändå ta upp ett par drag som utmärker tidningarna och som jag menar bär spår av redaktörerna.

BVT var ensamma om att ha en modebevakning som nära nog ser ut som kulturartiklar – det är Célie Brunius förstås, som för övrigt skriver från konstupställningar i Paris när hon ändå är där.

Idun var å andra sidan ensam i denna typ av press om att publicera debattartiklar i serier, som en om övergrepp mot barn hösten 1924. Den började med en intervju av Anna Lenah Elgström utförd i London och fortsatte med en debatt som visade på problemet på svensk mark. Den frågan debatteras och upprör ju än i dag, så vi kan säkert räkna med upprörda läsare när det begav sig.

BVT och Vecko-Journalen hade resereportage i långa serier. BVT slog till med att premiäråret skicka ut författaren Sigfrid Siwertz med fotograf på en i det närmaste världsomsegling, där han publicerade långa texter med bilder – det är lätt att ana att ägarkoncernen gav vissa möjligheter här. Kanske ska vi också uppfatta att Idun svarade med att låta Stina Bergman, dvs författarfrun, skriva reportage om vad hon såg när hon följde sin make på resa i USA. Vecko-Journalen å sin sida lät en känd kvinnlig reporter, Ester Blenda Nordström, följa med på en Kamchatka expedition för att skriva reportage från fjärran land.

Moderniteten i veckopressen

Tidningarnas kamp om läsarna kommer också till uttryck i deras olika sätt att möta moderniteten. Idun skulle komma att

modernisera sig om något år, men hade ännu 1924 ett utseende som inte kan kallas för särskilt modernt – här var nog i stället *innehållet* på vissa områden modernt och radikalt nog. Men BVT som ju debuterade vid årsskiftet slog till med mycket färgstarka omslag – illustrationer av (småningom namngivna) tecknare eller konstnärer. Färgen och kraften på den tidningens omslag måste ha kommit som en fanfar i den annars ganska diskreta omslagskulturen. Som regel, om det nu finns någon regel, så utgjorde omslagens illustrationer under premiäråret en bild av en kvinna i olika situationer, i viss mån enligt kalendern: påsk, midsommar osv syns både i tidningen och på omslaget.

Om BVT:s förstasida pekade på en viss modernitet, kan man säga att konventionen dök upp snabbt inne i tidningen i form av kungligheter och andra celebriteter på helsida tidigt i varje nummer. Tidningens första provnummer 1923 visade Kronprinsen (den då nyförlovade Gustav Adolf) på ett frilagt närbildsporträtt på sidan 5 och i nästa nummer presenterades kronprinsessan Louise på sidan 7. Den formellt första årgången inleddes med Sven Hedin – en sådan fotosida erinrar närmast om förstasidan hos tidningens konkurrenter.

Idun hade vanligen fotografier på sina omslag. Och här (i nummer 7, 17 februari) kan vi ändå säga att moderniteten gör ett tydligt avtryck också på den tidningens omslag: Radio vid köksspisen utgör rubriken och bildtexten uppmanar läsarna (eller möjligen deras hembiträden) att ”laga mat och lyssna på högmässan!” BVT vänder sig i sina annonser till husets ungdom, eller snarare sönerna i familjen med uppmaningen: Pojkar, köp och läs tidningen Radio! (nr 2, s 47) Senare under våren kan vi läsa i en annons från Bonniers radioavdelning att: Glöm ej! Radio är numera oundgängligt för trevnaden och glädjen i hemmen! (nr 18, s 55)

Just radio, film och bilar betraktar jag som tecken på att tidningen är mitt i det (enkelt synliga) modernas flöde. BVT utmärker sig här genom att i hela sin första årgång ha gott om annonser från bilförsäljare som visar sina bästa bilmärken,

liksom genom att fram på försommaren publicera bildnotiser på "Damer man ser vid ratten" – journalistisk bildtext till bilder som visar kända kvinnor i Stockholmsvimlet kan man tänka – en form av textreklam, eller ett tidigt exempel på produktplacering kanske det kan kallas. Idun då igen satsar på omslaget till nr 46, 16 november på att visa en kvinna som motionerar till en grammofonskiva: "Iduns fem minuter, den uppfriskande gymnastiken efter grammofonens toner, som är den stora nyheten som motion i hemmet, demonstreras här av fröken Ragnwi Torslow."

I BVT köper eller längtar den kvinnliga läsaren efter att röra sig i vimlet i en stilig bil, medan Iduns läsare motionerar till grammofon!

Noter

1. Hur kvinnorna flyttade mellan tidningarna har jag letat fram genom att söka i tidningarnas redaktionsrutor, men också stämt av mot den Bibliografiska förteckningen i Larsson 1989 och uppgifter i Berger 1974 och 1977. Därtill har jag stämt av mot uppgifter i Biografiskt lexikon och publicistklubbens medlemsmatrikel 1952.
2. Läs mer om pennskaft, som var ett namn för kvinnliga journalister i Berger 1977, Ney 1999 och Lundgren & Ney 2000.
3. Ebba Witt-Brattström, 1988 och Fjelkestam, 2002.

Litteratur

Berger, Margareta (1974) *Fruar och damer*, Sthlm: Bokförlaget PAN/Norstedts (1977) *Pennskaft, kvinnliga journalister under 300 år*, Sthlm: Norstedts

Ferguson, Marjorie (1985) *Forever Feminine. Women's Magazines and the Cult of Femininity*. Gower: Aldershot

Fjelkestam, Kristina (2002) *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer: modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. (diss) Stehag: Symposion

Holgersson, Ulrika (2005) *Populärkulturen och klassamhället. Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, (diss) Sthlm: Carlssons

Larsson, Lisbeth (1989) *En annan historia, Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, (diss) Sthlm/Stehag: Symposion

(2005) Om konsten att tala med kvinnor, ingår i (red Peter Carelli, Ulf Dahlström) *Veckovis, en antologi om svensk veckopress*, Helsingborg: Dunkers kulturhus

Ney, Birgitta (2006) *Kvinnosaken i pressen, kvinnor, journalister, tidningstexter*, Sthlm: Centrum för genusstudier, rapport nr 39

Nyblom, Elsa (1948) *Kvinna U.P.A, Tidningskvinnor, 1690-1960* (2000) red Lundgren, Kristina & Birgitta Ney, Lund: Studentlitteratur

Wistrand, Birgitta (2006) *Elin Wägner i 20-talet, rörelseintellektuell och internationalist*, (diss) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis

Witt-Brattström, Ebba (1988) *Moa Martinson: skrift och drift i 30-talet*, (diss) Sthlm: Norstedts

Ärlemalm, Inger (2000) *Cajsa Warg, Hiram och de andra, Om svenska kokboksörfattarinnor*. Stockholm: Ordalaget

Relationer – en erkännandets politik och praktik

Annika Olsson

Trots att jag endast var tre år gammal när den bästsäljande *Gruva*, med bilder av Odd Urbom och text av Sara Lidman, gavs ut 1968 har detta verk och inte minst dess bilder haft stor betydelse i mitt liv. Delvis därför att jag skrev min avhandling i litteraturvetenskap om de så kallade rapportböckerna, och då diskuterade och analyserade *Gruva*. Men Urboms fotografier tillhör också en bildsfär som varit avgörande för mig som person av andra skäl. När jag i vuxen ålder på allvar började fundera över vilken betydelse min barn- och ungdoms offentliga samtal – till vilket dessa bilder hör – haft för min syn på världen och människan blev det uppenbart att jag i hög grad format mig själv i relation till detta samtal.

Det är måhända ett trivialt och självklart konstaterande – inte minst i en tid som aktivt betonar den funktion och innebörd berättelser och berättande har för våra jag – men det jag vill understryka är att ett samhälles offentliga samtal är grundläggande för dess medborgare och för demokratin i stort. Och att vi därför måste arbeta aktivt för att utvidga samtalets innehåll och bereda plats för och respektera den mångfald röster som vårt VI utgörs av. Det är för den skull Odd Urboms fotografier av betydelse. Med sina fotografier har han inte bara fört fram nya ämnen och gett plats åt andra erfarenheter i det offentliga samtalet än de dominerande, utan han har också berikat det genom att så konsistent praktisera en erkännandets politik och estetik.

Solidaritet med de utsatta är ord som ofta används när Odd Urboms fotografiska gärning beskrivs, och det med rätta. Hans fotografier är medvetna inlägg i det offentliga politiska samtalet och har en självklar plats i den engagerade dokumentärfotografin.

Men skulle jag välja ett ord för att beskriva hans fotografier vore det *relation*. Mannen i flyktinglägret med barnet i famnen, gruvarbetarna i samspråk på rasten, de krigsskadade männen med amputerade ben, familjen på trappan utanför hemmet i Kiruna – alla beskriver de fundamentala, livsavgörande relationer.

I Uhrboms bilder råder inte de relationer som dominerar dataskärmen vid en sökning via Google; där romantiska och sexuella relationer framstår som den huvudsakliga innebörden av just ordet relation. I stället erbjuder Uhrbom en mer komplex och för ett demokratiskt samhälle grundläggande syn på vilken betydelse relationer har för oss som individer och samhället i stort.

En relation är enligt *Nationalencyklopedin* ett förhållande mellan företeelser, eller en beskrivning av ett känslomässigt förhållande mellan två eller flera personer eller en detaljerad berättelse om verkliga händelser. Uhrboms bilder innehåller alla dessa aspekter av det i vår tid belastade ordet relation. Jag som betraktare blir upplyst om hur det verkligen ser ut, hur saker och ting egentligen förhåller sig till varandra, och genom hans bilder får jag ta del av ögonblick där vardagens människor vilar i varandra. Liksom Elisabeth Ohlson, i dag en av Sveriges mest kända fotografer, säger Uhrbom: *Ecce homo* (Se människan) i all sin glans och skröplighet. Se dig själv genom att se andra. Se andra genom att se dig själv. Och inse vilken betydelse din relation till andra har.

Uhrboms bilder konkretiserar därmed en politisk diskussion i samtalet kring dagens samhällsvillkor. Han framför i sina bildsviter inte bara en tydlig kritik mot ojämlika och orättvisa förhållanden som uppmanar betraktaren att inse vilket ansvar vi som människor har för sakernas tillstånd, utan återger i sitt sammanhang människor med en historia att berätta. Bilderna genomsyras av en människosyn som ser alla människor som möjliga samtalspartners och där vi som betraktare blir inbjudna att ta del. Det var något unikt på 1960-talet och är fortfarande unikt. Det ideala offentliga samtalet där alla oavsett bakgrund

och erfarenhet har möjlighet att träda fram och tala och också möts med respekt är alltså något vi ständigt måste arbeta aktivt för.

När *Dagens Nyheter* rekapitulerade det gångna 1960-talet i sin Söndagsbilaga 28/12 1969 hade översikten rubriken ”Månen erövrad – jorden hotad”. Orsaken till denna pessimistiska utsaga var i grunden människans oförmåga att hantera sin relation till andra. I Uhrboms bilder är det ett återkommande tema. De visar på en relation mellan det liv jag lever och andras liv. Stillsamt men tydligt upprepar Uhrbom sina frågor till betraktaren: Är jag medveten om hur mitt liv är sammankopplat med mannen i gruvan och barnen i flyktinglägret?

Det är omvälvande frågor kring just erkännande och omfördelning. Uhrbom ställer genom att fokusera relationen mellan människor. I hans bildsviter återkommer berättelser om människor som befinner sig på den nedre delen av samhällsskalan – oavsett om det är i Sverige, Palestina, Ghana eller Bolivia. I dessa bilder visar han tydligt hur samhällets värdering av olika slags arbete också direkt medför att människor värderas olika. Ibland beroende av kön, ibland beroende av klass – men alltid utifrån ett statusänkande som placerar in olika grupper av människor på bestämda platser och positioner. Genom att ställa den mänskliga kroppen i centrum konkretiserar Uhrbom abstrakta resonemang kring strukturer och maktaxlar och rangordningskriterier som kan tendera att kännas främmande och svårbegripliga.

Den bild av kroppen som framträder i Uhrboms bilder har därför ingenting att göra med dagens idealkropp. De är ofta smutsiga, misshandlade, stympade, förbrukade. Det är kroppar som bär synliga minnen och tecken av hårt arbete, inhumana livsförhållanden och krig. Rent estetiskt är hans bilder därigenom i viss mån typiska för den del av den dokumentära fotografien som brukar kallas för offerfotografi, som präglas av en estetik som lyfter fram enbart negativa aspekter hos en underordnad grupp i samhället och som kritiserats hårt för att medverka till att behålla maktbalansen i samhället. Men till skillnad från flertalet av de

mest kända offerfotografierna i väst (de som är tagna inom det så kallade FSA-projektet av fotografer som Dorothea Lange eller Walker Evans) saknas i Uhrboms fall den direkta kopplingen till makten.

Problemet handlar mer om den sociala och dokumentära fotografin som genre, och om den semantiska tillgänglighet fotografiet som medium rymmer. Fotografier är både historiska dokument och konst. Därför måste vi ständigt diskutera vilka människor som återkommer i vissa typer av bilder och varför. Bra dokumentärfotografi fungerar också som en katalysator för ett sådant kritiskt samtal. Blicken kan inte enbart glida över och ta in bilden ostörd, utan vi nödgas samtidigt att reflektera över vårt eget seende och varande. Vi tvingas fundera över att berättandets och betraktandets ordning inte är slumpmässig utan har med makt att göra, eller som författaren och debattören Göran Palm formulerat det i *En orättvis betraktelse*: ”Vissa människor marscherar ständigt omkring och ser, andra smyger ständigt omkring och ses.”

Den som slår följe med Uhrbom kommer inte undan dessa frågor. Ta fotografiet från *Gruva* där vi ser en man i glasögon och vit rock stå och peka på ryggslutet på en naken man med sned rygg. Denna vardagliga bild är ett skolexempel i tydlighet vad gäller att belysa hur över- och underordning mellan människor kan se ut. Här möter vi läkaren (en klassisk representant för kunskap, kontroll och makt) och gruvarbetaren (en lika klassisk symbol för den vanliga, hårt arbetande människan ofta liktydig med kropp) i en situation som visar klasskillnadens praktik och effekt på ett så lågmält vis att det blir smärtsamt. Samma bild väcker också kritiska frågor kring just vilken funktion dokumentärfotografiet har i ett större perspektiv.

Det är just denna förmåga att finna ögonblick i människors vardag som rymmer livets grundläggande villkor som gör Uhrboms fotografiska gärning speciell i mina ögon. Den dramatik som återfinns i hans bildsviter är inte densamma som återkommer i våra historieböcker; eller i den dagliga nyhetsrapporteringen.

Till skillnad från de flesta av de bilder som möter oss i vår vardag främmandegör heller inte Uhrbom de människor han fotograferar, utan låter i stället denna funktion vändas mot betraktaren.

Hans fotografier av barnsoldater som exercerar framställer inte deras vardag och verklighet som ett spektakel utan påminner genom sin oförståddhet oss om att det är våra liv som är unika i ett globalt och historiskt perspektiv. Fred och demokrati och mänskliga rättigheter är bristvaror världen över. Att hans bilder nästan enbart befolkas av män och pojkar blir dessutom en kraftfull påminnelse om vilken betydelse kön har i alla sammanhang.

”Livet är det som pågår medan vi sysslar med annat” påminde oss Lennart Hagerfors om i början av 1990-talet. Uhrbom för oss med sina bilder till just denna punkt och understryker att livet varken är mer eller mindre än det som just pågår och att det är vårt ansvar att ta reda på vad som pågår och av vilken anledning. Vad är det för människosyn som ligger bakom det faktum att vissa människors kroppar är mindre värda? Varför är det nästan enbart pojkar och män som framträder i de miljöer Uhrbom berättar om? Det finns inga enkla svar på dessa grundläggande frågor och jag tror inte heller att Uhrbom är ute efter att besvara dem. ”Strängt taget förstår man aldrig någonting genom ett fotografi” skriver Susan Sontag i essäsamlingen *Om fotografi*. Givetvis har hon rätt. Fotografiet i sig ger oss ingen kännedom om vem eller vad som är på bilden, vem eller vad som är utanför bilden, vem som tagit bilden och varför. Det fotografiet i sig gör är att väcka ett oändligt antal frågor.

Denna funktion förenar Uhrboms bilder med de fotografier som exempelvis Lewis Hine tog åt National Child Labour Committee i början av 1900-talet, och som var en bidragande faktor till att barnarbete förbjöds i USA, eller med de bilder Uhrboms samtida kollega Jean Hermanson publicerade i samarbete med Folke Isaksson. Sett i sitt sammanhang genomsyras dessa fotografers arbete av en medveten strävan att låta kameran vara ett verktyg i ett samhällsligt förändringsarbete; att förena det individuella och högst subjektiva upptäcksresandet och skapandet med ett

medborgerligt solidaritetsprojekt. Det är ett program som anknyter till fotografiets ”hoppfulla sida” som Susan Sontag kallar denna engagerade dokumentära tradition vars främsta funktion är att väcka oss ur vår självgoda slummer.

Det är en viktig funktion hos den fotografiska bilden som Uhrbom förvaltar. Självklart är det inte den enda, men för ett demokratiskt samhälle är just mediets synliggörande av verkligheter fortfarande grundläggande. Det visar inte minst några av vår samtids mest omtalade bilder: de fotografier som avslöjade tortyren i Abu Ghraib-fängelset. Trots att deras ursprungliga syfte och funktion var det motsatta är det som medvetandegörare av det förträngda de gått till historien. De påminner oss om att människan är kapabel att bete sig mot sin nästa på alla de vis som är otänkbara och omöjliga att föreställa sig.

Som Susan Sontag konstaterar i sin artikel om dessa bilder: det tycks som om en bild säger mer än tusen ord. Trots att vi vet att fotografiet inte talar av sig själv. Trots att vi vet att fotografiet inte ger oss hela verkligheten. Trots att vi vet att fotograferande också innebär ett icke ingripande, ett parasiterande, ett objektifierande – trots att vi vet allt detta behöver vi dessa bilder av verkligheten, i dag mer än någonsin. Vi behöver någon som ständigt påminner oss om vad det är att vara människa och att de villkor under vilka vi lever inte är de samma. De är högst ojämlika och orättvisa och orättfärdiga. FN:s millenniummål, som alla medlemsstater skrivit under på skall vara genomförda 2015, toppas av i högsta grad grundläggande mänskliga rättigheter: att slippa svälta och att få lära sig skriva och räkna oavsett om du är flicka eller pojke. Längre har vi inte nått, även om utvecklingen gått framåt under 1900-talet.

Det är därför Odd Uhrboms fotografier fortfarande har en viktig funktion att fylla. Med sina bilder har han inte bara fört fram nya ämnen och gett plats åt andra erfarenheter i det offentliga samtalet än de dominerande, utan han har också berikat det genom att så kraftfullt praktisera en erkännandets politik och praktik.

Litteratur:

Andén-Papadoupoulos, Kari, *Kameran i krig. Den fotografiska iscensättningen av Vietnamkriget i svensk press*, Stockholm/Steehag, 2000

Benhabib, Seyla, *Jämlikhet och mångfald. Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*, Göteborg, 2004

Fraser, Nancy, *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*, Göteborg, 2003

Jonsson, Stefan, *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, Stockholm, 1993

Nussbaum, Martha C, *Kvinnors liv och social rättvisa. Ett försvar för universella värden*, Göteborg, 2002

Olsson, Annika, *Att ge den andra sidan röst*, Stockholm, 2004

——— "Retorik och demokrati", *Tidskrift för Litteraturvetenskap* 2005:1-2

Palm, Göran, *Världen ser dig. Själens furir och andra dikter*, Stockholm, 1964

Palm, Göran, *En orättvis betraktelse*, Stockholm, 1966

Sekula, Alan, "Photography Between Labour and Capital", *Mining Photographs and Other Pictures 1948-1968. A Selection from the Negative Archives of Shedden Studio, Glace Bay, Cape Breton*, red. Benjamin H.D. Buchloh & Robert Wilkie, Halifax Nova Scotia, 1983

Sen Amartya, *Utveckling som frihet*, Göteborg, 2002

Solomon-Godeau, Abigail, *Photography at the Dock. Essays on Photographic History, Institutions and Practices*, Minneapolis, 1991

Sontag, Susan, *Om fotografi*, Stockholm, 2001 (1977)

——— "Regarding the Tortures of Others", *The New York Times* 23/5 2004

Stott, William, *Documentary Expression and Thirties America*, Chicago, 1986 (1973)

Tagg, John, *Grounds of Dispute. Art History, Cultural Politics and the Discursive Field*, Basingstoke, Hampshire & London, 1992

Tankar om fotografi, red. Jan-Erik Lundström, Stockholm, 1994

Kvinnliga reportrar på det journalistiska fältet

Kristina Lundgren

Inom feministisk medieforskning har länge förts en diskussion som ibland har varit entusiastiskt hoppfull, ibland mer resignerad, beträffande möjligheterna till en förändring av mediernas innehåll om fler kvinnor blir verksamma inom produktionen av mediernas utbud.¹ Jag ska inte ge mig in i den diskussionen här, forskning pågår, men däremot vill jag inledningsvis ge några glimtar av vad vi kan utläsa från den historiskt och textanalytiskt inriktade journalistikforskning som bedrevs inom projektet ”Pennskaft blir reporter: kvinnors texthistoria - ett bidrag till journalistikhistorien”.²

Projektet innebar dels en inventering av de kvinnliga journalisterna i dagspressen i Sverige med fokus på tiden från förra sekelskiftet och fram till 1960-talet, då utbildningen startade med en annan rekrytering till yrket, dels ren grundforskning på området eftersom tidigare svensk presshistorisk forskning oftast haft tidningsföretag och publicister, chefredaktörer och redaktionschefer i centrum. Ur det här stora materialet kan vi plocka ut olika typer av information, t.ex. hur de kvinnliga journalisterna i Sverige har påverkat utvecklingen genom att de varit med och format berättarkonventioner och traditioner inom olika genrer som det sociala reportaget, begreppet aktiv eller praktisk journalistik med insamlingskampanjer kring olika sociala frågor, porträttintervjun, konsumentjournalistik, mm.

Vi kan också utläsa hur kvinnor tagit plats på redaktionerna, på vilket sätt och i vilken utsträckning, och hur de använt denna plats till att förändra och utvidga den beskrivning av verkligheten som nyhetsmedier, i det här fallet dagstidningar, säger sig göra. Vi kan uttrycka det som en avläsning av hur kvinnor har förhållit

sig till den journalistiska yrkesroll som innebär insamling och rapportering av (nyhets)material, det vill säga reporterrollen, och möjligheterna att utforma en sådan från ett kvinnligt perspektiv. Begreppet reporterroll kan ges olika definitioner beroende på syfte och sammanhang. Här avser jag helt enkelt det utrymme kvinnor kunde och fick ta sig, inom det mer eller mindre outtalade normsystem som journalistiken utgjorde och fortfarande utgör, för att välja ämne, beskrivningssätt, utveckla nya genrer, nytt språk, etc. Det handlar kort sagt om både innehåll och form; vad rollen tillät kvinnor respektive män att skriva om, samt hur och var de fick skriva.

En utgångspunkt är då att journalistiken från dess början är en manligt definierad praktik; de första tidningsbladen uppkom ur behovet av handels-, börs- och krigsnyheter, telegrafens korta militaristiska språk blev snabbt normbildande, redaktionerna var och är ofta uppbyggda efter mönster av den militära staben, och de militära yrkesmetaforerna är otaliga såsom ordkrig, strida för sanningen, ljusets riddare, reportern som skickas ut på fältet, skjutjärnsreporter etc. De politiska visioner som var drivkraften för de första tidningarna var också manligt definierade. Med en något tillspetsad formulering vill jag hävda att medieprojektet som sådant, den första tidningsutgivningen som ett led i liberalismens upplysningsvision, var ett manligt medelklassprojekt. Det omfattade varken kvinnor eller arbetarklass. (Jmfr även Nancy Frasers och andras kritik av Jürgen Habermas historie-skrivning i hans epokgörande verk *Borgerlig offentlighet*.)

Journalistiken har fortsatt att domineras av män; chefredaktörer, redaktionschefer, nyhetschefer med flera. I uppslagsböckerna omtalas de som "tidningsmän", vilket länge var den officiella titeln även för framgångsrika kvinnliga journalister. Att utveckla en reporterroll annan än den gängse blev då i stor utsträckning att tänja på ramarna, eller att utnyttja utrymmet inom dessa ramar till det yttersta.

Till en början gällde det för kvinnor att överhuvudtaget ta sig innanför de ramarna. Vi kan då se att redan vid de första

tidningsbladens uppkomst, det vill säga tidigare än där vårt projekts egentliga forskning börjar, så utmanar kvinnorna gränserna för att de vill vara med och ge sin beskrivning av den verklighet de upplever, de vill ge en annan definition av journalistikens innehåll än den de manliga publicisterna föreskrev. Låt mig ge några korta exempel ur den tidiga historien med avseende på Sverige:

1748 gav Margareta Momma ut en tidskrift med namnet *Samtal emellan Argi Skugga och en Obekant Fruentimbers skugga. Nyligen ankommen till de dödas Rijke*; vilket vi kan betrakta som anmärkningsvärt ur åtminstone tre olika aspekter:

- 1) hon ger sig in på en totalt manlig tidningsutgivarmarknad
- 2) hon skriver om kvinnors rätt till utbildning, att kvinnor är tänkande förnuftiga varelser, och kritiserar för kvinnor så föga lämpade ämnen som slavhandeln i Amerika och brännvinsdrickandet i Sverige, med mera.
- 3) hon polemiserar mot den store tidningsmannen då, Olof von Dahlin och hans tidning *Den Svenska Argus*, (Argi skugga är alltså genitivformen till Argus) genom att kritisera hans sätt att föra ut upplysningen - det ska inte ske på Olov von Dahlins auktoritära vis med hård kritik, menar Margareta Momma, utan genom erfarenheter, dialog och samtal som får människor att tänka själva. Dialogen och brevformens förtroliga samtal blev sedan formen par preference för kvinnornas tidskrifter under 1700- och tidigt 1800-tal. Detta var kvinnorna visserligen inte helt ensamma om, inspirationen kom bl.a. från den engelska moralpressens fiktiva samtal i tidskrifter som *The Tatler* och *The Spectator*, men i fruntimmerstidskrifterna drevs samtalet med sitt direkta tilltal till en form för skapandet av ett kvinnligt (läsar)rum.

1841 anställdes Wendela Hebbe som kulturredaktör av Lars Johan Hierta på *Aftonbladet*. Hon förväntades sitta hemma i den egna salongen och översätta utländsk litteratur och förse tidningen med följetonger och annat litterärt material, men efter några år, 1846, reser hon på sig och går ut på Stockholms gator. Hon går ut

till slummen på malmarna, för att beskriva hur människorna där lever, och då framför allt berätta om kvinnornas villkor. Sveriges första sociala reportage handlar om fattiga kvinnors situation. Tidigare hade kvinnor endast omnämnts om de var kungliga eller hamnat på spinnhus.

Mot slutet av 1800-talet blev kvinnorna allt fler på redaktionerna. Deras inträdesbiljett var oftast att kunna översätta det utländska tidningsmaterialet, för kvinnorna hade goda språkkunskaper; det vill säga kunskaper i språk var den utbildning som stod kvinnor till buds vid den här tiden.

Men läsning ärens subversiva verksamhet! När kvinnorna översatte utlandsmaterialet såg de också hur fransk och anglosaxisk press utvecklade nya genrer som reportaget, intervjun, enkäten, med mera. De kvinnliga tidningsmedarbetarna började ta egna initiativ till att precis som de manliga kollegerna med deras självklara rörelsefrihet på gator och torg, gå ut från redaktionerna och hämta material från livet där utanför. De närmade sig reporterns yrke.

Ungefär samtidigt började tidningsutgivarna uppmärksamma att det fanns kvinnliga läsare; i de utländska tidningarna fanns nämligen både kvinnomaterial och hela kvinnospalter. Detta borde naturligtvis även svenska tidningar innehålla för att vinna nya läsare och upprätthålla konkurrensen. Vi bör komma ihåg att det alltid har funnits ett kommersiellt intresse för en viss typ av kvinnomaterial. Vid den här tiden var det till en början mest centrerat till hem och familj, men fram emot sekelskiftet fick översättarinnorna på sin lott att även bevaka ”kvinnliga” nyheter. I en tid då nyhetsflödet var betydligt mindre än idag fick detta till följd att de kvinnliga journalisterna kunde skriva om vartenda rösträttsmöte som hölls och så gott som alla kvinnoaktiviteter inom såväl fredsarbete som socialt arbete, med mera. Även en så utmanande nyhet som suffragetternas hungerstrejk i England var ju ändå en nyhet. Denna yrkets hunger efter nya sensationer utnyttjade de kvinnliga journalisterna till fullo, och de kom därigenom att utgöra en länk mellan kvinnorörelsen och den läsande (kvinnliga) publiken. Ada Nilsson skriver till exempel

i sin bok *Barrikaden valde oss* (1940) att "Else Kleen och Elin Wägner, journalistkamrater, hade under en följd av år varit rösträttsrörelsens unga pressdrabanter" (s 17).

Under 1900-talets första årtionden utvidgar de kvinnliga journalisterna sitt utrymme; de reser utomlands, gör sociala reportage och engagerar sig i "aktiv journalistik". Som exempel kan nämnas Lotten Ekman som rapporterar 1906 i *Svenska Dagbladet* från ett möte med mer än 700 kvinnor som protesterar mot en läkare som våldfört sig mot en kvinnlig patient, hon följer en slumsyster under en dags rundvandring till nödlidande barnfamiljer, och hon skriver giftiga kåserier om vett och etikett i det offentliga livet.³ Ester Blenda Nordström är bland de första i Sverige att arbeta som förklädd reporter när hon gör sitt stora reportage om pigornas arbetsförhållanden för SvD.⁴ *En piga bland pigor* blev titeln när reportagen publicerades i bokform samma år, 1914. Gerda Marcus och flera andra i det kvinnliga journalistgänget Ligan engagerar sig i bildandet av Rädda Barnen och fredsfrågorna, med stora reportage i sina respektive tidningar från konferenserna utomlands.⁵ Elsa Nyblom skriver efter ett reporteruppdrag i Gamla Stan ett upprop i *Dagens Nyheter* och startar därmed den första sommarkolonin för fattiga stadsbarn.⁶

Vi kan här se, och också läsa i manliga kollegers vittnesbörd från tiden, att de kvinnliga journalisterna inte går in i den nya "murvelrollen", de lämnar inte sitt engagemang för att de går från platsen för händelsen, utan fortsätter att driva frågorna i aktioner och kampanjer av olika slag.

De kvinnliga journalisterna skapar sig nu också en egen plats på redaktionen under tiden för första världskriget, genom den så kallade kristidsjournalistiken med den första konsumentupplysningen. De går själva på kurs för att kunna skriva om hur man bakar bröd av bark, hur man syr om gamla kläder till nya och hur man bäst sparar sommarens rotfrukter för vinterns behov, et cetera.

De skriver om kvinnliga pionjärer av alla de slag i en kombination av att detta är nyheter, dvs det unika med Den första i sitt slag

vilket tillgodoser redaktionens krav på sensationellt stoff, och en pedagogisk tanke om att pionjärerna utgör förebilder. I de otaliga reportagen om den första kvinnliga teologen, den första kvinnliga flygaren, den första kvinnliga civilingenjören etc, frågas det ständigt om det varit svårt att lära sig de nya kunskaperna, inte om kvinnorna har hindrats på vägen. Och alla pionjärerna svarar att de är inte alls unika, ”alla kvinnor kan lära sig detta, om de vill”.

Ett idag tämligen okänt exempel på en seriös bevakning av hur kvinnor diskuterade hur de skulle utnyttja sin nyvunna rösträtt, är *Stockholms Dagblad* som under åren 1927-1928 hade en helsida varje tisdag med vinjetten ”Nya Perspektiv”. Här samsades särarts- och likhetsfeminism, med bidrag av Hilda Sachs, Frida Steenhoff, Gurli Hertzman-Eriksson, och de flesta av tidens kvinnoaktivister.

Under 1930-talet fortsatte bevakningen av kvinnliga pionjärer, men vi kan också se många exempel på artiklar som försökte mobilisera kvinnorna till att använda sin rösträtt inför de olika valen. Det förefaller främst ha gällt kommunalvalen, vilket sannolikt rymde en tanke om att det var inom det sociala området i närsamhället som kvinnorna borde engagera sig.

Den nya växande annonsmarknaden innebar en utbyggnad av kvinnoannonser i de flesta större dagstidningarna, med visserligen en stor mängd recept och kläder, men också en utförlig bevakning och diskussion av alla de statliga propositioner som under det senare 30-talet föreslog förändringar som framför allt berörde kvinnornas liv; förändringar beträffande preventivmedel, abort, gift kvinnas rätt till förvärvsarbete, hembiträdenas arbetstidsreglering, barnbidrag och socialhjälp, med mera. Vi kan här avläsa en diskussion om kvinnans nya roller i det framväxande folkhemmet, med bl.a. de nymodiga frågespalterna som gav samlevnadsfrågor stort utrymme.

Som exempel vill jag här visa på några rubriker från *Svenska Dagbladets* kvinno sida, som till och med 1940 hette ”Hem och Hushåll”. Synnöve Bellander, signaturen Bell, var redaktör och

så här löd ett axplock av hennes rubriker under kommunalvalåret 1938:

Första kvinnan i Radiotjänsts ledning (5/1)
Nya lagar för mödrar och barn (18/1)
Produktivt arbete i hemmet (30/1)
Kvinnorörelsen (15/2)
Förening hem och yrke (8/2)
Kvinnornas historia (22/2)
Årsmöte i hembiträdesklubben (1/3)
10 råd till kontorskvinnor (17/3)
Lysande upptakt för kvinnoaktionen (30/3)
Lägre lön åt kvinnliga lärare vid skyddshem (4/4)
Rättvisa åt de gifta kvinnorna i förvärvsarbete (22/4)
Fler kvinnor på valbar plats (19/5)
Hustruns hemarbete är förvärvsarbete (19/5)
Ny kvinnlig domare (21/8)

Och följande ämnen skrev Greta Bolin, signaturen Corinna, om:

Ungarna och vi (3/1, återkommande rubrik)
En idealisk skolkurator (4/1)
Folkskollärarinna blir professor (21/1)
Lek - en positiv fostran (8/3)
Den norska kvinnorörelsens historia (6/4)
Kvinnliga samarbetskommittén (17/4)
Samundervisning är bäst (23/5)
Sexualupplysning i religionsundervisningen (1/6)
Internationell kvinnovecka (23/6 med fyra uppföljare)
Kvinnlig samhällstjänst (25/7)
Yrkeskvinnor på kongress (30/7 med uppföljare)
Kvinnan på skolstyrelserna (25/8)
Husmödrarnas intresse (8/9)

De så kallade damsidorna innehöll alltså en intensiv bevakning av kvinnors liv och villkor, men visst, det skedde inom bestämda

ramar. När till exempel Astrid Ljungström, signaturen Attis, skrev en lång serie om luftskydd för civilbefolkningen under krigsåren, publicerades även den på "Hem och Hushåll"-sidan. Jag menar ändå att de kvinnliga journalisterna utnyttjade det utrymme de hade till sitt förfogande på ett maximalt sätt. Jag vill också påstå att den manliga redaktionsledningen inte riktigt vågade se vad som stod på sidan. "Hem och Hushåll"-sidan var populär bland läsarna, och på nyåret 1941 döptes den om till "I dag" efter den dagliga betraktelsen i vänsterkrysset. Sidan fick en stor annons i tidningen inför det nya prenumerationsåret, men i rubriktexten var det Kvinnan i Hemmet som lyftes fram, inte att kvinnolöner och kvinnors politiska engagemang också diskuterades.

Under 40-talet fick kvinnorna ersätta de inkallade männen på redaktionerna under krigsåren, men de utvidgade också krigsreportagen till att beskriva hur kriget drabbat civilbefolkningen. De fortsatte bevakningen av kvinnliga pionjärer inom nya yrkesområden, barn och uppfostran kom att bli nya ämnesområden som samtidigt ifrågasatte etablerade auktoriteter. Under 40-talet blommade konsumentjournalistiken ut på allvar, i en allians med folkhemmets moderna och rationella husmorsroll. Denna husmodernism har Karin Nordberg väl beskrivit i sin avhandling om *Folkhemmets röst, Radion som folkbildare 1925-1950*.

På *Dagens Nyheters* kvinnosida skrev Pia Hård af Segerstad om de nyinrättade barnavårdsnämnderna och hemkonsulenternas arbete, 1945 skrev hon en lång serie med rubriken "Mor, barn och industri" om kvinnornas olösliga konflikt. När jag intervjuade henne beskrev hon sitt eget arbete anspråkslöst som att "Jag gjorde inte nyheter som Bang, utan gick på egna uppslag, ofta ute i landsorten."

Hur var det då med de kvinnliga stjärnreportrar som nu började dyka upp och ta sig en egen plats på redaktionerna - i vilken utsträckning utnyttjade de den situationen? Försökte de skapa sig en egen reporterroll med kvinnliga perspektiv? Eller övertog de den manliga reporterrollen?

Barbro Alving, signaturen Bang, gjorde det i hög grad. Hon beskrev det själv som att ”det gäller att ligga i som en hel karl”, och utan att förlora oss in i Bangs biografi vet vi att hon också övertog många av yrkesrollens baksidor med alkoholproblem och tävlingsångest som ett evigt gissel. Bang är känd som feminist, men som DN-journalist profilerade hon sig inte på det området. Hon började som vikarie för Elin Brandell på ”Hem och Hushåll”-sidan, men fnös åt det pyssel hon tyckte att den ägnades åt och ville aldrig dit igen när vikariatet var slut. Hennes kamratgång på *DN* utgjordes av de manliga reporterna, och det var dem och de stora utlandsreportagen hon ville tävla med.

I radion framträdde hon betydligt mer profilerat, både som feminist och pacifist. Redan under tidigt 30-tal polemiserade hon till exempel mot författaren Albert Viksten om huruvida den Nya Kvinnan i filmen var ett hot mot verklighetens sanna kvinna, och hon talade om hur Spaniens kvinnor behövde stöd under inbördeskriget, men i DN måste vi nog säga att hon spelade den gängse reporterrollen väl. Det är i kåserierna och senare, under 50-talets DN-tid och därefter i *Vecko-Journalen* som hon skriver om kvinnofrågor.⁷ Och naturligtvis i sitt arbete med Elin Wägner.

Maud Adlercreutz som blev *Aftonbladets* stora stjärna från dess nystart 1932 och som var mycket nära vän till Barbro Alving, sa när jag intervjuade henne att ”Vi ville aldrig skriva på kvinnosidorna, jag förstod mig inte på sådant, och ville inte bli inplacerad i ett fack”. Icke desto mindre finner vi mängder av stora reportage om kvinnors liv i folkhemmet i hennes senare produktion från 40-talet och framåt, till exempel om en fabriksarbeterskas dag på Tobaksmonopolet, expediternas krav på bättre arbetstider och sjuksköterskornas krav på högre löner, vid sidan av alla de utrikes- och stora hovreportage som hon delade med Bang. Men då var hon etablerad som ABs grand lady.

Och Attis, Astrid Ljungström på *Svenska Dagbladet*, som är den okända kollegan till Bang vad gäller bevakningen av finska vinterkriget, befrielsen av Norge och Danmark, Quisling-

processen och Europas återuppbyggnad, för att inte tala om scoopet i Budapest 1956 då hon blev instängd i staden av den ryska ockupationen.

Attis tycker jag är ett talande exempel på hur svårt det var, och är?, att göra karriär inom journalistiken med ambitionen att ha ett uttalat kvinnoperspektiv. Visserligen skriver både hon och Bang om kvinnor, till exempel som drabbad civilbefolkning i olika krigssituationer, men i fallet Attis som efter några år på *Nya Dagligt Allehanda* började sin bana på SvDs ”Hem och Hushåll”-sida 1938, och där skrev både kloka och spetsiga texter om kvinnors liv som ska rymma och räcka till för så mycket, så kan vi se hur hon efter en stor reportageserie om det neutrala Schweiz under andra världskriget får så att säga avancera från kvinnosidan till allmänreportaget. Där blir återkommande utrikesrapportering hennes specialitet, men det uttalade kvinnoperspektivet bleknar.

Jag vill dock inte sätta punkt med denna dystra slutsats, utan pröva att tolka det ovan beskrivna mönstret i termer av den Bourdieuläsning som Toril Moi föreslår i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1/1994. Det skulle då innebära att vi ser journalistiken som ett fält där egenskapen att vara kvinnlig journalist utgör ett kapital som är föränderligt beroende på var i fältet individen befinner sig; det vill säga det könsbestämda kapitalet är en tillgång inom vissa genrer och ämnesområden, men en nackdel inom andra, och en klar ballast när det gäller avancemanget inom journalistikens egen hierarki. Då blir det genast mer begripligt varför vissa kvinnliga journalister valde att använda sitt könsbestämda kapital fullt ut genom att specialisera sig på olika typer av kvinnorelaterat material inom de så kallade damsidorna och därmed vinna en (icke oansenlig) position inom ett begränsat delfält, medan de kvinnor som satsade på fältets mittpunkt ständigt kom att mötas av tillkortakommanden och därför strävade mot att tillägna sig hela fältets habitus, för att erövra så stor legitimitet som möjligt. Varken Bang eller Attis blev någonsin stationerade som utrikeskorrespondenter, trots deras meriter inom fältet. De fick nöja sig med att bli berömda som kvinnliga utrikesreportrar.

Noter

1. Se exempelvis antologin *Nordisk forskning om kvinnor och medier* (1993) där flera av forskarna utgår från denna diskussion, såsom Henrietta Tikkanen-Zilliacus och Elisabeth Eide, med flera.
2. Projektets deltagare var Britt Hultén, Birgitta Ney och undertecknad från JMK/SU, samt Margareta Stål från JMG/GU.
3. Se Birgitta Ney, *Reporter i rörelse*
4. Se Margareta Stål, *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström*.
5. Ligan var namnet på en grupp kvinnliga journalister som bildats i Stockholm redan kring 1910-talet och fortlevde långt in på 50-talet. Kärntruppen utgjordes av Ellen Rydelius, Elin Brandell, Célie Brunius, Elisabeth Krey, Agnes Lindhagen, Ebba Theorin, Siri Olin, Tora Garm, Vera von Kraemer och Gerda Marcus, sporadiskt även Elin Wägner, Ellen Landqvist samt Ester Blenda Nordström.
6. Flera av de här nämnda journalisterna behandlas i olika texter i den antologi som gavs ut till 200-årsminnet av Wendela Hebbe, Sveriges första kvinnliga yrkesjournalist, med titeln *Empati och engagemang. En kvinnolinje i svensk journalistik*.
7. Ett indirekt belägg för mitt påstående om Barbro Alving kan vi utläsa i det urval av artiklar hon själv gjorde för reportageboken *Klipp ur nuets historia* (1982) där endast två texter ger uttryck för ett uttalat kvinnoperspektiv; en artikel handlar om kyrkomötet 1958 som godkände lagförslaget om kvinnliga präster inom svenska kyrkan, den andra texten som också får avsluta boken är Barbro Alvings plädering i rådhusrätten för sin civilförsvarsvägran 1955.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre (1992) *Texter om de intellektuella*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Carlsson, Ulla, red. (1993) *Nordisk forskning om kvinnor och medier*, Nordicom, Göteborg
- Fraser, Nancy (1992) "What's Critical about Critical Theory?", i Benhabib S & Cornell, D. (eds) *Feminism as Critique*, University of Minneapolis Press
- Hultén, B. & Lundgren, K. & Ney, B. & Stål, M. (2000) *Pennskaft blir reporter; Slutrapport av ett HSFR-projekt*, JMKs skriftserie 2000:2
- Lundgren, Kristina & Ney, Birgitta (red.) (2000) *Tidningskvinnor 1690 - 1960*, Studentlitteratur

Lundgren, Kristina (2002) *Solister i mångfalden. Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, Diss. JMK, Stockholms universitet

Lönnroth, Ami (red) (2008) *Empati och engagemang. En kvinnolinje i svensk journalistik*, Tusculum förlag

Moi, Toril (1994) "Att erövra Bourdieu", i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, nr1/1994

Ney, Bigitta (1999) *Reporter i rörelse, Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nya Doxa

Nordberg, Karin (1998) *Folkhemmets röst, Radion som folkbildare 1925-1950*, Symposion

Stål, Margareta (2002) *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Diss. JMG, Göteborgs universitet

Embodying global division of labour: reflections from Sweden and South Africa

Paula Mählck

Introduction

The autumn of 2008 will, among other things, be remembered as the starting point for the worst economic crisis operating on a world scale since the 1930's. Across the world the automobile sector has shown to be particularly exposed to the financial situation leaving masses of workers unemployed. In Sweden, the majority Swedish owned Volvo company has cut down its work force with 10 000, the majority within AB Volvo group, but workers in other parts of the Volvo Group have also been affected by the economic recession. In this text some results from interviews with workers and management in Volvo bus plants in Sweden and South Africa will be presented.¹ Focus will be on the material consequences of global division of labour as it is experienced from the level of management and workers in different geographical locations (Sweden and South Africa). Hence, this text also has the theoretical ambition to contribute to the debate on how to transcend the gap between theories on global division of labour and workers lived embodied experiences of their everyday working lives.

South Africa and Sweden are very different in terms of size, demographic constitution and political and economic development. Nevertheless, the countries are connected historically through the anti-apartheid movement and several bilateral agreements in various sectors of society. The Volvo Group is Swedish majority-owned TNC with sales activities in 180 countries, production units in 19 countries and more than 100 000 employees all over

the world. The Volvo Group has had economic interests in SA since the early 1960 but withdrew its car production during the apartheid era. The Volvo bus company became an independent division in 1968 and is one of the biggest producers of buses in the world with 7900 workers all over the world (www.volvo.com). In 2005 Volvo AB relocated its Volvo Bus and Truck plant from Garborone in Botswana to Durban South Africa,² the factory is working mainly with parts produced and shipped from Sweden. Thus, challenging traditional development studies, this article stresses the relational dimensions of global restructuring of labour.

Bodies at work

Following David Harveys' (1998) work on bodies and the division of labour on a world scale, the body in this text is understood as relational and unfinished. This means that the body is both part and product of processes of internal and external social relations such as gender, race and class. Harvey expresses it this way: "Class, racial, gender and all manner of other divisions are marked upon the human body by the virtue of the different socio-ecological process that do their work upon that body" (Harvey 1998:403). Harvey takes his theoretical starting point in Marx theory of variable capital to transcend the gap between bodies at work and globalisation processes.³ Similarly Harvey suggests that it is through the measurement of abstract labour value in commodities on a world scale and ultimately on the world market that the value that workers can acquire through exchanging their labour power is constrained. This is further limited through both gender and racial disparities and by mobilisation of migration movements (local or global) that can constitute alternative workforces. It is at this point that the connection between "globalisation" and bodies becomes clear (Ibid 1998;409).

In the same article Harvey also suggests a widening of the concept of *body politics* to include struggles for making a living.

Although being a highly relevant critique of feminist research on body politics; the article (which is about a campaign for better living led by African-American women working as cleaners in Baltimore) does not treat the body in terms of *the lived efforts* involved in the struggles for making a living explicitly, neither is there an analysis of the racialisation of work and workers (see also Wolkowitz 2006 for a more extended critique). One reason for this may be that the relationship between production and consumption is not being put at the forefront.

Data and method

The empirical material in this text is based on interviews with workers in Volvo plants in Sweden and South Africa. In Durban, South Africa, 24 workers, 19 men and 5 women were interviewed in 2006, in addition to those 3 persons from management, 2 men and one woman were also interviewed. Similarly, in Umeå Sweden, 24 workers; 5 women and 19 men were interviewed in 2008. We have strived for a maximum variation (Patton 1987) in terms of gender, ethnicity and age as well as work occupation within the factory.

The interviews were semi- structured and covered thematic fields such as, work content, work organisation, domestic life, family relations, migration experiences, future ambitions, and perceptions of globalisation. All interviews have been transcribed. Having conducted similar but not identical case studies in different factories within the same TNC in different parts of the world the theoretical and methodological ambitions have not been to compare equivalents, but rather to gain a deeper understanding of how local and global relations mutually impact on workers everyday lives in different plants of the same global company. By looking more closely at these relations in a few cases the purpose has been to contribute to theoretical rather than inferential generalisations of the findings.

Global division of labour or the hierarchical organisation of bodies

“Over two million women and men die each year as a result of occupational accidents and work-related diseases, and average more than 5000 every day. Across the globe, there are some 270 million occupational accidents annually and 160 million workers suffer from occupational diseases. [...]Increasingly, the conditions imposed by the impediments of globalisation are resulting in the replacement of safe and healthy workplaces in one part of the world by more dangerous working environments in others. [...]” (*Labour & Environment: collective commitments for sustainable development* 2006:26 http://old.global-unions.org/pdf/ohsewpO_6h.EN.pdf visited the 17 Nov 2008)

From the quotation above we can see that workers health and workplace related health and safety is a burning issue across the globe and that it is intertwined with the “post”-colonial north-south division of labour. In South Africa the workplace accident fatality estimate is 19/100 000 workers whereas in Sweden it is 2/100 000 (http://old.global-unions.org/pdf/ohsewpG_1c.EN.pdf). In both Sweden and South Africa workers within the manufacturing sector are considered to be involved in high risk work in terms of health and security (Laborsta- database of labour statistics <http://laborsta.ilo.org/cgi-bin/brokerv8.exe>).

One of the dominating features of globalisation, and for our purposes the neo-liberal organisation of capital, is the global work division of labour. In this study it manifests itself, among other ways, in that some of the production- and work-places have moved to so called “middle income countries” whereas the surplus capital still goes in the direction of the metropole, Sweden. The Swedish factory in Umeå produces cabs and CKD kits that are shipped to, among other places South Africa, where they are assembled into trucks.

As for the work division within the plants we could see that in the South African factory the management was predominately male and white, with British or Swedish origin whereas, the majority of workers were male and Black from African or Indian

decent.⁴ There were five women working in the factory, four of them were in preassembly with little possibility for rotation. In Sweden the research team visited the plant in cooperation with the Union, who organised all interviews with employees. We did not get access to interviews with the management. Although we did not see the same ethnic/racial hierarchisation of bodies in terms of management - worker labour relations in the Swedish factory, we could see that different bodies were situated differently within the plant, and valued differently in the work place.

A manager describes the reasons for re-locating manufacturing to non-European countries like this:

[...]You can say that labour is cheaper here than it is in Europe, Yes of course it is. That is why we have factories in China, which is even cheaper labour than in South Africa, in India which is aging cheaper than South Africa, I mean we have our factories strategically located in the markets we need to be, but we have to be cost efficient, all the time I'm competing against Tuve (the Swedish factory where the management is: My comment). We, India, China are all the time competing against Tuve. If I cannot import a kit and produce it cheaper than Tuve then why should the market come here and buy it from me. Give it to Tuve. [...]

In this quotation the global division of labour becomes clear as well as the internal competition for work and profit within the company as it is experienced from the management level. If we relate the quotation to the overall picture of the gender and race distribution of workers and management, particularly within the South African factory, we can see that the hierarchical organisation of labour on a global scale, coincide with the hierarchical organisation of labour within the factories. Balibar and Wallersteins macro-oriented class analysis on how race and gender relations form the base for exclusion and asymmetrical power relations (in which race and gender is defined as ideological discourses aiming at constructing categories of peoples whose low-paid labour forms the basis for capitalist reproduction and

expansion) may well have significance on micro level, on the work organisation within the factories (Balibar and Wallerstein 1991/2002). Building on Balibar and Wallerstein's argument, de los Reyes and Mulinari (2005) point at the importance of analysing mutual constitutions of class, race and gender relations and the social and material consequences constructing and emanating from such relations, such analysis requires special attention to global structures of inequality and national processes of exclusion.

Interestingly the Swedish workers mentioned the wages and good collegial relations as major reasons for working in the Swedish factory. Although there has been a loss in real wages during the last decade, the industrial wage is still considered relatively high. In South Africa the workers earned less than other workers in the automobile industry in the region and reported having difficulties supporting themselves on the salary, particularly if they had caring responsibilities. This sometimes literally boiled down to the possibility to eat. The following quotation is from a black male worker in the SA factory. The worker had caring responsibility for his own family and his younger siblings:

"You just eat what you have, anything you can afford, and you cannot have a special diet. All you get a chance to eat. When you get paid you go and buy something good to eat, just for the day. For the rest of the month, just what you can find"

Thus, we can see that lower wages in South Africa are not compensated for by lower costs of living, particularly not for family providers. The major reason for workers in the South African factory to stay working in the plant despite the low payment was the high unemployment rate in the country as well as a conviction that the company would change its policy once it had gotten properly settled within the South African context. Overall, there was a sense of confidence and

optimism among the South African workers. They stressed the unique social and economic position of South Africa in the region and the recent successful transition from apartheid to democracy. Many, and particularly those who had worked in other automobile companies, didn't think the company lived up to their expectations in terms of technological level and working conditions "we don't even work with computers here". With regard to working conditions they were surprised about the management's reluctance to work with the union. Since the company had recently settled in after leaving Botswana the workers interpreted this as lack of knowledge that would be adjusted once the management became accustomed to South African labour market structures. Although the workers in Sweden expressed self-confidence in relation to their work, there was also a sense of being peripheral, both within Sweden as well as globally. This manifested itself, among other ways, in the competitive relationships with the plants in Tuve and Gent as well as a constant presence and anxiety, over the possibility that some of the manufacturing would be moved abroad. The workers interpreted the negative changes in work organisation, particularly the reintroduction of work on the assembly line, as an adjustment to meeting the demands for lowering the productions costs. One male worker from Swedish ethnic origin expresses it like this:

"Before we had a work organisation, you were meant to use your head, to work in teams and we thought it was fairly good. But now it is all gone, now it is only work on the assembly line. You are not here to accomplish a job but you are here to do just one thing [one physical move on the line: my comment].[...] Either you change your way of working or they move the production abroad. Their aim is to keep the production costs low and that includes the wages. "

The workers perceived it as paradox: at the same time as they were critical towards the re-introduction of work on the assembly line that brought the working conditions back to levels of the 60's

in terms of decreased workers health and work satisfaction, they felt they had to defend the changes because of the fear of losing their work. From the perspective of the Swedish workers, this created a sense of global competition between the workers that they were aware of but didn't know how to respond to.

What happened with the South African workers' expectations that the company would change its policy with regard to the working conditions and the relations with the union? One year later a follow-up interview with the management was done and the company had changed its policy. From previously having employed predominantly young unskilled workers directly from high school on a long-term basis, they now hired workers from an employment and staffing company. All assembly work *had* been out-sourced and workers were no longer employed directly by Volvo but by the sub-contracted firm. Another change was that now the company hired workers that were slightly older and family providers since they were seen as more "reliable" and less likely to protest.

Concluding remarks

Globalisation theories, and for our purposes theories on the global division of labour, have often been dominated by macro oriented perspectives stressing the fluidity and flexibility of work processes in the "new economy" (Castells 1996). The small snapshot of empirical examples that have been presented in this text should be read as a contribution to the debate on how to transcend the gap between theories on the global division of labour and the workers lived experiences and embodied practices in their everyday working lives. The results suggest that the global division of labour have significance for how work is organised on micro level within the factories indicating a need for expanding Balibar and Wallersteins (1991/2001) macro oriented theory to also including other analytical levels and the ways in which they are interconnected. By using the feminist concept of body politics

but expanding it from its original meaning to also including struggles for making a living by means of Marxist perspectives the ambition has been to highlight the relationship between production and consumption and contribute to transcending local – global analytical divisions.

Notes

1. The empirical material in this text is part of a larger project on the globalisation of workers everyday working life which is funded by the Swedish Research Council (VR) (2005-2008). Within this larger study a similar case study of Volvo workers in Mexico was conducted in 2006 (see also Räthzel et al 2008).
2. During the 1990's Botswana established an economic politic for attracting foreign investment to the country. This manifested itself among others through favourable tax regulations. In 1993 The Swedish Motor Corporation started assembly of Volvo trucks and buses from CKD-kits from Gothenburg and in 2000 this company was taken over by The Volvo Group and Volvo established itself in the region. When the production grew too big for benefitting from the favourable taxes it moved production to Durban, leaving 80 workers unemployed.
3. The theory of variable capital can, very simplistic, be said to be a theory of body formation under capitalism or "[...] the commodity labour power extracted from his/her body [...]" (Harvey 1998;408).
4. Because of a certain divergens in the use of the concepts of ethnicity and race in Sweden and South Africa, socially and politically, I have chosen to base the analysis on both these conceptions for the sake of being context specific. However, this is done being well aware of the fact that both ethnicity and race are highly complex and contested concepts (for and elaboration of the concepts see Brah 2001 and de los Reyes et al 2003). The following quotation signals the understanding of some aspects of the race/ethnicity debate that influences the understanding of the concepts in this paper. Thus taking the starting point that both race and ethnicity are socially constructed I understand the debate as; "The race debates tend to be held together by one of two pillars: one that argues for biological differences between individuals as the basis for racial hierarchies (Anthias & Yuval-Davis, 1992) and another which, in using Western and European standards as the benchmark, makes a case for individuals / groups being historically immature or less developed (Goldberg, 2001). Sometimes the idea of race is blurred with that of ethnicity. The latter is built around the notion of 'origins' which could either be historical, territorial or cultural, and these in turn become a basis for community or collectivity (Anthias & Yuval-Davis, 1992)." Mähleck and Thaver In printing 2008

References

Balibar and Wallerstien (1991/2001) *Ras Klass Nation. Mångtydiga identiteter*. Didaldos

Brah A (2001) "Reframing Europe: Gendered Racism, ethnicities and nationalisms in contemporary Western Europe" In J Fink, G Lewis and J Clarke (eds) *Rethinking European welfare. Transformations of Europe and Social Policy*. London, Thousand Oaks, New Dehli: The Open University in association with Sage Publications

Castells Manuel (1996) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol 1 The raise of the network society*. Blackwell Publishers Ltd, Oxford UK.

de los Reyes P, Molina I, Mulinari D (eds) (2003) *Maktens (o) lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det post-koloniala Sverige*. Stockholm Atlas

de los Reyes P and Mulinari D (2005), *Intersektionalitet*, Liber

Harvey D (1998) *The Body as an accumulation strategy, Environment and planning D: Society and Space*, Vol 16, 401- 421

Mählc P and Thaver B (2008) Diversity Transactions in the Academic Profession: Methodological Reflections on Sweden and South Africa In printing in *South African Review of Sociology*.

Patten Q (1987) *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park, London, New Deli: Sage publications

Räthzel et al (2008), Uncompleted transformations: fractured belongings, shifting gender relations, and urban-rural ambiguities within the workforce of a European transnational corporation in Mexico. N. Räthzel, I. Molina, D. Mulinari, A. Tollefssen & P. Mählc *Forum Kritische Psychologie*. Berlin: Argument Verlag

Wolkowitz C (2006) *Bodies at work*, Sage London

www.volvo.com visited the 28 nov 2008

http://old.global-unions.org/pdf/ohsewpG_1c.EN.pdf visited 17 Nov 2008

Laborsta- database of labour statistics <http://laborsta.ilo.org/cgi-bin/brokerv8.exe> vistied 18 Nov 2008

Immigration, Gender, and Family Transitions to Adulthood in Sweden

Eva Bernhardt, Calvin Goldscheider, Fran Goldscheider and Gunilla Bjerén

Sweden has long been characterized as a relatively homogeneous country, politically committed to enhancing individual choice and gender equality at home and in the work place. Along with other countries of Europe, Sweden has experienced increases in immigration over the last several decades. Many immigrants are from countries with decided gender inequalities and patriarchal family patterns and thus have quite different family and gender relationships than native-born Swedes.

One of the profound issues for the future is the extent to which immigrants and their children will become part of Swedish society or remain politically, culturally and economically distinctive. An important challenge of the next decade in Europe, in general, and in Sweden, in particular, concerns the development of ethnic enclaves among some groups not only in terms of residence and occupations but conspicuous ethnic institutions and cultural expressions. In this context, the study of the transition to adulthood among the adult children of immigrants is critical in understanding the direction of changes over time in the families of young women and men. In particular, we ask, do the children of immigrants in Sweden choose to cohabit, as do those of Swedish origin, or not? Are they more likely to select partners from their own group? And do they construct their families that are egalitarian as do those of Swedish origin or conform to more male-dominated relationships?

Sweden can be viewed as an example of immigrant inclusion within the broader comparative framework of immigration and

social change in Europe. Yet there are also specific features of Swedish State policies that are critical in understanding immigration and the integration of immigrants. Furthermore, the social and cultural characteristics of specific groups, their values and the specifics of their immigration experience—selectivity, timing, and origins—affect how they adjust to their new society. Thus, although there are likely to be many parallels between what is happening to immigrant families in Sweden and elsewhere in western countries, specific features of Sweden need to be considered.

Recent immigration has reshaped the political and economic landscape of European societies. Some immigrants to Europe were refugees escaping politically repressive regimes. Others came for jobs, either as temporary workers, intending to return to their countries of origin, or with long term goals. Immigrants to Europe have carried with them their family and cultural traditions along with their economic skills and political experiences. While they fill important labor niches within the economies of European countries, both immigrants and native born populations have been challenged by the differences between immigrant life styles in their new communities and those of the native population. Immigration to Sweden has also had a significant impact on Swedish society and politics.

While there have been many studies of immigrant adaptation in the public sphere of work, school and politics, and a few on select family dimensions (e.g., fertility and divorce), few have focused on family *relationships* among immigrants, either generationally or between partners. Even fewer studies have investigated immigrant groups from a “gendered” perspective, going beyond gender differences in labor force participation and economic activities to investigate gender roles and attitudes of immigrants and their adult sons and daughters. Several major research reviews have highlighted the importance of studying family relationships and the critical role of gender relationships that characterize immigrants, and have called attention to these

lacunae in the research literature (for reviews see Hugo, 1997; Bjerén, 1997; Pedraza, 1991).

What do we know about the patterns of generational change among immigrants to Sweden? Many studies have documented that gender conflict is less pronounced in Sweden than in most other places in the industrialized world (e.g., Bernhardt 1992). This reflects the extensive public support for families, reducing work-family conflict for men and women by providing a relatively long period of paid time off from work after childbirth and highly subsidized childcare. Gender equality has been on the active policy agenda at least since the mid-1960s, and from early on the idea of a transformation of gender roles included the notion that as women got more involved in non-family activities men should take their share of domestic responsibilities (Bernhardt 1992). It seems that Sweden has been more successful than most other countries in moving traditional gender relations in the home towards greater equality (Baxter and Kane 1995).

But the conflict has by no means disappeared. Changing gender roles, making men/fathers more involved especially in child care tasks, may point to a developing work-family dilemma for men. Further, it is clear that women are still the primary parents in Sweden. In families with pre-school children, women are far more likely to work part-time than men even though Swedish fathers have increased their use of the benefits from the parental insurance scheme, especially those aspects of it that imply role sharing rather than role reversal (Sandquist 1986; Sundström and Duvander 2002). Our research in this volume directly addresses to what extent, and in what contexts, immigrants to Sweden and their children adopt these characteristic patterns of Sweden's families.

Research in Sweden on the living conditions of immigrants has mainly focused on the foreign-born population, the so-called first generation immigrants. However, some have focused on the children of immigrants in Sweden from Finland, Greece and Italy, highlighting the role of the home language program introduced

in Swedish schools in the mid-1970s (Lithman 1987; Narrowe 1998). Others (e.g., Ekberg 1998) have described demographic and labor market conditions of the children of immigrants in Sweden noting that those born before 1970 have more or less the same employment and income situation as Swedish-origin youth of the same age. For those born after 1970, however, the children of immigrants, especially those with a non-European background, had lower incomes and higher unemployment than their Swedish counterparts. The tight labor market in the 1980s and 1990s while detrimental for Swedish origin persons who had been through the Swedish educational system, has been even more so for those with immigrant backgrounds.

The Study

One of the critical questions in studies of immigration is: What will characterize the family patterns of the young adult children of immigrants? More specifically, will their cohabitation, out-partnering and work-family balance patterns become increasingly like other young adults of Swedish origin parents? Are young men and women affected differently when there is a conflict between old and new family practices? How will their transitions to adulthood and family attitudes conflict with those of their immigrant parents? What are the sources of diversity among young women and men of immigrant origins? What role does education, gender, and specific ethnic characteristics play in reinforcing or changing ethnic family continuities?

The goal of this interdisciplinary volume is to address these issues systematically for young women and men of Swedish, Polish, and Turkish origins living in Sweden. Using interview and survey data, we describe the distinctive family and gender patterns among young adults of immigrant origins in Sweden and analyze the sources of their differences. We shall examine evidence using qualitative anthropological methods as well as quantitative survey research strategies. Our general focus is to

examine the patterns of these young adults in their transition to adulthood to determine the extent to which they are becoming similar to those of Swedish origins.

We investigate themes of family transitions in the context of factors associated with the family background and the cultural origins of the immigrants, the processes associated with immigration, and the exposure and socio-cultural adaptation of immigrants to Swedish society. Our focus is on the transition to adulthood where there is a density of changes in education, union formation, and the balance of family and work roles. These transitions will be examined for two large immigrant/ethnic communities in Sweden — young women and men of Turkish and Polish origins — with systematic comparisons to those of Swedish origins and with consistent attention to gender. Rich quantitative data from immigrant surveys obtained in 1999 are analyzed in conjunction with related official data sources (census, vital statistics, and immigration records). We link these survey data on young adults with detailed, in-depth qualitative studies of inter-generational shifts associated with family dynamics and gender conflict among young adults of Polish and Turkish origins in Sweden. In turn these are placed in the context of the uniqueness of Swedish immigration and in the transition to adulthood.

The volume is divided into four parts. We start in Part I with the current chapter that provides some basic introductory materials on immigration and the transitions to adulthood, reviewing the current state of knowledge in the field and tracing out the importance of immigration in Sweden. We place emphases on issues associated with the family transition to adulthood as a prism through which changes among young women and men in Sweden are most salient. In chapter 2 we specify the unique ways in which we study the family transitions to adulthood, interrelating quantitative and qualitative methodologies.

We examine in Part II the detailed results of an extensive survey that we have carried out, examining first the educational

attainment of Swedish young adults of different ethnic origins, their transitions to marriage and cohabitation, inter-ethnic partnering and the balance between work and family. These core empirical chapters directly raise our questions about the transitions to adulthood, the specific attitudinal and behavioral components in those transitions and the contexts that help account for the variations and change among young adults. Educational level, type of community of origin, ethnicity and gender are the major sources of variation that we examine.

In Part III we expand on our understanding of these survey results by examining in depth how the transitions to adulthood have been experienced by young women and men in Sweden of Polish and Turkish origins. These chapters, prepared by anthropologists, provide depth and rich qualitative insights that enhance the findings from the survey and serve as a basis for understanding some of the diversity among these communities in Sweden not identifiable from the survey data. In the final section we explore whether the patterns of transitions to adulthood among young adults in Sweden are unique within Europe. We compare the patterns of immigration to Sweden and Norway and situate transitions to adulthood in Sweden in comparison with a large number of other European countries.

Background and Context

Our study was formulated at a time when the future integration of the children of immigrants received considerable attention in the media and in research. In 2000, the government launched a three-year public inquiry into issues of “integration” policy. That study was designed to focus on the public domain, including political participation, economic resources and the education of immigrants compared to the native Swedish public. Our study complements this approach by examining the more private sphere of family relationships in the transition to adulthood. Our emphasis on studying the complexities, similarities and

generational dynamics avoids stressing the “problematics” of immigrants and their potential stigmatization derived from a major focus on family differences. This is therefore not a direct study of immigrant integration but of family dynamics and generational relationships. Inferences about integration will be made in comparing the transition to adulthood of young adults from Polish and Turkish origins in Sweden relative to those of Swedish origins.

We explore several contexts to understand family and gender changes among recent immigrants to Sweden. These include the increase in immigrant diversity in the recent period and its impact on the composition of Swedish society; the exploration of the impact of Swedish family and immigration policies; and the analysis of the integration of the foreign born. The impact of these changes on the family patterns and values of the children of immigrants are core issues in the transition to adulthood.

Sweden’s recent history of immigration

The study of immigrant family patterns in Swedish society has taken on particular importance early in the 21st century because Sweden has experienced rapid increases in immigration over the last decades of the 20th century, as have many other European countries. As a result, a new generation of Swedish-born children of recent immigrants is beginning the transition into adulthood in the 21st century. The new immigration is not only larger in volume than in earlier periods, but also originates from more culturally distant areas, such as the Middle East, Asia, and Africa, increasing the diversity of Sweden’s population. The number of foreign-born persons in Sweden increased from 538,000 in 1970 to almost one million in 1999, a doubling in 30 years (Table 1.1). While the total Swedish-born population increased by less than five percent over the nearly 30-year period, the foreign-born population increased by 82 percent. As a result, the

proportion born outside Sweden increased from about 7 percent of the population to more than 12 percent from 1970-1999, so that about one in nine persons living in Sweden at the end of the 20th century was foreign born. Furthermore, one fourth of the children below 17 years of age have one or both of their parents born outside of Sweden.

The impact of immigration on Swedish society has been shaped even more by its changing composition. Not only was the proportion foreign born much less in 1970 than in the late 1990s, but three out of five who were foreign born in 1970 were from other Nordic countries (59.7%), primarily from Finland. Most of the rest (one-third) were from other European countries (32.7%) and only 7.6 percent of the foreign-born population in 1970 were from countries outside of Europe. By 1999, however, nearly 40 percent of the foreign born were from non-European countries, almost 380,000 persons. Among the foreign born in 1999 from non-Nordic European countries, those from Poland (40,000) and from Turkey (31,000) were among the largest groups. Hence, our analysis of the adult children of the foreign-born focuses on those of Polish and Turkish origins, targeting two of Sweden's major immigrant groups. These communities represent culturally and socially diverse populations and illustrate a range of adjustments among the new populations living in Sweden.

A new generation of Swedes with foreign-born parents is already emerging, because immigrants are normally young adults, most about to begin their family lives. Our analysis of the family patterns among adult children of immigrants making the transition to adulthood focuses on those of Polish and Turkish origins, groups that are already substantial in size. By 1998, there were more than 26,000 children of Polish-born parents growing up in Sweden, so that there were nearly 66,000 persons in Sweden of Polish origins (those born abroad and their children). Swedish-born children are increasing the size of the Turkish community in Sweden even more rapidly. In 1998, there were nearly 26,000 children of Turkish-born parents growing up in Sweden which,

combined with the 31,000 immigrants from Turkey, makes a total of 57,000 of Turkish origins in Sweden. Many of these, of course, are still children. Nevertheless, Swedish society is increasingly gaining a new generation of workers, voters, and parents who were raised in Sweden, but with families in which at least one of the parents was born and raised abroad.

The growth in the numbers of Swedes from non-Western countries is a particular challenge, because Sweden's extensive social and family policy programs were established while Sweden was a culturally homogeneous country. These policies were designed to reinforce the values of that culture: individual choice and gender equality both at home and in the work place. These values contrast with the gender relationships and the marriage and work patterns that are common among Turkish immigrant families in Sweden, and even among many from Poland. Immigrant communities particularly those from Turkey often reinforce familism over individualism by supporting early marriage and discouraging such "second demographic transition" behavior as non-family living, cohabiting, out-of-wedlock parenthood, and even female employment. Differences in these values and behavior between those of Swedish origin and Polish immigrants are less than between Swedes and Turkish immigrants. Hence, many but not all, immigrants emphasize gender separation by expecting only men to be employed and women to focus on caring for their families. They normally strongly encourage and reinforce male dominance and control. Sweden is thus an extreme example of the potential for clashes between immigrants and the native born population on family-related issues. Most importantly, we expect increased tensions between the generations, as the immigrants' native-born children struggle to shape their own family lives in the transition to adulthood.¹

We know that those who emigrate are unlikely to be a cross section of the population of origin and have diverse characteristics in places of origin. Our focus on Turkish-and Polish-origin

persons in Sweden requires us to consider several dimensions of heterogeneity among the immigrants. The major axes of variation include the timing of immigration since early migrants are different from later migrants; permanent migrants are different from temporary and labor migrants; secular differ from religious migrants (and the religious categories that they represent also vary — Muslims, and Christians, and Jews); and refugee versus voluntary migrants. An examination of variation within groups does not dismiss our overall assessment of the whole immigrant community, including its heterogeneity. Examining family, gender, and transitions to adulthood among Polish and Turkish origins persons in Sweden will take heterogeneity into account as well as overall group characteristics, and will examine Swedish findings in comparative European context. In the survey materials, we can examine some sources of internal group variation (e.g., education and extent of residential concentration) while other sources of variation will be examined in our qualitative studies (e.g., labor versus refugee migrants and religious group affiliation).

Swedish Immigration policies

Immigration policies shaped the timing of arrival of immigrants in Sweden and the characteristics of those who came. Prior to 1972, Swedish immigration policy primarily attracted labor migrants from Finland and southern Europe, usually men with the skills to make a living in the Swedish labor market. Although the volume of labor migration continued high after 1972, for the next 15 years or so Sweden provided asylum for political refugees. Many who needed asylum were intellectuals in difficult political situations, including those from Chile and not a few from Poland, most of whom could adapt to Sweden fairly easily. However, those who came from other highly disrupted parts of the world, such as the former Yugoslavia and parts of Africa, often had little education or skills useful in the Swedish labor market. Our survey analysis of immigrants and their adult children primarily includes those

who as labor migrants because most of the Swedish born of immigrant parents who had reached adulthood by the end of the 20th century were born to parents who entered Sweden in the late 1960s and the 1970s. Although some Poles and Turks came as refugees, we were unable to differentiate these in the survey materials and captured some of this dimension in the qualitative reports.

Many other factors have shaped the insertion of immigrants into Sweden, once they arrived in the country. Immigrant integration policies have been important, and have varied over time. In the early post world war period (1945-64), integration to Sweden was considered an automatic social process. Immigrants were expected to adapt to Swedish norms and patterns of behavior without any integration policy. That made sense, as the number of immigrants was low during this period and came mainly from Nordic countries and central Europe.

As the volume began to grow in the mid-1960s and then the composition changed away from European-origin immigrants, however, policies were implemented to include Swedish language training to assist integration together with home language instruction for the children of immigrants. The goal was to make the children less likely to become lost in the Swedish educational system. In the 1970s, the Swedish government gave immigrants the same social and economic rights as Swedes, rejecting the guest worker system found in many other European countries and allowing immigrants to bring their families with them. Policy also turned to strengthening immigrant communities as partners in integration, leading to the development of local immigrant councils. This approach was strengthened in the period between 1975 and 1985, with the provision of subsidies for immigrant associations, churches and presses. Immigrants were also given voting rights in local elections even as non-citizens.

Starting in the mid-1980s, the balance shifted back toward an emphasis on Swedish language and culture rather than on ethnic pluralism. Primarily for economic reasons, there was a halt in

the development of support for immigrant institutions and cuts in government subsidies for native language instruction, with the hope of speeding integration. Unfortunately, by this time other processes had begun to delay integration, most particularly the great increase in immigrant residential segregation and increasing difficulties for all, but particularly for immigrants in the labor market. Research has documented the residential concentration of immigrants in Sweden (Andersson et al 1997; Murdie and Borgegard 1998; Abramsson et al. 2002). An examination of a map of the regional and geographic distribution of the foreign born in Sweden shows dramatic variation between groups of different origins across areas and within metropolitan centers.

The extent of residential concentration is an important, but variable, context for understanding the continuity of family and gender relationships among the children of immigrants. An examination of specific communities is likely to provide rich evidence of the importance of local areas (within large metropolitan communities as well as in distant smaller locales) for studying immigrants in Sweden. As in other countries, residential concentration increases the conspicuousness of ethnicity in institutions, social activities, schools, jobs, life styles, and in family networks. Occupational concentration has similar effects when immigrants occupy particular jobs and develop economic networks among others of their ethnic origins and among other immigrant groups.

Where immigrants should live was not subject to explicit policy before the late 1980s (with the exception of recently arrived refugees). However, general Swedish housing policy during this period had a critical impact. The same economic pressures that increased immigration had already been having an impact on the housing market, driving up costs and making family formation difficult for young adults. Swedish urban areas from the 1940s to the middle of the 1970s were characterized by a total lack of new dwellings, coupled with severe rent control. The official way to acquire an apartment in a city like Stockholm was to wait in the

municipal housing queue for 15 years or more. In response to the housing shortage, the central government initiated the “Million Program” which was intended to provide housing for the baby boom cohorts of the 1940s, replace deteriorating housing in the revamped inner cities, and provide dwellings to the influx of people from rural to urban areas. Between 1965 and 1974, the state subsidized the construction of approximately one million new dwellings in high-rise suburban developments primarily in the Stockholm, Göteborg, and Malmö metropolitan areas. Such a large increase in housing reduced the queues immediately. These huge, pre-fabricated housing complexes represented a new type of architecture, and despite their many positive qualities, were unanimously condemned by public opinion for being ugly and located too far from the urban centers. Although they were quickly occupied by people who had lived as lodgers, or had remained with their parents longer than desirable, the Million Program areas were at the bottom of the housing options long before they became immigrant concentrations.

During the economic boom of the 1960s, many more households could afford to buy cars, and buy or build their own dwellings within commuting distance of their urban work places. These too are heavily subsidized by the government. As a consequence, the Million Program housing areas were gradually emptied of their original Swedish occupants, thereby providing a solution to the housing needs of newly arrived immigrants who neither had the knowledge nor resources to choose housing for themselves. The result was the development of a much higher level of residential segregation than would have occurred otherwise. These neighborhoods soon became symbols of foreignness for the native population, so that, for example, Rinkeby (outside Stockholm), Hammarkullen (outside Göteborg) and Rosengård (near Malmö) became shorthand terms for problem, i.e., immigrant, neighborhoods. While many young adults of immigrant origins in Sweden have been less constrained than their immigrant parents by housing policies and practices, many

were raised and continue to live in residentially concentrated immigrant areas.

Swedish family patterns and policies

Immigrant streams around the world have been selective in many of the ways those coming to Sweden have been, and have created, one way or another, dense areas of first settlement, trading segregation to obtain supportive communities. Sweden was not unique on these issues, just inexperienced. Perhaps the most challenging aspect of Swedish immigrant integration, however, is rooted in a key characteristic of the Swedish social system: its family patterns and its family policies.

Small family size and gender equality are normative in Swedish life. Gender equality implies opportunities for women to have smaller families, and to obtain higher levels of education, to work, and thus to become more independent of husbands, fathers and brothers. The need for many children is reduced, because the infant and child mortality rates are very low, and health care is extremely good. Over 90 percent of the Swedish women aged 25-54 are in the labor force, only slightly lower than among men. Greater female independence has allowed the divorce rate to be relatively high and led to high levels of non-marital cohabitation, with the result that about half of the children born in the 1990s were to co-resident couples who were not formally married.

These patterns are made possible by perhaps the most well developed family policy among industrialized nations. It is organized around three sets of issues: (1) voluntary parenthood, providing both family planning services and financial support to enable families to have wanted children; (2) promotion of equality of women and men in families and in the workplace; (3) commitment to children's rights, including health care, parental care in infancy, and income support. The goal of these policies is to support parenthood, enhance the well being of children and strengthen family relationships (Bernhardt 2002). These policies

and their implementation have been critical in accounting for the high female labor force participation rate in Sweden. In combination with the availability of part-time work, the childcare and parenting policies have made it feasible for Swedish women to combine paid work and family responsibilities. The family policies are gender neutral with the stated aim of involving men in the management of childcare and housework to the same extent as women. Actually, however, it is disproportionately women who adjust their working lives to provide most of the care of children in working life to allow for parenthood and women who enjoy and suffer the consequences of this adjustment.

By the 1980s, these family policies had become a cornerstone of Swedish society, part of its social values and political culture. As a result, Sweden's family patterns have become quite different from those of the countries from which many of the newer immigrants came. The extent to which these norms and practices have become part of these immigrant communities is a focus of the research reported in subsequent chapters. What happens to the family patterns of immigrants' children as they are exposed to new contexts of family, gender, and child-based policies supported by the state and other non-family institutions? The financial incentives provided by the state increase the motivation of immigrants and their native born children to become "Swedish." But are these incentives enough? What happens to the adult children of immigrants socialized in Sweden when their background, with its culture of gender segregation and familism, is at odds with the broader culture into which they are becoming adults? Specifically, we ask: What are the patterns among the adult children of immigrants, compared to those of Swedish origins, of cohabitation, out-partnering, and balancing work and family?

Families in the transition to adulthood

Research in various countries has documented the important

role of the family for the social and economic integration of immigrants. Families are not only a source of values conveyed across the generations but are also a resource for immigrants in their adaptation to their place of destination. Nuclear families and often kin normally assist in the initial settlement and the economic adjustment of immigrants, forming social and economic networks for immigrant integration. Over time, families assist in the socialization of next generation, the native born of foreign-born parents, in learning how to adjust to the new society and in retaining or redefining the culture and values of their origins. Hence, families are particularly important for those who are foreign born and at the same time are problematic since they both provide many of the resources needed for success in the new society but are also a 'brake' on total assimilation in the new society. The examination of the relative balance of these family processes has become a critical part of an assessment of the integration and inclusion of immigrants and their children.

A focus on the "private sphere" of the family raises the question of gender relationships directly. The roles of women and men in families are challenged by the potential family generational break brought about by the immigration process when the new society constructs gender roles differently than is the case in the society of origin. Relationships between husbands and wives and between parents and their sons and daughters are often strained as changes occur at work, in school, and at home. These tensions and strains are exacerbated the greater the differences in social expectations between places of origin and destination.

Each of the two central axes of family life, between parents and their children and between men and women, is under conspicuous challenge among immigrants and their children in a society such as Sweden with its egalitarian family system and social policies reinforcing gender and generational equality. Living with others of similar national origins often provides networks of information and opportunities, given that the language barriers are low and the claims of kin and *landsmen* are still strong. But too close

a connection with other immigrants, whether residentially or occupationally, can limit social integration into the larger society and access to its opportunities. Immigrant and ethnic clustering may also intensify prejudice and discrimination against those living and working separately from longer-term residents (even in Sweden). Thus, issues of gender and ethnic variation in immigrant adjustments are conspicuous features of countries with rapid increases in immigration from culturally diverse countries of origin.

Family themes

Our focus on the transition to adulthood highlights the tensions associated with young adulthood where there is density of transitions (to work, school, partnering and new family formation) in a short period of the life course. The shifts in generational relationships during this period are likely to reveal the challenges of integration into Swedish society. Gender issues challenge the relationship of women to their families in the transition to adulthood and increase the tensions between young men and women as they seek to make new lives, perhaps together.

In this book we analyze a series of family indicators that illuminate choices and attitudes in young adulthood—partnering and cohabitation, the ethnic origins of partners, and the preferred balance of work and family when they have young children. In the Swedish context, these family themes are central to understanding how these adult children of foreign-born parents differ from those of Swedish origins.

We selected three family dimensions that are key to understanding the transition to adulthood of children among immigrants. The type and timing of partnering (cohabitation and marriage), with whom to partner (in-group or out-group partnering), and the balance of family and work.

- The level of cohabitation and marriage tells us both about intergenerational relationships (given that cohabitation was rare in the home country and extensive in Sweden) and gender relationships (strengths of commitments between men and women);
- Inter-ethnic or out-partnering is a profound indicator of the weakening of intergenerational ties and the assimilation of ethnic groups;
- The balance between work-and family is a key dimension of 'new' Swedish family patterns, with a focus on gender equality and ways in which young women and men combine commitments to work in the public sphere and family responsibilities in the private sphere.

These three themes are examined in both behavioral and attitudinal dimensions among young adults in the transition to adulthood. We first explore educational differences among these young adults as an important transition to adulthood and a key factor in our three aspects of family transitions. Using survey data and qualitative studies on Polish and Turkish communities in Sweden (see the discussion in Chapter 2 and in its appendix), we examine these family transitions in young adulthood among young native-born Swedes of Polish, Turkish and Swedish origins.

The decisions that young adults make as they begin their own family life in the transition to adulthood are indicators of intergenerational continuity or change for native-born Swedes of foreign origins. The timing and type of partnering are therefore critical themes in the transition to adulthood. Gender and generational relationships are forged in this stage of the life course. When a union is formed, when they decide on its type (cohabitation or marriage), and particularly, when they choose a partner (from their own background or some other), will they follow the patterns of their parents or those of their peers of Swedish origins? Do their decisions primarily reflect their

parents' national origin or their own particular characteristics, such as education? Are partnering decisions the same for young men and young women? Is the behavior of young adults more constrained than their attitudes? Our focus will be on attitudes with regard to cohabitation, out-partnering, and family and working life and the possibility of combining the two among immigrants and their children.

One question that the analysis poses is: what are the most salient comparisons to make? Should differences be considered large or small? For example, relative to those of non-Turkish origins in Sweden, the percent cohabiting among young adults of Turkish origin in Sweden is low. Relative to their own cultural traditions (and the behavior of their older relatives in Sweden or in Turkey) the pattern among these young adults of Turkish origins is high. Even relative to their younger peers who may not be in a relationship the percent may be high. Should the distinctiveness of Turkish-origin young adults in Sweden on a dimension of partnering be highlighted? Or should the emphasis be placed on their increasing adaptation of Swedish partnership timing patterns? The answer to these alternative perspectives is best addressed after we have systematically examined several family patterns to identify a more comprehensive picture.

If the young adults of Polish and Turkish origins are distinctive in their family practices, are they converging toward their Swedish-origin peers in their attitudes towards these processes? When we turn to attitudes we are able to explore whether there are more favorable attitudes than is reflected in behavior. To the extent that attitudes shape the actual partnering and family patterns of these young adults in the future, new family forms are likely to increase in the next generation. These attitudes suggest potential major changes among these young adults from their parents' generation, particularly among those of Turkish origins. The generational conflict that is implied by changed attitudes may have been softened by the attitudinal changes their parents have had in Sweden, at least as these young adults perceive them.

Cohabitation and out-partnering are choices that young Swedish-born adults make and imply intimate patterns of interaction between persons of different national origins. For some immigrant groups these are new and different choices than were available or acceptable for them when they were entering adulthood. But these decisions are normative and pervasive among native-born Swedes. How the native born of foreign origins in Sweden relate to the choices whether to cohabit or to marry and whether to partner with someone of their own or another national origin group provide important clues about generational changes in the transition to adulthood.

Similarly, One of the most dramatic changes in family patterns is the increase in mothers' work outside the home. Early motherhood is the period in the life course when the demands of childcare are most intense. Yet it is often the moment when time spent at work has the greatest payoff in long-term career earnings for both young men and young women. This life course pressure of work and family is relatively new for women, even in Swedish society. It is almost unheard of in societies with more traditional family systems, where the mothers of young children either earn income at tasks that can be combined with childcare or earn nothing at all. We will explore the attitudes young adults hold about the ideal way to balance these pressures to determine whether the more traditional gender structure defining this balance that many immigrants have brought with them will be reproduced among their adult children.

How much do these attitudes and behaviors in the transition to adulthood characterize women as well as men? For example, if young men of Turkish origin cling to traditional patriarchal attitudes but young women do not, young women and young men of Turkish origin may have difficulty finding partners who are from their own ethnic background and who share their vision of family life. If so, young women of Turkish origin might find their ideal partner among non-Turkish origin men. Young men of Turkish origin might have to go to Turkey to find their ideal

partner. If they do chose a partner who is also Swedish of Turkish origin, there may be some disagreement in the families these young adults form. A similar gender perspective logic would apply with the choice whether to cohabit. Those who are moving toward a more egalitarian view of work and family balance might also be experiencing a significant generational gap, if as is likely their attitudes conflict with their parents' family-work experiences and norms.

As we document in Chapter 6, most young adults in Sweden consider an egalitarian work-family balance to be an ideal, in which men and women share support and care-giving responsibilities for young children equally. As for other family themes in the transition to adulthood, the data on the work-family balance raise questions about ethnic and gender variations among young adults in Sweden. At the same time, the attitudinal perspective provides insights into the likely potential future for the greater balance of work and family. In particular, contrasts between young men and women of Swedish, Polish, and Turkish origins point to whether gender differences are diminishing and whether national origin differences are converging toward the model characteristic of young adults of Swedish origins.

We recognize that there are other sources of differentiation in the transition to adulthood. In particular we consider in our survey data several factors of primary importance: education, parental intermarriage, ethnic intensity and residential concentration. We ask, Are these characteristics linked to family processes and are they potential sources of change? For example, do young adults of Polish and Turkish origins with higher levels of education, or who come from families who are already inter-ethnically married, or those from areas with higher levels of ethnic concentration have different family patterns in the transition to adulthood? Do these sources of internal variation help account for the ethnic and gender differences that are the main focus of our analysis. In short, exposure to Swedish society through living in more Swedish neighborhoods, having a Swedish parent, or attaining a

college education may effect differences in family patterns in the transition to adulthood among young adults of different ethnic origins. Our survey data allow us to examine these complex questions using multi-variate statistical analysis.

Based on the results of previous research and the greater cultural, social and economic closeness between those of Polish and Swedish origins we expect the family patterns of young adults of Polish origins to more closely resemble those of Swedish origins than do those of Turkish origins. Nevertheless, both groups of young women and men of non-Swedish origins appear to be approaching Swedish-origin young adults in their family behaviors and attitudes, particularly relative to the family patterns in their parents' home communities. Moreover, young adults of Polish and Turkish origins with higher education and those who live outside communities with high proportions of immigrants are likely to more closely resemble the family patterns of those of Swedish origins than do those with less education or who live in more residentially concentrated communities.

Furthermore, we expect that national origin differences in attitudes toward family issues to be smaller than differences in behavior. We can observe differences between attitudes and behavior in the choices about cohabitation versus marriage and in the selection of partners of different national origins. By inference, our research should shed light on the multiple dimensions of the relative integration of the adult children of immigrants in Sweden of Turkish and Polish origins. The transition from immigrant group to an ethnic distinctive population or to an indistinguishable part of the Swedish population is not likely to be complete for either the Polish origin or the Turkish origin population in Sweden within a generation. How much change has already occurred and how much convergence is likely to occur in the family patterns between those of Polish and Turkish origins and those of Swedish origins are the subject of our analysis in the chapters that follow.

Theoretical frameworks

We can connect our orientation to several broader theoretical frameworks in the study of immigrants and their children. These have focused on assimilation models of the adjustment of immigrants (Park and Burgess 1921, Gordon 1964, Alba and Nee 1997, Brubaker 2001), on models built around the idea of modes of incorporation (Portes and Böröcz 1989; Portes 1995a) and on a set of concepts that revolve around segmented assimilation and transnationalism. The latter emphasize the ways in which incorporation occurs in some ways and not others and how regular connections to countries of origin influence the relative integration of immigrants and their children in the new society (see in particular Portes and Rumbaut 2003 and Rumbaut and Portes 2003). Most of these studies have focused on the economic and political dimensions of integration and general cultural changes. These are located in the public sphere. In contrast, our orientation emphasizes the private sphere of family relationships of immigrants and their children and between partners. There is an extensive literature on immigrant reception and social and cultural discrimination in jobs, schools, and housing. While recognizing that there is discrimination also in Sweden, our focus is on the immigrants themselves and their families.

Recent contributions to the literature on assimilation aim to strip the concept of its normative overtones promoting middle-class conformity (Brubaker 2001; Alba and Nee 1997; Portes 1997). In this perspective duration of residence is a key factor in the changes that immigrant populations experience, reducing ethnic cohesion among its members over time. The duration of residence effects on ethnic cohesion are cohort-specific: each new immigrant generation represents a new sequence in adjusting to the receiving society and adjustment is more conspicuous among the generation after the first (Gans 1973). This concept of assimilation avoids the analytic flaws of its “classical” predecessor (e.g. Park and Burgess 1921, Gordon 1964), that assumed a unidirectional process of

immigrant adjustment. In its contemporary version, assimilation theory is sensitive to different domains, in which declining social and cultural differences between an immigrant and the native-born population might effect the cohesion of the immigrant group. A longer period of exposure facilitates the acculturation of an immigrant group. Immigrants adapt to the cultural patterns of the receiving society which result in less pronounced ethnic boundaries between the immigrant group and that society, and hence affects the structural dimension of ethnic cohesion.

Similarly, longer duration of residence fosters the formation of social ties between members of an immigrant group and the receiving society. Over time, members of an immigrant group enter more of the social cliques, associations, and institutions of the receiving society (Brubaker 2001). This pattern is likely to decrease the interaction among members of an immigrant group. Immigrants socialized in the receiving society are more likely to acquire the educational and job skills required to compete successfully with the native population in the labor market (Chiswick 1979). Socioeconomic mobility among an immigrant community, in turn, is predicted to result in the spatial dispersion of its members (Massey 1985), which further diminishes opportunities for interaction among that group. Therefore, socioeconomic mobility over time lowers the cohesiveness of an immigrant group.

An alternative theoretical framework to assimilation, the multidimensional model of modes of incorporation (Portes and Böröcz 1989; Portes 1995a), refers to “the process of insertion of immigrants into [...] various social contexts” (Portes 1995a: 24). Three basic factors are viewed as affecting the adaptation patterns of immigrant communities: government policies towards immigrants, the societal reception reflecting the values and prejudices of the receiving society, and the strength of the immigrant community itself (Portes 1995a: 24-27). This orientation emphasizes the contexts that shape generational changes among immigrant communities.

Government policies of the receiving society shape immigrants' legal situation and their access to resettlement assistance. As we noted earlier, government policies also relate to family policies as well as to social assistance, education, pensions, and housing. Welfare and family policies that do not discriminate on the basis of citizenship status as in Sweden should enhance immigrant incorporation. These policies should facilitate changes in family relationships generationally and between men and women.

There are of course varying degree of prejudice and discrimination that affect immigrant communities and will shape their adaptation. The perception that particular immigrant groups are part of or close to the national cultural community is often an important element in the acceptance of particular ethnic groups. In the Swedish case, the greater congruence with Swedish culture of those from Eastern Europe relative to those from Turkey is likely to increase acceptance for the families of Polish immigrants more so than the families of Turkish immigrants.

One aspect of the integration of immigrants is their self-identification, or how immigrants and their children construct their ethnic identity and the salience of "ethnic boundaries" (Barth 1969) they perceive between themselves and others. Often a separate ethnic identity is reinforced by transnationalism, through visiting and networking with communities of origin. Transnationalism may increase the public perception of an immigrant group, a sense that the group is not fully identified the new society. Regular summer visits to places of origin, for example, may reinforce a sense of community among the group members. Visits to Turkey or to Poland may be a powerful form of ethnic and family networking for the children of immigrants.

One form that these ethnic boundaries takes is actual residential segregation. Turkish and Polish immigrants in Sweden differ in the extent of their group residential concentration. The Polish population tends to be more highly dispersed residentially among and within metropolitan areas within Sweden. In contrast, the Turkish immigrant population is more highly concentrated

in certain city districts. The varying degrees of Polish and Turkish spatial concentration patterns suggest denser interaction patterns among Turkish families in Sweden. This factor may have important correlates to family patterns and the transition to adulthood. Specific contrasts between the Turkish and the Polish migrant groups indicate a higher level of cohesion among the Turkish than the Polish origin community. While focusing on family themes in the transition to adulthood, our aim is to identify and test possible explanations for this contrast between Polish and Turkish immigrant groups and their adult children.

A major issue in countries of immigration is the tensions between the foreign-born and their native-born children as they approach adulthood. These tensions are shaped by the extent to which adolescents, and often their parents, are attempting to construct adult lives that increase the likelihood of success in the home country in or countries of destination, and hence, lives more or less similar to those of their parents. The gap is particularly sharp in social democracies such as Sweden, because the state provides subsidies that encourage family patterns that are often quite different from those in origin communities, particularly with regard to non-marital partnering, women's employment, and men's involvement in family care. How these issues are resolved is critical for Swedish born of foreign-born parents and for their relationships with the native-born of Swedish origin.

Concluding thoughts

In sum, the goal of the research is to analyze systematic quantitative and qualitative evidence on intergenerational change among immigrant families in Sweden. In particular, we shall focus on the transition to adulthood among the younger generation born and raised in Sweden of Turkish-born and Polish-born parents. We examine educational patterns, the timing and type of partnering preferred as well as actual partnering (cohabitation or marriage, and out-partnering) and the balance between work and family.

These processes will be investigated for sons and daughters and will be compared to similar processes among those of Swedish origin and where appropriate among the foreign born generation. Among the major factors that differentiate among these two groups we shall focus on differences between young women and men. Following previous research studies of immigrants in western countries we have identified three broad sets of factors affecting the strength and the diversity of family and gender patterns among immigrants (Massey et al.). These are 1) background and cultural factors; 2) factors related to the immigrant process; and 3) factors affecting post-immigration integration, particularly residential concentration. We propose to use these dimensions as a framework to study the transition to adulthood among young adults of Polish and Turkish origins in Sweden.

The distinctive family patterns of some recent immigrants in Sweden (e.g., early marriage, large family size, extended family obligations, dominance of mother and child-care roles for women) are challenged when there are contacts with the economic and political realities of Swedish society. Therefore, the critical questions our research addresses are: How do the family patterns and plans of young men and women of Turkish and Polish origins in Sweden differ from their parents and from their peers of Swedish origin? The adjustment of the children of immigrants to the economic opportunities and egalitarian values of men and women in Sweden in the transition to adulthood will be analyzed in the context of the distinctive family structural and cultural patterns of their immigrant parents.

We explore these family themes using survey data on immigrant communities in Sweden and qualitative data that were collected on young adults of Polish and Turkish origins in Sweden. These rich and unique data sets allow for the analysis of differences in family patterns between the generations, as well as comparisons to the Swedish origin population, focusing on gender and generational issues in households. We now turn to consider in greater detail the methodological underpinnings of our analysis.

Notes

1. Although we do not examine it in detail, we note here that divorce rates are high in the parental generation, reflecting some of the tensions of the first generation and influencing their children as they make the transition to adulthood and begin their own families. Another family theme relates to processes associated with leaving home and independence. Results of some research on that dimension of family life appeared in an earlier report (*Entering Adulthood in Sweden: Gender, Family and Immigrant Origins*, Centre for Gender Studies, Stockholm University, 2005).

References

Akpınar, Aylin. 1998. *Male's Honour and Female's Shame. Gender and Ethnic Identity Constructions among Turkish Divorcées in the Migration Context*. Uppsala: Department of Sociology, Uppsala University.

Aldrich, Howard E. and Roger Waldinger, "Ethnicity and Entrepreneurship", *Annual Review of Sociology*, 1990, 16:111-135.

Alba, Richard, and Victor Nee. 1997. "Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration." *International Migration Review* 31 (4): 826-74.

Barth, Frederik. 1969. "Introduction." In *Ethnic Groups and Boundaries: The Soc Organisation of Cultural Difference*, edited by Frederik Barth, 9-38. Bergen/ London: George Allen and Unwin.

Baxter, Janeen and Emily W. Kane, 1992. "Dependence and independence: A cross-national analysis of gender inequality and gender attitudes." *Gender & Society* 9:193-215.

Bernhardt, Eva, 1992. "Working parents in Sweden: An example for Europe?" In *Human Resources at the Dawn of the 21st Century*. Strasbourg: Eurostat.

Bernhardt, Eva, 1998. "Childless, Non-Marital Unions in Sweden: A Normal Stage in the Family Formation Process" in *Living Arrangements and Family Structures: Facts and Norms*. Vienna: Austrian Institute for Family Studies

Bjeren, Gunilla, "Gender and Reproduction," in T. Hammar et al. (eds.) *International Migration, Immobility and Development*, New York: Berg, 1997, Pp. 219-246.

Breton, Raymond. 1964. "Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigrants." *American Sociological Review* 70 (2): 193-205.

Brubaker, Rogers. 2001. "The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany, and the United States." *Ethnic and Racial Studies* 24 (4): 531-548.

Chiswick, Barry. 1979. "The Economic Progress of Immigrants: Some Apparently Universal Patterns." In *Contemporary Economic Patterns*, edited by William Fellner, 357-99. Washington: American Enterprise Institute.

Doomernik, Jeroen. 1995. "The Institutionalization of Turkish Islam in Germany and the Netherlands: A Comparison." *Ethnic and Racial Studies* 18 (1): 46-63.

Ekberg, Jan. 1997. Andra generationens invandrare: Demografi och arbetsmarknad. Rapporter från Högskolan i Växjö No 9, Växjö.

Fassmann, Heinz and Rainer Münz, "Patterns and Trends of International Migration in Western Europe", *Population and Development Review* (1992), 18: 457-480.

Gans, Herbert. 1973. "Introduction." In *Ethnic Identity and Assimilation: The Polish Community*, edited by Neil Sandberg, vii-xii. New York: Praeger.

Frances Goldscheider and Calvin Goldscheider, *The Transition to Adulthood: Changes in Leaving and Returning in 20th century America*, Sage Publications, 1999.

Frances Goldscheider and Calvin Goldscheider, *Leaving Home Before Marriage: Ethnicity, Familism, and Generational Relationships*, University of Wisconsin Press, 1993.

Goldscheider, Calvin. 1996. *Israel's Changing Society. Population, Ethnicity, and Development*. Boulder, Colo.: Westview Press.

Goldscheider, Calvin, and Alan S. Zuckerman. 1984. *The Transformation of the Jews*. Chicago: The University of Chicago Press.

Goldscheider, Calvin (ed.) *Population, Ethnicity and Nation Building*. Westview Press, 1995

Goldscheider, Calvin, *Israel's Changing Society: Population, Ethnicity and Development*. Westview Press, 1996.

Gordon, Milton. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York: Oxford University Press.

Hagan, Jacqueline, 1998. "Social Networks, Gender, and Immigrant Incorporation: Resources and Constraints," *American Sociological Review*, 63:55-67.

Hammar, Tomas, et al. (eds.) *International Migration, Immobility and Development*, New York: Berg 1997.

Hirschmann, Charles. 1983. "America's Melting Pot Reconsidered." *Annual Review of Sociology* 9: 397-423.

Jenkins, Richard. 1994. "Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power." *Ethnic and Racial Studies* 17 (2): 197-223.

Hosseini-Kaladjahi, Hassan. 1997. *Iranians in Sweden. Economic, Cultural and Social Integration*. Stockholm Studies of Sociology N.S. 4, Stockholm: Stockholm University.

Hugo, Graeme, "Migration and Female Empowerment" in *IUSSP Committee on Gender and Population*, April 1997.

Kertzer, David I. & Fricke, Tom eds. 1997. *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Landale, Nancy and Susan Hauan, "Migration and Premarital Childbearing among Puerto Rican Women", *Demography*, November 1996, pp. 429-442.

Lesthaeghe, Ron and J. Surkyn, "Heterogeneity in Social Change: Turkish and Moroccan Women in Belgium," *European Journal of Population*, 11:1-29.

Liebertson, Stanley *A Piece of the Pie: Blacks and White Immigrants Since 1880*, University of California Press, 1980.

Light, Ivan, Georges Sabagh, Mehdi Bozorgmehr, and Claudia Der-Martirosian. "Beyond the Ethnic Enclave Economy," *Social Problems* 1994, 41:65-80.

Lindsay Lowell, B., Jay Teachman, and Zhongren Jing, "Unintended Consequences of Immigration Reform: Discrimination and Hispanic Employment," *Demography*, 1995, 32:617-628.

Lithman, Yngve (ed) 1987. *Nybyggarna i Sverige: Invandring och andrageration*. Stockholm: Carlssons.

Massey, Douglas S. and Nancy A. Denton, *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.

Massey, Douglas. 1985. "Ethnic Residential Segregation: A Theoretical Synthesis and Empirical Review." *Sociology and Social Research* 69: 315-50.

Massey, Douglas, "The New Immigration and Ethnicity in the United States.," *Population and Development Review*, September 1995, pp. 631-652.

Massey, Douglas, et al. "An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case," *Population and Development Review* (1994), 20: 699-751.

Massey, Douglas, et al. "Theories of International Migration: A Review and Appraisal," *Population and Development Review* (1993) 19: 431-466.

Modell, John, *Into one's own: From youth to adulthood in the United States, 1920-1975*. Berkeley, CA: University of California Press, 1989.

Moors, Guy 1996. *The Valued Child: The Effects of Values on the Transition to Motherhood*. Stockholm Research Reports in Demography No 107, Demography Unit, Stockholm University.

Murdie, Robert and Lars-Erik Borgegård, 1996, "Immigration, Spatial Segregation and Housing Segmentation in Metropolitan Stockholm, 1960-95," Institute for Housing Research, Uppsala Universitet, October.

Narrowe, Judith 1998. *Under One Roof: On Becoming a Turk in Sweden*. Stockholm Studies of Social Anthropology 43, Stockholm: Stockholm University.

Olzak, Susan. 1983. "Contemporary Ethnic Mobilization." *Annual Review of Sociology* 9: 355-74.

Park, Robert, and Ernest W. Burgess. 1969 [1921]. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Pedraza, Silvia, "Women and Migration: The Social Consequences of Gender." *Annual Review of Sociology*, 1991, 17:303-325.

Portes, Alejandro, (ed.) *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York: Russell Sage Foundation, 1995, pp. 1-41.

Portes, A. *The New Second Generation Immigrants*. New York: Russell Sage, 1996.

Portes, Alejandro. 1995a. "Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview." In *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, 1-41. New York: Russell Sage Foundation.

Portes, Alejandro. 1995b. "Children of Immigrants. Segmented Assimilation and its Determinants." In *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, ed Alejandro Portes, 248-79. New York Russell Sage Foundation.

Portes, Alejandro. 1997. "Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities." *International Migration Review* 31 (4): 799-825.

Portes, Alejandro, and József Böröcz. 1989. "Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation." *International Migration Review* 23 (3): 606-630.

Portes, Alejandro, and Julia Sensenbrenner. 1993. "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action." *American Journal of Sociology* 98 (6): 1320-50.

Stephan, G. and Frank Bean, "Assimilation, Disruption, and the Fertility of Mexican American Women in the United States", *International Migration Review*, 26, 1991, pp. 67-88.

Sanders, Jimmy M. and Victor Nee, "Immigrant Self-Employment: The Family as Social Capital and the Value of Human Capital." *American Sociological Review*, 1996, 61:231-249.

Sandquist, Karin 1986. "Swedish family policy and attempts to change paternal roles." In C. Lewis and M. O'Brien (eds): *Reassessing Fatherhood*. London: Sage Publications.

Schmitter Heisler, Barbara. 1992. "The Future of Immigration Incorporation: Which Models? Which Concepts?" *International Migration Review* 26 (2): 623-45.

Sundstrom, M. and A. Duvander, "Gender Division of Childcare and the Sharing of Parental leave among new Parents in Sweden," *European Sociological Review*, 18:4, 2002, 433-447.

Tadao Tsukashima, Ronald, "Cultural Endowment, Disadvantaged Status and Economic Niche: The Development of an Ethnic Trade." *International Migration Review*, 1991, 25:333-354.

Waldinger, Roger, "The Other Side of Embeddedness: A Case-Study of the Interplay of Economy and Ethnicity." *Ethnic and Racial Studies*, 1995, 18:555-580.

Waters, Mary C. and Karl Eschbach, "Immigration and Ethnic and Racial Inequality in the United States." *Annual Review of Sociology*, 1995, 21:419-446.

Wikan, Unni. 1995. *Mot en ny norsk underklasse: innvandrere, kultur og integrasjon*. /Toward a new Norwegian under-class: immigrants, culture and integration (in Norwegian)/ Oslo: Gyldendal.

Williams, Robin M. Jr., "The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives." *Annual Review of Sociology* 1994, 20:49-79.

Zlotnik, Hania. 1995. 'The South-to-North Migration of Women', *International Migration Review*. 24:1 pp. 229-254.

Från fladdermöss till fosterdiagnostik – Om ultraljudsteknikens bakgrund, utveckling och användning

Ann-Christin Nyberg

Prolog

När den trevliga idén om en bok till Gunilla Bjerén nyligen väcktes av min kollega Birgitta Ney vid Centrum för genusstudier beslutade jag mig för att raskt omarbета en opublicerad uppsats som jag skrev om ultraljudsteknik (Nyberg 1994) vid en tidpunkt då jag väntade mitt första barn och själv just hade mött ultraljudstekniken via mödravården, ett möte som hade väckt min nyfikenhet. Resultatet av denna omarbetning av ovan nämnda text följer här.

Ny kunskap möjliggör ny teknik – Ultraljudsteknik

1880 upptäckte bröderna Pierre och Jacques Curie piezoelektriciteten¹ några år efter att Lord Rayleigh publicerat sitt klassiska arbete *The Theory of Sound* 1877 - 1878.² De fann att en kvartskristall som utsätts för ett elektriskt fält deformeras och att dess mekaniska deformation förs vidare till det omgivande mediet i form av en ultraljudsvåg. Principen för piezoelektricitet utnyttjas i piezoelektriska givare för ultraljud, som används i ekolod och sonografi, men även i många andra slags elektronik, exempelvis i mikrofoner och datorer.

Det övergripande syftet med denna text är att med utgångspunkt i uppgifter hämtade från sekundärmaterial beskriva och diskutera ultraljudsteknikens bakgrund och utveckling i förhållande till

mödravårdens sammanhang ur ett genusperspektiv. Texten behandlar ultraljudsteknikens utveckling via ekolod till sonografi. Med ekolod eller sonar åsyftas den teknik som ursprungligen utvecklades med det militära syftet att med hjälp av ultraljud lokalisera fientliga ubåtar under havets yta och som även kommit att användas exempelvis för navigering under vattnet samt för att lokalisera fiskstim eller skeppsvrak. Med sonografi eller medicinsk ultraljudsdiagnostik åsyftas den teknik där ultraljud används för att skapa en bild av kroppens inre som ett stöd för diagnoser och bedömningar, något som exempelvis utförs på gravida kvinnor. Ultraljud används även för exempelvis terapeutiska syften och materialbearbetning, något som inte behandlas i denna text.

Texten är disponerad så att en presentation av fenomenet ultraljud följs av beskrivningar av ultraljudsteknikens utveckling och mödravårdens sammanhang varefter de olika delarna knyts samman i en slutdiskussion.

Fenomenet ultraljud

Ultraljud är ett slags ljud, dvs. en form av energi som vibrerande kroppar avger. Ljud utbreder sig som en vågrörelse och kan spridas i alla elastiska medier, men inte i vakuum. Därav kommentaren ”I rymden kan ingen höra dig skrika” som förekom i marknadsföringen av den första Alienfilmen.³

Ljudets hastighet är vanligen större i fasta ämnen än i flytande eller gasformiga. De vibrationer som människor kan uppfatta varierar mellan ungefär 20 och 20 000 Hertz eller svängningar per sekund. Det finns även ljud som har frekvenser utanför detta begränsade intervall, ljud som vi människor inte kan höra. Ultraljud betecknar ljud med en frekvens över 20 000 Hertz medan ljud med en frekvens under 20 Hertz kallas infraljud. (Berns och Ivergård 1979, Ingelstam, Rönngren och Sjöberg 1982)

Om vi människor kunde höra ultraljud skulle vi kunna höra mer av vissa djurs kommunikation, men bara på väldigt nära håll då ljud av så höga frekvenser snabbt absorberas av omgivningen

och därmed inte färdas speciellt långt. Exempelvis kan hundar höra upp till 40 000 Hertz och katter ända upp till 70 000 Hertz. (Downer 1988)

Vissa djur använder ljud för att "se" i stället för ljus. Djur som tillbringar det mesta av sin tid i mörker använder ekon för att orientera sig och undvika hinder i sin väg. Lågfrekventa ljudvågor är relativt långa och ger en grovkornig "bild" av omgivningen medan de kortare högfrekventa ljudvågorna ger bättre upplösning. Ultraljud ger en väldigt god upplösning och används av djur som exempelvis fladdermöss och valar. Fladdermöss har ett väldigt sofistikerat system för ekolokalisering som gör det möjligt för dem att fånga insekter i fullständigt mörker. Vissa valar använder ett liknande system. I och med att ljudvågor fortplantar sig nästan fem gånger så snabbt i vatten som i luft och därmed är nästan fem gånger så långa, behöver delfiner ett väldigt förfinat system för att "se" i mörka vatten. (Downer 1988)

Genom utvecklingen av ultraljudstekniken har människan gjort det möjligt för sig att "se" på liknande sätt som fladdermusen och delfinen. Tidigare okända dimensioner av verkligheten har därmed blivit tillgängliga för studier och handling, på gott och ont.

Ultraljudsteknikens utveckling

När oceanångaren Titanic gick på ett isberg och sjönk 1912 blev det tydligt att det fanns ett behov av att kunna upptäcka isberg som doldes under vattnet och E. G. Richardson beviljades ett engelskt patent på att använda ultraljud för att upptäcka isberg. Huruvida han gjorde något av sin uppfinning framgår däremot inte. En som gjorde något av sin idé var däremot den franske fysikern Paul Langevin som 1917, dvs. under första världskriget, presenterade en utrustning för att detektera ubåtar med hjälp av ultraljudsteknik, något de allierade då var i desperat behov av, och därmed lade grunden för ekolod eller sonar.⁴ (Yoxen 1987)

Under mellankrigstiden ökade intresset för civila tillämpningar av ultraljudstekniken inom exempelvis industriell materialtestning

och medicin, men när andra världskriget närmade sig ökade åter det militära intresset för ultraljudstekniken och krigsfartyg utrustades med sonar.

De nya möjligheterna att ”se” under havets yta följdes av idéer om att även kunna ”se” under andra ytor, som exempelvis inuti olika material och inuti den mänskliga kroppen. 1928 visade den sovjetiske fysikern S. Y. Solokov att diskontinuiteter i metallstrukturer, som exempelvis dåliga svetsfogar, kunde upptäckas med hjälp av ultraljud. Under andra världskriget vidareutvecklades denna idé samtidigt av flera forskare. (Yoxen 1987)

Islutet av 1930-talet och i början av 1940-talet började man fråga sig om ultraljudsstrålar kunde åstadkomma representationer av biologiska strukturer. Under Tysklands ockupation av Frankrike utförde André Denier enkla experiment med den begränsade utrustning som fanns att tillgå och utvecklade en förenklad metod för diagnostik genom ultraljud, som dock inte röntte någon vetenskaplig framgång. (Blume 1992)

Den Österrikiske neurologen Karl Theo Dussik och hans bror fysikern Friedrich var intresserade av möjligheterna att avbilda hjärnan genom att låta en ultraljudsstråle passera genom skallen medan den utsända energin registrerades på en fotografisk plåt (Yoxen 1987). Under senare delen av 1940-talet ägnade sig även Siemens Laboratoriet i Erlangen åt att utveckla transmissionsmetoden. 1948 besöktes bröderna Dussiks institut i Bad Ischl av en grupp officerare från USA:s arméhögkvarter i Europa. En rapport av bröderna Dussik fann vägen till akustiklaboratoriet vid Massachusetts Institute of Technology (MIT), som gjorde mycket arbete för den amerikanska militären. (Blume 1992)

I Buenos Aires arbetade McLoughlin och Gustaviano vid laboratorierna hos ett dotterbolag till RCA, ett företag som kontrakterats av USA för militär forskning och utveckling. Efter andra världskriget undersökte RCA alla möjligheter att kommersialisera sin expertis inom elektronik. McLoughlin och

Gustaviano undersökte möjligheterna att använda ultraljud för att detektera icke-metalliska främmande kroppar i mänskliga organ. 1949 beskrev de en apparat som de hade konstruerat för detta syfte. Med denna apparat kunde ekon registreras. (Blume 1992)

En amerikansk kirurg, dr George Ludwig, hade blivit intresserad av att använda ultraljud för att detektera gallstenar. När Richard Bolt startade forskningscentret vid MIT:s akustiklaboratorium utgjorde medicinsk akustik ett av många projekt. Han satte samman en grupp bestående av George Ludwig och hjärnkirurgen Thomas Ballantine. 1949 besökte Bolt och Ballantine bröderna Dussiks klinik. En ung tysk ingenjör från Siemens, Theodore Hueter, följde med dem på resan och rekryterades därefter för att arbeta vid MIT. 1950 hade de lyckats konstruera en scanner som använde Dussiks transmissionsmetod. Men de diagnostiska resultaten blev en besvikelse, vilket ledde till att transmissionsmetoden övergavs. (Yoxen 1987) Güttner och hans kollegor i Erlangen konstaterade att transmissionsavbildning av hjärnan med Dussiks metod gav mycket sämre resultat än röntgen och övergav transmissionsmetoden. Även MIT-gruppen avbröt sina undersökningar av transmissionsmetoden. (Blume 1992)

Reflektionsmetoden, som användes i ekolod och industriell felsökning, erbjöd ett annat angreppssätt som andra hade börjat undersöka. I Denver Colorado hade radiologen Douglass Howry påbörjat arbete 1948. Howry ville utvidga den radiologiska praktiken till att även innefatta effektiv avbildning av mjuk vävnad. Tillsammans med elektronikingenjören W Rod Bliss utvecklade Howry en apparat för detta ändamål. Vid mitten av 1950-talet arbetade Howry och hans kollegor med att förbättra bildkvalitén. (Blume 1992)

Ett annat forskningsprogram om reflektionsultraljud hade påbörjats 1946 i Minneapolis, Minnesota. En engelsk kirurg, John Wild, vid University of Minnesota började samarbeta med Donald Neal, en aeronautisk ingenjör som arbetade vid en militär flygbas i närheten. Wild kom även i kontakt med F J Larsen som hade skrivit om ultraljud och som var knuten till forskningsavdelningen

vid Minneapolis-Honeywell Regulator Co. Wild såg möjligheter att använda ultraljud för att skilja cancerogen från normal vävnad och de första försöken gjordes på kvinnob bröst. 1952 flyttades arbetet från flygbasen till sjukhuset. Elektronikingenjören J M Reid konstruerade ett instrument som gav en tvådimensionell i stället för en endimensionell registrering, vilket mer liknade en bild. Men den specialiserade röntgentekniken mammografi som utvecklades vid samma tid kom att bli den dominerande metoden och Wilds forskningsfinansiering upphörde. (Blume 1992)

Under tidigt 1960-tal utvecklade Brown och Donald i Glasgow en ny scanningsutrustning. 1962 hade William Wright konstruerat en kontaktscanner vid det medicinska centret vid the University of Colorado. Det var ett instrument speciellt utformat för att undersöka bukområdet. (Blume 1992)

1950 sökte professorn i neurokirurgi Lars Leksell i Lund ett sätt att snabbt och icke-invasivt lokalisera en blödning i hjärnan orsakad av ett slag mot huvudet. Han lånade ett Kelvin Hughes instrument för industriell felsökning, men resultaten blev nedslående och instrumentet återlämnades. (Blume 1992)

1953 träffade Dr Inge Edler som ansvarade för preoperativa diagnoser i kardiologi en doktorand från universitetets fysikinstitution, Hellmut Hertz. Hertz visste att ett ultraljudsinstrument för felsökning av material fanns i Malmö och användes för felsökning vid de stora skeppsvarven. Edler åkte till Malmö för att se om utrustningen kunde visa några ekon från hans hjärta, vilket den kunde. Dr Edler och Herz kontaktade företaget som lät dem ha instrumentet en helg vid sjukhuset i Lund. En tvådagars studie övertygade dem om att metoden kunde bli ett värdefullt verktyg för hjärtdiagnos och de beslutade att utföra vidare studier. För detta lånade de ett felsökningsinstrument från Siemens. (Blume 1992)

Leksell fick kännedom om att Siemensinstrumentet fanns i Lund. I december 1953 lånade han instrumentet i samband med en akut operation av ett barn där det var oklart vilken sida som skulle opereras. Instrumentet fungerade och Leksell kunde

därigenom se var han skulle operera. Han fortsatte därefter sina undersökningar med ett Kelvin Hughes instrument.

Användning av ultraljudsteknik inom gynekologi och obstetrik har sitt ursprung i forskning som utfördes i Glasgow, dit Ian Donald kom 1954. Han hade då redan träffat John Wild vars tidigare arbete tillsammans med Reid i Minneapolis han kände till. Han började undersöka ultraljudets egenskaper för att se vad, om något, tekniken kunde göra. Genom en patient fick Donald kontakt med ingenjörsfirman Babcock and Wilcox och började undersöka om ett Kelvin Hughes instrument för att detektera materialfel i metaller kunde visa skillnad mellan exempelvis cystor och myom, vilket det kunde. Kelvin Hughes höll på att utveckla kontakter med neurologer som ville följa upp Leksells arbete. Donald träffade Tom Brown som var forskare vid Kelvin Hughes och som hade erfarenhet av industriellt ultraljud. När han såg de mönster av ekon som Donald hade åstadkommit insåg han att de var alldeles för komplicerade för någon meningsfull tolkning och att tekniken behövde förändras. Iden om en tvådimensionell representation blev åter aktuell. 1956 hade Brown byggt ett prototypinstrument för att scanna bukregionen. De kunde med någorlunda säkerhet skilja på exempelvis en mängd olika tumörer. De kunde även visa ekon från foster i livmodern. Browns arbete fick starkt stöd från gynekologer och de började utveckla en förbättrad scanner med vilken Donald, McVicar och Brown undersökte allt mer komplicerade fall inom gynekologi och obstetrik. Prototypen blev klar 1956 och de var övertygade om att de hade ett instrument av generell gynekologisk användbarhet. (Blume 1992)

Undertidigt 1960-tal började diagnostiska ultraljudsanordningar att komma ut på marknaden och tillverkare av industriella felsökningsinstrument lånade ut instrument för medicinska studier. Kelvin Hughes hade tidigare mest tillverkat marina instrument, såsom exempelvis sonar, men hade i slutet av 1940-talet även börjat tillverka industriella felsökningsinstrument. I slutet av 1950-talet när rapporter började visa att instrumentet

kunde användas inom neurologi etablerade de kontakt med neurologen Jefferson, som utförde en mängd studier åt dem. Något modifierat släpptes instrumentet ut på marknaden. Kelvin Hughes togs över av Smiths Industries i London. 1958 publicerades de första av Donalds resultat i the Lancet, vilket fick Sundén från Lunds universitet att besöka honom. Det resulterade i den första ordern och ett något modifierat instrument levererades till Sverige 1961. Men Smiths ingenjörer var ännu inte riktigt nöjda med instrumentet. Produktionen var oekonomisk vilket föranledde ytterligare utvecklingsarbete. Det Brittiska hälsoministeriet beställde fem instrument. 1967 sålde Smiths Industries det som hade med diagnostiskt ultraljud att göra till Nuclear Enterprises i Skottland. 1972 kom de ut med ett nytt instrument på marknaden. Men elektronikens snabba utveckling och motstånd bland läkarkåren, som fruktade rutinisering av sitt arbete, gjorde verksamheten olönsam. Trots dessa svårigheter tog sig sonografin gradvis in på sjukhusen och ett ökande antal tillverkare började erbjuda utrustning för medicinska tillämpningar. 1977 såldes företagets ultraljudsdel igen, nu till EMI.

Utvecklingen av sonografin fortsatte på olika håll och idag har dess användning inom obstetrik blivit mer eller mindre rutin. Kritiker inom kvinnorörelsen har ifrågasatt hur teknikens användning har kommit att bli rutin liksom teknikens säkerhet. (Blume 1992)

Efter denna utflykt till det sammanhang inom vilket ultraljudstekniken har utvecklats är det nu dags att ta klivet över till mödravården, ett av de sammanhang där sonografin var avsedd att användas.

Mödravårdens sammanhang

Förr var mödravården en uppgift för kvinnor, som tog hand om de sjuka och hjälpte varandra i samband med barnafödande. Det var den självlärda jordmodern som hjälpte till vid en förlossning, helst assisterad av andra erfarna kvinnor. Beteckningen

barnmorska slog igenom redan på 1600-talet. (Clayhills 1991) Barnmorskor lärde sig sitt yrke genom erfarenhet och som lärling. Barnmorskornas möjlighet att försörja sig berodde på deras rykte och på den sociala positionen hos deras klienter. Vissa, särskilt i de större städerna, kunde bli rika och respekterade. Dessa kvinnor var ofta läskunniga och hade själva skaffat sig ett visst mått av medicinsk kunskap. På landsbygden och bland de fattiga var det inte alltid så lätt att försörja sig som barnmorska och det var ofta en bisyssla. (Sandell 1992)

Efter att 1300-talets krig och farsoter drastiskt hade minskat befolkningen i Europa ökade motståndet mot barnbegränsning, vilket anses vara en av orsakerna till häxförföljelserna (Clayhills 1991). Kyrkan försökte kontrollera barnmorskorna, något som i Sverige blev märkbart efter reformationen under 1500-talet. Kyrkans män ansåg att det förekom magiska ritualer i samband med förlossningar som de ville stoppa. Säkerligen hade barnmorskorna kunskap om preventivmedel och abort, vilket kyrkan inte tyckte om. Dessutom ville kyrkan ha kontroll över de oäkta barn som föddes. (Sandell 1992)

I England kom det 1512 en lag som reglerade barnmorskornas arbete. Samma år kom även en lag som förbjöd kvinnor att arbeta som läkare och en lag mot häxor. Det var kyrkan som kontrollerade att barnmorskelagen efterlevdes. Det var även kyrkan som förföljde häxorna. (Sandell 1992) Minst 80 % av de som avrättades för häxeri var kvinnor. Kyrkan såg kvinnornas gamla läkedomskunskaper och kontroll över barnafödandet som särskilt skrämmande. Häxförföljelsernas tongivande verk *Malleus Maleficarum*, även kallat Häxhammaren, kom 1487 och fick stor spridning tack vare den nyuppfunna boktryckarkonsten. (Clayhills 1991). Två tyska medlemmar av Inkquisitionen skrev i *Malleus Maleficarum* att barnmorskorna överträffar alla andra häxor genom sina brott. Läkarna uppträdde som experter vid häxerirättegångarna där de tog kyrkans och statens parti, vilket ökade deras status och inflytande. Många av de kvinnor som hade arbetat med läkekonst och hjälpt till vid barnafödande

försvann, och med dem deras kunskap. Dessa kvinnors kunskap betraktades som vidskepelse och okunskap till skillnad från de manliga läkarnas kunskap som accepterades av kyrkan och staten. (Sandell 1992) I Sverige kulminerade häxförföljelserna under 1600-talet då krig, missväxt och farsoter sågs som tecken på att Satan firade triumfer och den sista "häxan" avrättades 1704. Trots häxförföljelserna levde mycket av kunskaperna vidare i skymundan, även i det nordiska bondesamhället (Clayhills 1991).

Under 1600-talet började läkarna visa intresse för barnafödandet, som innan dess hade varit i det närmaste helt utanför läkarnas arbetsfält med undantag av operationerna. Studier vid de medicinska fakulteterna var förbehållna män och var dessutom en abstrakt underavdelning till teologin. Gynekologi och obstetrik utvecklades som vetenskapliga specialiteter i och med att det då blev tillåtet för manliga medicine studerande att dissekera och på andra sätt studera människokroppen. (Clayhills 1991) Vid denna tid uppstår även den manliga barnmorskan, dvs. män som var barnmorskor. De mötte inledningsvis stort motstånd då det ansågs omoraliskt för en man att vara närvarande vid en födsel. För att den födande kvinnan inte skulle se honom doldes han bakom ett skynke. (Sandell 1992)

Kyrkans kontroll över barnmorskorna övertogs av läkarna som tillsammans med de manliga barnmorskorna motarbetade kvinnliga barnmorskor, dvs. barnmorskor som var kvinnor, genom att hävda att de byggde sin kunskap på vidskepelse, var okunniga och outbildade. Männen å andra sidan representerade vetenskapen. (Sandell) Här återkommer samma slags argument som användes under häxförföljelserna. Att få kvinnliga barnmorskor hade någon utbildning var inte så konstigt då kvinnor vid denna tid varken hade tillgång till grundläggande utbildning eller universitetsutbildning. Därigenom var det få kvinnliga barnmorskor som kunde läsa och ta del av ny kunskap, exempelvis i anatomi, och på så vis vidga sin kompetens – något som ledde till att männen tog över genom sin tillgång till

utbildning. (Sandell 1992) Inte förrän vid slutet av 1800-talet fick kvinnor möjlighet att utbilda sig till läkare. 1870 öppnades de medicinska studierna i Sverige för kvinnor. 1888 blev Karolina Widerström som första kvinna i Sverige legitimerad läkare. (Clayhills 1991)

I Sverige var barnmorskornas situation enligt Sandell (1992) något bättre än i övriga Europa och de Svenska barnmorskorna var först med att, efter specialutbildning, få tillstånd att använda vissa instrument ifall ingen läkare fanns tillgänglig. Anna Svendsdotter var den första barnmorska som, efter att ha examinerats i instrumentanvändning 1829, fick använda förlossningsinstrument (Clayhills 1991).

Många metoder användes för att hålla antalet barn nere, däribland även barnamord (Clayhills 1991). Vid 1700-talets slut inrättades det första förlossningssjukhuset i Stockholm med syfte att stoppa just barnamord. Men till att börja med dog många genom att barnsängsfeber spreds via bakterier och dålig hygien vid sjukhuset. Det dröjde ända till 1940-talet innan bakterierna kunde bekämpas med antibiotika. Det blev dock med tiden allt vanligare att föda på sjukhus. Överklassen var först med att välja att föda på sjukhus. Men läkarna ville hellre expandera bland de lägre klasserna som de såg som mer lämpade att öva och utbilda sig på då de hade lite att sätta emot läkarnas makt och auktoritet. 1920 föddes 90 % av barnen hemma, 1940 gällde det 35 % och under 1950-talet endast 5 %. (Sandell 1992)

Barnafödandets förflyttning till sjukhusen gav läkarna ökad kontroll över såväl behandlingar som barnmorskor. Även synen på barnafödandet förändrades från något naturligt till ett medicinskt problem. (Sandell 1992)

Efter att kvinnor fått tillträde till högre utbildning har läkaryrket fått allt större andel kvinnor, men de vetenskapliga specialiteterna gynekologi och obstetrik domineras fortfarande i alla västländer av manliga läkare (Clayhills 1991).⁵ Barnmorskorna är däremot vanligen kvinnor, liksom ofta även sjuksköterskor och vårdbiträden.

Efter att även ha besökt mödravårdens sammanhang är det nu dags att låta tekniken möta sina användare.

Från fladdermöss till fosterdiagnostik

Ultraljudstekniken bygger på principen för att liksom fladdermössen och delfinerna ”se” med hjälp av ultraljud, vilket är det centrala i den teknikutvecklingsprocess som genererat såväl sonar som sonografi. Ultraljudsteknikens utveckling beskrivs ur ett historiskt perspektiv av Yoxen (1987) och Blume (1992). Sonografi framträder där som utvecklad av forskare och ingenjörer inom fysik, elektronik och medicin vilka alla är män. Sonografin framstår som sprungen ur mötet mellan medicinare och personer med kunskap om och erfarenhet av arbete med framför allt sonar eller radar men även med ultraljudsundersökningar av olika material, där ny kunskap ständigt tillförts utvecklingsprocessen.

De teknikhistoriska beskrivningarna ger en tydlig bild av utvecklingen av ultraljudstekniken som något helt mansdominerat, men det är inget som vare sig kommenteras eller problematiseras. Kvinnor är endast närvarande i termer av bröst eller livmödrar vilka undersöks med hjälp av den nya tekniken.⁶ Att uppfinnandet som är i fokus vanligen förstås som en verksamhet för män kan vara en anledning till den enkönade bilden där eventuella kvinnor i sammanhanget lätt hamnar i skymundan (Nyberg 2002).

Beskrivningarna rör sig på de högre makro-nivåerna i organisationerna och aktörer längre ner i hierarkiernas mikro-nivåer, där ofta många kvinnor finns, blir därmed osynliga. Berättelserna innehåller trots avsaknaden av kvinnor och underordnade en mängd olika aktörer som inledningsvis, trots det gemensamma intresset för ultraljud, förefaller vara ovetande om varandras existens men som med tiden förefaller att bli medvetna om varandra varefter komplexa relationer etableras.

Yoxen (1987) fokuserar på uppfinnandet och utvecklingen fram till prototypstadiet av ultraljudsscannern. Han beskriver en multilinjär process där de som höll sig till en enda strategi

misslyckades medan de som prövade många olika angreppssätt lyckades. Utvecklingsprocessen ledde till allt mer komplex teknik som stabiliserades när läkarna såg att bildgenereringen kunde överlåtas till underordnade.

Blume (1992) presenterar ett teoretiskt schema över konventionella faser i framväxten av moderna avbildningstekniker som syftar till att förenkla jämförelser och generaliseringar. Han beskriver undersökningsfasen som den period under vilken fungerande prototyper tas fram och publikationer om framgångsrik användning sker. Därefter följer utvecklingsfasen som sträcker sig fram till kommersiell tillverkning och marknadsföring av den nya utrustningen. Under diffusions och utvärderingsfasen följer integration av den nya tekniken i medicinsk praktik. Den sista fasen utgörs av återföringsfasen där förbättringar och nya tillämpningar sker. Blume (1992) beskriver hur innovationsprocessen präglas av en interorganisatorisk struktur i vilken medicinska institutioner och industrin sammanlänkas.

Mödravårdens sammanhang beskrivs ur ett historiskt perspektiv av Sandell (1992) och ger en bild av sonografins användarsida trots att hon fokuserar på en annan teknik, kardiokografen. Sandell (1992) menar att mödravårdens sammanhang har förändrats från att vara en informell verksamhet där kvinnor med egen erfarenhet av barnafödande har hjälpt varandra i hemmet till att bli en formaliserad verksamhet som äger rum på sjukhus och hanteras av professionell personal, en professionalisering hon beskriver som ett männens maktövertagande. Att så gott som alla kvinnor idag föder sina barn vid sjukhus har möjliggjort efterfrågan och utveckling av ny teknik för användning inom mödravård och obstetrik, som exempelvis ultraljudsteknik för fosterdiagnostik.

Enligt Sandell (1992) manövrerades de kvinnliga barnmorskorna ut först genom kyrkans förföljelser och senare genom att staten, pådriven av manliga läkare och barnmorskor, ställde krav på utbildning som kvinnor var utestängda från. Idag är teknikens officiella användare läkarna, vilka mestadels

är män, och barnmorskorna, vilka nästan uteslutande är kvinnor. Kvinnorna utför de enklare rutinuppgifterna medan männen hanterar de mer komplexa uppgifterna, helt i linje med traditionell könsarbetsdelning. För att komplettera bilden så är teknikerna mestadels män med specialiserad teknisk kunskap. I analogi med Cockburn (1985 s. 11) kan man säga att män kopplas till teknisk förmåga och kvinnor till omsorgsförmåga. Den tekniska kompetensen hos sjuksköterskor och barnmorskor erkänns inte, trots att de hanterar mycket teknik i sitt dagliga arbete. Enligt Cockburn (1985 s. 226) har kvinnor större kunskap och know-how än vad deras arbetsgivare öppet erkänner.

Sonografins utveckling möter användningen i den gravida kvinnans livmoder, vilket skapar en förväntan att hon borde vara en central aktör i sammanhanget. Men i de teknikhistoriska beskrivningarna, liksom i majoriteten av referenserna från databassökningen i övrigt, reduceras kvinnan till en livmoder som framstår som en farlig omgivning för fostret eller som kroppsvävnader vilka orsakar mätfel. Det stämmer med Coreas (1985) iakttagelse att dagens litteratur om reproduktion och obstetrik genomsyras av föreställningen om kvinnors kroppar som farliga, riskfyllda platser som är fientliga mot fostret. Reduktionen av kvinnan till livmoder sätter hennes reproduktiva funktion i centrum. Bilden av kvinnans kropp som en behållare vars funktioner och innehåll hon inte äger ligger nära till hands (Seward 1994). Därifrån blir steget inte långt till de uppfödningbordeller som Corea (1985) beskriver i sin bok *The Mother Machine* eller hur kvinnor betraktats som avelsdjur snarare än mödrar exempelvis under slaveriet eller Nazitysklands program för rasmässigt värdefull reproduktion, det s.k. *Lebensborn*. Den artificiella livmodern, en livmoder för män (Noble 1992 s. 286), blir nästa steg bort från kvinnans mörka och farliga livmoder.

Samtidigt som kvinnan har osynliggjorts har fostret gjorts till en aktör med mänsklig karakteristik. För att embryot eller fostret ska framstå som autonomt – som en person, patient,

eller individ – måste alla spår av kvinnans kropp försvinna. Ultraljudsteknikens isolering av embryot som astronaut, utomjording eller vattenvarelse har påverkat den legala och den medicinska hanteringen av kvinnors kroppar i repressiv riktning. (Stabile 1992 s. 179 – 205)

För att återföra kvinnan till en central plats på graviditetsscenen måste vi enligt Pollack Petchesky (1987) skapa nya bilder som rekontextualiserar fostret. Fostret måste stoppas tillbaks in i livmodern, livmodern måste stoppas tillbaks in i kvinnans kropp och kvinnans kropp måste placeras i sitt sociala sammanhang. Vi måste även skilja de maktrelationer inom vilka teknik som sonografin tillämpas från tekniken i sig. Om kvinnor bemyndigas som praktiker och patienter skulle tekniken kunna användas annorlunda. För att undvika att skapa en bild av den gravida kvinnan som präglas av moderlig essens måste hon avbildas inom ramen för alla sina relationer, ekonomiska och hälsomässiga behov och önskemål. (Pollack Petchesky 1987 s. 78 – 79)

Som en motvikt till den farliga livmodern framställs tekniken som absolut säker trots att den vanligen behandlas som en 'svart låda' vars innehåll inte diskuteras närmare. Det råder en överväldigande konsensus om att tekniken är säker att använda vid de energinivåer som används vid sonografi. (Brent 1989 s. 348) Vid högre energinivåer är tekniken däremot inte helt ofarlig, den kan ju exempelvis användas för materialavverkning. Antagandet att teknik som sonografi självklart räddar liv har inte gått att belägga vid normala graviditeter, men vid graviditeter med komplikationer av något slag har sonografin däremot klara fördelar (Wajcman 1991 s. 66 ff.).

Att med sonografins hjälp kunna få se sitt blivande barn och dessutom få ett foto eller en videofilm i handen, som kan visas upp för släkt och vänner, gör något som kanske ännu inte är speciellt påtagligt ens för den gravida kvinnan mera verkligt såväl för henne som för hennes partner. Den diffusa individuella upplevelsen av graviditeten omvandlas genom

ultraljudstekniken till något påtagligt som kan delas med andra, men blir samtidigt delvis externaliserad.

Då kvinnans egna upplevelser av hur fostret utvecklas underordnas de vetenskapliga data som visas på monitorn kan hon förvandlas till en åskådare av sin egen medicinskt styrda graviditet. Att gravida uteslutande är kvinnor, vilka vanligen inte är sjuka, och att manliga läkare inte kan ha någon egen erfarenhet av att vara gravid gör det till ett specialfall där teknik, som exempelvis sonografi, gör det möjligt för läkare som är män att hävda att de vet mer om kvinnors kroppar än kvinnorna själva. (Wajcman 1991 s. 70 – 71) Användandet av sonografi kan ha reducerat den traditionella kunskap som tidigare fördes vidare från kvinnor till kvinnor, men kan även ha givit de gravida kvinnorna tillgång till ny slags kunskap. Men kunskapen om teknik, exempelvis om sonografi, har blivit en männens kunskap som enligt Cockburn (1985 s. 202 – 203) ofta lagras bakom vetenskaplig status varifrån den delas ut sparsamt och motvilligt. Att som kvinna kräva inte bara kunskap om teknik utan även inflytande i de processer genom vilka ny teknik utvecklas blir därmed ett emancipatoriskt projekt.

Noter

1. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Piezoelektricitet>
2. http://nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1904/strutt-bio.html
3. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Alien>
4. Sonar står för sound navigation and ranging.
5. Detta kan ha ändrats sedan 1991.
6. I en referens anges Marie Curie felaktigt som en av de forskare som upptäckte piezoelektriciteten, men hon hade vid den tidpunkten ännu inte träffat Pierre Curie som sedermera skulle komma att bli hennes man och forskarkollega. Hon är den enda kvinna som nämns vid namn i de teknikhistoriska redogörelserna.

Referenser

Berns, Tomas och Ivergård, Toni (1979), *Ergonomiska data för konstruktörer*, En Mekanpublikation, Per Edberg AB, Stockholm

Blume, Stuart S (1992), *Insight and Industry – on the dynamics of technological change in medicine*, MIT Press, USA

Brent, Robert L (1989), *The Effect of Embryonic and Fetal Exposure to X-Ray, Microwaves, and Ultrasound: Counseling the Pregnant and Nonpregnant Patients About These Risks*, Seminars in Oncology, Volume 16, No 5 (October)

Cockburn, Cynthia (1985), *Machinery of Dominance – Women, Men and Technical Know-How*, Pluto Press Ltd., London, Storbritannien

Corea, Gena (1985), *The Mother Machine – Reproductive Technologies from Artificial Insemination to Artificial Wombs*, Harper & Row, New York, USA

Downer, John (1988), *Supersense and Perception in the Animal World*, BBC Books, Great Britain

Ingelstam Erik, Rönngren Rolf och Sjöberg Stig (1982), *TEFYMA – Handbok för teknisk fysik, fysik och matematik*, Sjöbergs Förlag

Noble, David (1992), *A World Without Women – The Christian Clerical Culture of Western Science*, Oxford University Press, Storbritannien

Nyberg, Ann-Christin (1994), *Ultrasonic Insight in Pregnancy – From Fatal Warfare to Fetal Welfare*, opublicerad uppsats skriven vid Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet

Nyberg, Ann-Christin (2002), *Genus och innovation*, Forskningsrapport TRITA-IEO-R 2006:16, Institutionen för Industriell Ekonomi och Organisation, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm

Pollack Petchesky, Rosalind (1987), *Foetal Images: The Power of Visual Culture in the Politics of Reproduction*, I red. Stanworth, M (1987), *Reproductive Technologies – Gender, Motherhood and Medicine*, Polity Press, Cambridge, UK

Sandell, Kerstin (1992), *Kardiotokografen – Utveckling och vardaglig användning*, Examensarbete, Lunds Tekniska högskola, Lund

Stabile, Carol A (1992), *Shooting the Mother: Fetal Photography and the Politics of Disappearance*, Camera Obscura – A Journal of Feminism and Film Theory, No. 28, January 1992, Indiana University Press, USA

Wajcman, Judy (1991), *Feminism Confronts Technology*, Polity Press, Cambridge, UK

Yoxen, Edward (1987), *Seeing with Sound: A Study of the Development of Medical Images*, i Bijker, W E; Hughes, T P och Pinch, T (1987), *The Social Construction of Technological Systems*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts

Gender Differences in the Transition to Parenthood: A Case Study from Värmland, Sweden¹

Gebrenegus Ghilagaber

Abstract

This note examines multiplicative intensity models in which a covariate interacts with two other covariates in the same model. It is shown that in such situations relative intensities obtained from two first-order interactions do not provide a complete picture of the phenomenon under investigation. A single second-order interaction is proposed as an alternative and the issues are illustrated through analysis of data on transition to parenthood among young adults from Torsby, Värmland, Sweden.

1. Introduction

In their investigation of sex-differentials in the intensity of first-birth to cohabiting and married Swedish adults, Bernhardt and Bjerén (1990) used a multiplicative intensity model of the type discussed in Breslow and Day (1975) and reviewed in Hoem (1987). The model controls for five socio-demographic variables - Sex, Education, Residence, Age, and Duration.² In their final analysis, the authors found a five-factor two-interaction model that fits the data 'best'. This final model is such that Education and Duration act independently while Sex interacts with both Residence and Age. The relative intensities resulting from such a model are displayed in Table 1.

We shall postpone details on how the values in the table are

obtained to later sections. For the moment it suffices with the interpretation. According to Table 1a, the low-educated (men or women) are about twice (1.91 times) as likely to have first-birth as those with middle-level education when the other covariates are controlled for. Those with high level-education, on the other hand, have about the same intensity (1.03 times) as those with middle-level education.

Table 1 - Relative intensities of first-birth across covariates (Source: Bernhardt and Bjerén (1990, Table 4, page 13).

a - Relative intensities for Education

Education		
Low	Middle	High
1.91	1	1.03

b - Relative intensities for the interaction between Sex and Residence

Residence			
Sex	Torsby	Värmland	Sweden
Male	1	5.11	1.62
Female	2.63	2.17	4.07

c - Relative intensities for the interaction between Sex and Age

Age		
Sex	20-24	25-29
Male	1	0.33
Female	0.63	1.04

Similarly, Table 1b shows that men residing in Värmland (except Torsby) are more than 5 times as likely to have first-birth as men residing in Torsby, while men residing in other parts of Sweden (outside Värmland) have intensity that is only about 1.6 times as high as those still in Torsby.³ For women residing in Torsby, the intensity is 2.63 times that of men still residing in Torsby, while women residing in other parts of Sweden are about 4 times as likely to have first child as men residing still in Torsby. A similar interpretation applies to the values in Table 1c.

Implicitly, the figures in Table 1b provide results of interaction between Sex and Residence after controlling for the other covariates (Duration, Education, and Age). In other words, the relative risks in Table 1b are, implicitly, valid for all levels of these three covariates. However, since we already know that Age interacts with Sex, it is questionable to assume that the figures in Table 1b are valid for all ages. Similarly, the figures in Table 1c provide results of interaction between Sex and Age after controlling for the other covariates (Duration, Education, and Residence). In other words, the relative risks in Table 1c are, implicitly, valid for all levels of these three covariates. However, since we already know that Residence interacts with Sex, it is questionable to assume that the figures in Table 1c are valid for all places of residence. In the worst scenario (if these assumptions are grossly violated) this may lead to what is known as Simpson's paradox.⁴

In the present paper we shall demonstrate that the available information can be utilized more systematically to provide a more complete picture of the structural relationship between the three covariates involved in interaction (Sex, Residence, and Age). The specific goals of the paper are (1) to suggest how, in a simple manner, the model that generated Table 1 can be given a mathematical representation applying the log-linear parameterization; (2) to demonstrate that in situations where a covariate interacts with two others, one cannot transform the log-linear model, in a unique manner, to the an equivalent

multiplicative model; and (3) to present appropriate tables to convey the empirical results.

In section 2 we introduce the multiplicative and log-linear parameterizations of the intensity model. In section 3 we give a mathematical representation of the model used to obtain the results in Table 1. Further, we demonstrate, analytically, that when a covariate interacts with two others, the use of a log-linear model with two baseline levels (as in Tables 1b and 1c) leads to estimates of intensity rates that are different from those obtained by a multiplicative formulation. In section 4, we re-estimate the relative intensities of interest using a single baseline for all three covariates involved in the interaction.⁵

2. Two parameterizations for the intensity-rate.

To simplify matters we shall begin with a model with the grouped time (duration) variable and one categorical covariate.

Denote by λ_{ij} the rate at which an individual with the jth level of a categorical covariate experiences an event (becomes a parent for the first time) in union-duration interval i . A multiplicative structure for such a rate arises when λ_{ij} is obtained from multiplicative contributions of the ith duration group, say θ_i , and the jth level of the categorical covariate, say $\acute{\alpha}_j$:

$$\lambda_{ij} = \theta_i \acute{\alpha}_j, \quad i = 1, \dots, I; \quad j = 1, \dots, J \quad (1)$$

with one of the $\acute{\alpha}_j$'s, say $\acute{\alpha}_{j_0}$, fixed to be equal to 1. Equation (1) will, henceforth, be referred to as a multiplicative parameterization of the intensity rate. θ_i is the baseline intensity (value of the intensity rate when $\acute{\alpha}_j = 1$), while $\acute{\alpha}_j$ represents the intensity of an individual with level j of the covariate relative to that of an individual with the baseline level j_0 .

Let us now define

$$A_i = \ln \theta_i, \text{ and } B_j = \ln \acute{\alpha}_j \text{ so that } \ln \lambda_{ij} = \ln \theta_i + \ln \acute{\alpha}_j = A_i + B_j$$

If we further let

$$\bar{A} = \frac{\sum_{i=1}^I A_i}{I}, \quad \bar{B} = \frac{\sum_{j=1}^J B_j}{J},$$

$$\Delta = \bar{A} + \bar{B}, \quad a_i = A_i - \bar{A}, \quad b_j = B_j - \bar{B}$$

we may define a log-linear equivalent of the intensity rate in (1) as

$$\begin{aligned} \ln \lambda_{ij} &= \ln \theta_i + \ln \alpha_j = A_i + B_j = (a_i + \bar{A}) + (b_j + \bar{B}) \\ &= (\bar{A} + \bar{B}) + a_i + b_j = \Delta + a_i + b_j \end{aligned} \quad (2)$$

Standard programs like SAS and SPSS yield values of Δ , a_i , and b_j such that $a_I = 0$ and $b_J = 0$, where I and J correspond to the highest levels of the covariates. However, the results in Table 1 were obtained by a program called LOGLIN (Olivier and Neff, 1976) which yields values of Δ , a_i , and b_j such that

$$\sum_{i=1}^I a_i = \sum_{j=1}^J b_j = 0.$$

One can, therefore, make use of these values to estimate back the intensity rates as

$$\lambda_{ij} = \exp(\Delta + a_i + b_j), \quad i = 1, \dots, I; j = 1, \dots, J \quad (3)$$

Equation (3) is a log-linear parameterization of the intensity rate. In other words, (1) and (3) represent two different parameterizations of the same intensity rate λ_{ij} .

Without loss of generality, we may select j_0 to be the first level ($j_0 = 1$). Then, since by design $\alpha_1 = 1$, we have

$$\lambda_{i1} = \theta_i \acute{\alpha}_1 = \theta_i(1) = \theta_i$$

or, equivalently

$$\theta_i = \theta_i \acute{\alpha}_1 = \lambda_{i1} = \exp(\Delta + a_i + b_1) \quad (4)$$

and

$$\acute{\alpha}_j = \lambda_{ij} / \theta_i = \exp(\Delta + a_i + b_j) / \exp(\Delta + a_i + b_1) = \exp(b_j - b_1) \quad (5)$$

as estimates of the baseline and relative intensities, respectively.

The above models and their corresponding methods of estimation can, easily, be extended to the case of more than two covariates and can entertain interactions between covariates. With three factors indexed by i , j , and k , in which the last two factors interact, (1) and (3) may be extended to

$$\lambda_{ijk} = \theta_i \gamma_{jk}, \quad i = 1, \dots, I; \quad j = 1, \dots, J; \quad k = 1, \dots, K \quad (6)$$

and

$$\lambda_{ijk} = \exp(\Delta + a_i + b_j + c_k + d_{jk}), \quad i = 1, \dots, I; \quad j = 1, \dots, J; \quad k = 1, \dots, K \quad (7)$$

respectively, such that

$$\sum_{i=1}^I a_i = \sum_{j=1}^J b_j = \sum_{k=1}^K c_k = \sum_{j=1}^J d_{jk} = \sum_{k=1}^K d_{jk} = 0.$$

Below we extend the above three-factor one-interaction model to a five-factor model where a covariate interacts with two others. We shall demonstrate that in such situations it is not possible to, uniquely, transform the log-linear parameterization of the intensity rate (3) into the multiplicative parameterization (1).

3. Multiple Interactions and the Identification Problem

3.1 Mathematical Representation

In accordance with our numerical example, let us consider a set of data involving a duration variable indexed by i and four other covariates indexed respectively, by j , k , r , and s . Assume further, that the factor indexed by k interacts with both the covariates indexed by r and s , while those indexed by i and j are not involved in any interaction. A mathematical representation for the multiplicative model used (but not explicitly mentioned) in generating Table 1 is given as

$$\lambda_{ijkrs} = \theta_i \beta_j \rho_{kr} \psi_{ks} \quad (8)$$

while the corresponding log-linear model is given by

$$\ln \lambda_{ijkrs} = \Delta + a_i + b_j + c_k + d_r + e_s + f_{kr} + g_{ks} \quad (9)$$

or, equivalently,

$$\lambda_{ijkrs} = \exp \{ \Delta + a_i + b_j + c_k + d_r + e_s + f_{kr} + g_{ks} \} \quad (10)$$

Estimates of the terms on the right hand side of (9), for the data in Bernhardt and Bjerén (1990) are shown in Table 2.

The relative intensities as shown in Table 1, are calculated by the usual approach. For the factor indexed by j , for instance, we have:

$$\beta_j = \frac{\lambda_{ijkrs}}{\lambda_{ij_0krs}} = \exp (b_j - b_{j_0}) \quad (11)$$

The corresponding estimates of β_j (with $j_0 = 2$), are shown in Table 1a.

For the interacting factors, Bernhardt and Bjerén (1990)

implicitly use the following expressions for the relative intensities:

$$\rho_{kr} = \exp \{(c_k - c_{k_o}) + (d_r - d_{r_o}) + (f_{kr} - f_{k_o r_o})\} \quad (12)$$

$$\psi_{ks} = \exp \{(c_k - c_{k_o}) + (e_s - e_{s_o}) + (g_{ks} - g_{k_o s_o})\} \quad (13)$$

The corresponding estimates of ρ_{kr} and ψ_{ks} (with $k_o = r_o = s_o = 1$) are shown in Tables 1b and 1c, respectively. Thus, for instance, the value 5.11 in Table 1b is obtained as

$$5.11 = \exp \{(-0.172+0.326+0.600) - (-0.172-0.393-0.312)\},$$

while the value 2.63 in the same table is obtained as

$$2.63 = \exp \{(0.172-0.393+0.312) - (-0.172-0.393-0.312)\}.$$

The corresponding entries in Table 1c are

$$0.33 = \exp \{(-0.152-0.172-0.406) - (0.152-0.172+0.406)\},$$

and

$$0.63 = \exp \{(0.152+0.172-0.406) - (0.152-0.172+0.406)\}.$$

Table 2 - Estimates of the parameters in the log-linear model for the data set in Bernhardt and Bjerén (1990).

a: Main effects

Factor (Covariate)	Level	Symbol	Estimate
Grand Mean Effect		Δ	-3.716
Duration	0-6	a_1	0.557
	7-18	a_2	-0.243
	19-36	a_3	0.073
	37-60	a_4	-0.206
	61-120	a_5	-0.180
Education	Low	b_1	0.422
	Middle	b_2	-0.226
	High	b_3	-0.197
Sex	Male	c_1	-0.172
	Female	c_2	0.172
Residence	Torsby	d_1	-0.393
	Värmland	d_2	0.326
	Sweden	d_3	0.067
Age	20-24	e_1	0.152
	25-29	e_2	-0.152

b: Interaction effects between Sex and Residence

		Residence		
Sex	Torsby	Värmland	Sweden	
	$f_{11} = -0.312$	$f_{12} = 0.600$	$f_{13} = -0.288$	
	$f_{21} = 0.312$	$f_{22} = -0.600$	$f_{23} = 0.288$	

c: Interaction effects between Sex and Start age

Sex	Age	
	20-24	25-29
Male	$g_{11} = 0.406$	$g_{12} = -0.406$
Female	$g_{21} = -0.406$	$g_{22} = 0.406$

3.2 The Identification Problem

It is now time to have a closer look at the two parameterizations for the intensity rate. Recall that the baseline intensity is given by

$$\theta_i = \lambda_{ij_0k_0r_0s_0} = \exp \{ \Delta + a_i + b_{j_0} + c_{k_0} + d_{r_0} + e_{s_0} + f_{k_0r_0} + g_{k_0s_0} \} \quad (14)$$

Thus, if we substitute the expressions in (11) - (14) for the corresponding parameters in the right hand of (8), we have

$$\begin{aligned} \lambda_{ijkrs} &= \theta_i \beta_j \rho_{kr} \psi_{ks} \\ &= \exp \{ \Delta + a_i + b_{j_0} + c_{k_0} + d_{r_0} + e_{s_0} + f_{k_0r_0} + g_{k_0s_0} \} \times \exp(b_j - b_{j_0}) \times \\ &\exp \{ (c_k - c_{k_0}) + (d_r - d_{r_0}) + (f_{kr} - f_{k_0r_0}) \} \times \exp \{ (c_k - c_{k_0}) + \\ &(e_s - e_{s_0}) + (g_{ks} - g_{k_0s_0}) \} \end{aligned} \quad (15)$$

which, after simplification, reduces to

$$\lambda_{ijkrs} = \exp \{ \Delta + a_i + b_j + c_k + d_r + e_s + f_{kr} + g_{ks} + (c_k - c_{k_0}) \}. \quad (16)$$

The expression in (16) is different from that in (10) because (16) contains the additional term $(c_k - c_{k_0})$ in the exponent.

4. Presenting the appropriate tables

We shall now proceed to the last purpose of the paper - presenting the tables that could provide a more complete picture of sex-differentials in first-birth intensities.

Our proposal is to use a common baseline level for the three factors involved in interaction and to re-compute the relative intensities of interest. In this way, we take due account of the conditional dependence between the two covariates (Residence and Age) interacting with a common third covariate (Sex).

Denote by μ_{krs} the relative intensity at the kth level of the covariate Sex, r^{th} level of the covariate Residence, and s^{th} level of the covariate Age. Further, let θ_i and β_j represent, as before, the baseline intensity and the relative intensity of Educational level j , respectively. Our multiplicative intensity model will then be given by

$$\lambda_{ijkrs} = \theta_i \beta_j \mu_{krs} \quad (17)$$

and the relative intensity of interest, μ_{krs} , is given by

$$\begin{aligned} \mu_{krs} &= \frac{\lambda_{ijkrs}}{\lambda_{ijk_0r_0s_0}} \\ &= \exp \{ (c_k - c_{k_0}) + (d_r - d_{r_0}) + (e_s - e_{s_0}) + (f_{kr} - f_{k_0r_0}) + (g_{ks} - g_{k_0s_0}) \} \end{aligned} \quad (18)$$

If we were to compute the joint effect of the three covariates involved in interaction using the mathematical representation corresponding to Table 1 (with two pairs of baseline levels), such effect would have been obtained as a product of the two factors (relative intensities) in (15):

$$\rho_{kr} \psi_{ks} = \frac{\lambda_{ijkrs}}{\lambda_{ijk_0r_0s_0}} =$$

$$\exp \{2 (c_k - c_{k_0}) + (d_r - d_{r_0}) + (e_s - e_{s_0}) + (f_{kr} - f_{k_0r_0}) + (g_{ks} - g_{k_0s_0})\}$$

$$= \mu_{krs} \exp (c_k - c_{k_0}) \rightarrow \mu_{krs} = \rho_{kr} \psi_{ks} \exp \{-(c_k - c_{k_0})\} \quad (19)$$

If we solve for the absolute intensity, we get

$$^{**} \lambda_{ijkrs} = \lambda_{ijk_0r_0s_0} \rho_{kr} \psi_{ks} = \theta_i \beta_j \mu_{krs} \exp \{(c_k - c_{k_0})\},$$

which is different from our formulation in (17).

Let us now proceed to the re-estimation of the relative intensities of interest. The relative risks for the non-interacting factor Education (Table 1a) and those of the baseline intensities remain unchanged.

For the factors involved in interaction, we get the following (2 x 2 x 3) table of relative intensities, μ_{krs} , obtained by straight application of equation (18).

Table 3a - Relative intensities μ_{krs} with a com-mon baseline level for Sex, Residence, and Age

		Residence		
Sex	Age	Torsby	Värmland	Sweden
Male	20-24	1	5.11	1.62
	25-29	0.33	1.67	0.53
Female	20-24	1.17	0.97	1.81
	25-29	1.94	1.60	3.00

Further, we can compute the following relative intensities of interest:

Sex- profiles of intensities across Residence:

$$\frac{\lambda_{ijkrs}}{\lambda_{ijk_{r_0}s}} = \exp \{ (d_r - d_{r_0}) + (f_{kr} - f_{kr_0}) \} \quad (20)$$

= Effect of Residence on men's first-birth intensity
(when $k = 1$)

= Effect of Residence on women's first-birth intensity
(when $k = 2$)

Table 3b - Sex profiles of relative intensities across Residence

Residence	Sex	
	Male	Female
Torsby	1	1
Värmland	5.11	0.83
Sweden	1.62	1.55

Thus, men living in Värmland (except Torsby) are more than 5 times as likely to get their first birth relative to those still living in Torsby, while those in living in other parts of Sweden have rates that are only 1.62 times that of men living in Torsby. For women, the corresponding relative intensities are 0.83 and 1.55, respectively. These intensities control for Age, Education and Duration.

It is worth noting here that these values can be obtained from Table 1b, by dividing the entries in the second and third columns by those in the first.

Sex profiles of intensities across Age:

$$\frac{\lambda_{ijkrs}}{\lambda_{ijkrs_0}} = \exp \{(e_s - e_{s_0}) + (g_{ks} - g_{ks_0})\} \quad (21)$$

= Effect of Age on the men's first-birth intensity
(when $k = 1$)

= Effect of Age on women's first-birth intensity
(when $k = 2$)

Table 3c - Sex profiles of relative intensities across Age

	Sex	
Age	Male	Female
20-24	1	1
25-29	0.33	1.66

In other words, men forming a union at older ages (25-29 years) have first-birth intensity that is only 0.33 times that of men forming a union at younger ages, net of the effects of Education and Residence and at all union durations. For women, on the other hand, the corresponding relative intensity is 1.66 - forming a union at higher ages increases the intensity by 66% relative to that of younger ages. Again, these values can be also obtained from Table 1c, by dividing the entries in the second column by those in the first.

Sex-differentials of intensities across Residence and Age:

$$\frac{\lambda_{ijkrs}}{\lambda_{ijk_0rs}} = \exp \{(c_k - c_{k_0}) + (f_{kr} - f_{k_0r}) + (g_{ks} - g_{k_0s})\} \quad (22)$$

Table 3d - First-birth intensities of women relative to that of men across Residence and Age

	Age	
Residence	20-24	25-29
Torsby	1.17	5.89
Värmland	0.19	0.96
Sweden	1.12	5.66

The intensity of first birth for women is higher or lower than that of men depending on which age group and/or residence one refers to. For instance, the relative intensity is about six times for women who initiate their union at older ages and live either in Torsby or outside the rest of Värmland. For those living in Värmland, the intensity for the two sex's is almost the same for those initiating the union at older ages. Women living in Värmland and have initiated their union early have only about one-fifth as high rate as men in the same (age, residence) group. Women initiating their union early (20-24 years) and living in either Torsby or other parts of Sweden (outside Värmland) have a rate that is over 10% higher than that of their male counterparts.

The values in Table 3d relate to all levels of Education and Duration. In contrast to those in Tables 3b and 3c, the values in Table 3d cannot be obtained from Table 1 and this is, indeed, the main contribution of this paper. Since the main goal of the investigation that resulted in Table 1 was to study sex-differentials across covariates, the figures presented in Table 3d are relevant and provide complementary information towards a more complete picture of the phenomenon under investigation. A general lesson to learn from our analyses here is that it maybe dangerous to analyze a model with multiple interactions solely by inspecting its separate pairs of two-way (first-order) interactions.

Notes

1. The presentation in this note follows that of Ghilagaber (1999).
2. The Sex variable represents the gender of the respondent, and has two levels - Male and Female. *Education* is measured by the years of education after primary school. It has three levels - Low (0.5 - 2 years), Middle (2.5 - 5 years), and High (5.5 - 8 years). *Residence* is a time-varying covariate and has three levels - Torsby, Värmland, and Sweden. These levels are described further in footnote 3. Age refers to the respondent's age (in years) at the time of forming a union (marriage or cohabitation). It has two levels - 20-24 and 25-29. *Duration* represents the length (in months) of the union. It is the time variable and has five levels - 0-6 months, 7-18 months, 19-36 months, 37-60 months, and 61-120 months.
3. The initial study has as its starting point a cohort of men and women, born around 1945 and confirmed in the parish of Fryksände in 1960. This parish comprises all of Torsby, the municipal centre of a large forest-land municipality in the northern region of Värmland, in western Sweden. In the initial formulation, the residence variable is expected to capture some measure of internal migration (from Torsby to other parts within Värmland or elsewhere in Sweden).
4. To avoid cells with zero entries analysts usually restrict attention to two-way interaction models by collapsing (marginalizing) over a third factor. This issue is of some importance to practical data analysts because in many studies it is impossible to measure all potential covariates. However, the procedure of collapsing over a covariate might lead to considerable scope for paradox and error, especially if one marginalizes over potential conditioning variables. The dangers of amalgamating tables are well known and are documented in Simpson (1951) and later works that followed him.
5. Two baseline levels arise in situations where one has two first-order interactions (interaction involving only two factors). One three-way baseline level arises when the model contains only one second-order interaction term (interaction involving three factors)

References

- Bernhardt, E. M., and G. Bjerén (1990), Quantitative life history analysis with small data sets: a study of gender differences in the transition to parenthood in Sweden. Paper presented at the World Congress of Sociology, Madrid-Spain, July 9-13, 1990.
- Breslow, N. E., and N. E. Day (1975), Indirect standardization and multiplicative models for rates, with reference to the age adjustment of cancer incidence and relative frequency data. *Journal of Chronic Diseases* 28, 289-303.

Ghilagaber, G (1999), On the problem of Identification in Multiplicative Intensity-Rate Models with Multiple Interactions. Quality and Quantity – *International Journal of Methodology* 33, 45-58.

Hoem, J. M. (1987), Statistical analysis of a multiplicative model and its application to the standardization of vital rates: A review. *International Statistical Review* 55, 119-152.

Olivier, D., and R. Neff (1976), *LOGLIN 1.0: User's Guide*. Harvard, Harvard School of Public Health.

Simpson, E. H. (1951), The interpretation of interaction in contingency tables. *Journal of the Royal Statistical Society - Series B* 13, 238-241.

Feminism, politik och moral

Lena Gemzöe

Moral och politik är stora ord. Hur hänger de ihop? När de båda orden nämns tillsammans är det ofta i sammanhang som handlar om skandaler: politiker som går på porrklubb, fusk med reseräkningar och offentliga personers tvivelaktiga skatteavdrag. När Feministiskt initiativ presenterade sig för pressen restes en moralisk fråga i samma genre: kunde man vara sjukskriven för utbrändhet och samtidigt starta ett politiskt parti? I alla dessa fall handlar det om individens moral. Mer sällan ställs politiker till svars för sin grundsyn i moraliska frågor – men givetvis vilar all politik ytterst på moraliska ställningstaganden. Det gör också feminismen. Dess legitimitet i dagsläget vilar på en allmän uppslutning kring den, ursprungligen liberalfeministiska, idén om att alla lika rättigheter. Det är helt enkelt inte rätt att diskriminera kvinnor. Feminismen gör här gemensam sak med andra rörelser som driver rättvisekrav för underprivilegierade grupper.

Att moral alltid är en del av politik kan vara osynligt för oss men vid vissa tillfällen tycks moralen träda fram och spela huvudrollen i det politiska skeendet på ett annat sätt än i ”skandalerna” kring enskilda personer. Det har skett på ett påtagligt sätt vid två tillfällen den senaste tiden och intressant nog har ansvariga politiker i båda fallen gått bet på att hantera de moraliska frågorna. Efter tsunami-katastrofen när människor befann sig i sorg och chock hade de politiker som befann sig på nyckelpositioner inte förmåga att agera. Det var i grunden en enda sak som folk ville ha: medkänsla. De som varit med om ofattbara förluster ville ha medkänsla, tröst och hjälp och även de som inte själva var drabbade väntade sig att de ansvariga skulle visa förmåga att känna empati. När politikerna bara visade uttryckslösa stenansikten, drog sig undan och krävde ansvar av

andra var folkets dom omedelbar och man sökte sig till vem som helst som förmådde svara mot situationen på ett moraliskt sätt. I debatten som följde på kung Carl Gustafs tal om katastrofens offer påpekades just att en förklaring till att han därmed vann folkets gunst var att han fyllde ett moraliskt vakuum: han gav uttryck för den medkänsla som tycktes omöjlig att uppbringa från ansvariga politiker.

För andra var det thailändska folket de som stod för medkänslan: deras medkänsla för främlingar när de själva drabbats grymt gjorde djupt intryck på många och man sökte förklaringen i den buddhistiska religionen. Också här i det sekulariserade Sverige vände man sig till religionen, till kyrkan och prästerna för att få tröst. Samma situation upprepade sig i den politiska hanteringen av de apatiska flyktningbarnen. Ansvariga politiker uppvisade uttryckslösa stenansikten och snärjde in sig i de mest märkliga absurditeter som ”att låta barnen stanna vore en humanitär katastrof” och ”det händer bara i Sverige” som svar på frågan hur man kan utvisa barn som är beroende av sondmatning för att överleva. Den ofattbara bristen på medkänsla upprörde alla – från vänsterradikala aktivister till kyrkan. Regeringen fick ge vika, moderaterna ångrade sig när de sent omsider förstod vartåt vinden blåste – och medkänslan vann.

Så vart vill jag komma? Till att religionen, kyrkan och kungen är bra att ha som en garant för moral? Nej, inte alls (men att kyrkan i många fall när politiker gör sig blinda och döva försvarar utsatta människors rättigheter är ett faktum). Vad allt detta visar är att det moraliska vakuum som uppstod i offentligheten efter tsunamin och kring de apatiska flyktningbarnen inte är tillfällig. Den är permanent i det politiska livet. Politikens oförmåga att ge empati till sårbara, utsatta människor är ett symptom på oförmåga att ge politiken en moraliskt försvarbar grund överhuvudtaget.

Det är svårt att skriva sådana meningar som ovanstående, det låter moralistiskt. Är det kristdemokraterna som talar? Att det är så beror på att endast den kristna högern, såväl i Sverige som USA, talar om moral i sin offentliga politik. Feminister

har haft all anledning att vara skeptiska till tal om moral överhuvudtaget, hänvisningar till den allmänna moralen har ju alltid gått ut på att begränsa och kontrollera kvinnor med hjälp av skam- och skuldbeläggning. Feminismens inbrytning i det politiska livet är en motattack på patriarkal moral: våldtäktslagen, prostitutionslagen, föräldraförsäkringen vilar alla på ifrågasättanden av patriarkal moral. Feminismen har naturligt nog haft störst anledning att omvärdera allt som rör sexualmoral. Men kan feminismen också förändra synsätt på de grundläggande värdena, politikens mål? Med andra ord: skulle en feministiskt inspirerad politik kunnat hantera tsunami-katastrofen och de apatiska flyktingbarnen annorlunda? Ja, det tror jag och för att förstå varför måste vi ge oss in i en diskussion om filosofi och det moraliska livets grunder.

Vid sidan av den kristna etiken - som för övrigt inte alls bara kristdemokrater bekänner sig till - finns den moderna moralfilosofin som bedrivs inom akademien. Dess credo är rationalismen - att vi med förnuftets hjälp kan ge det moraliska livet en grundval. I den rationalistiska moralfilosofin finns olika inbördes stridande traditioner, däribland rättighetsetiken som hävdar att moralisk rättvisa kan uppnås genom att individers fri- och rättigheter balanseras mot varandra. En annan är nyttomoralen eller utilitarismen som menar att det moraliskt rätta uppnås genom att individer väljer den handling som maximerar det goda - det kan vara kunskap, skönhet eller rätt och slätt lycka. Sådana tankegångar finns inbyggda i mycket av det moderna välfärdsstatsbygget som då går ut på att maximera välfärd och fördela den rättvist till så stor del av befolkningen som möjligt.

Uren feministisk synvinkel är det skumma med såväl kristendom som rationalistisk moralfilosofi att ingetdera av systemen förmått identifiera kvinnoförtryck som ett moraliskt ont. Den akademiska moralfilosofin framstår som suspekt ur ytterligare en synvinkel. Den har visat sig vara en bastion långt svårare att inta än både kyrkan, politiken eller statsvetenskapen. Feministiska filosofer kallar filosofin för universitetsvärldens Rambo: dess odling av

känslomässig distans, att söka sanning genom att i isolering ägna sig åt introspektion för att därefter sammanstråla med andra (män) och med hjälp av ”motståndarmetoden”, så hård attack som möjligt av varandras ståndpunkter allt i en strävan att renodla tänkandet i entydiga principer fria från motsägelser tycks sammanfalla med en manlighet lika stereotyp som den ensamme krigaren i Rambos gestalt. Moralfilosofins utformning som tanketradition och homosocial verksamhet har syftat till att utesluta kvinnor, handgripligt och intellektuellt, liksom allt som rör känslor, kropp och sexualitet. Det är därför inte en slump att den feministiska moralfilosofin inspirerades av ett tänkande utifrån filosofin för att kunna tänka på ett annat sätt. Jag tänker på den så kallade kontroversen mellan psykologerna Carol Gilligan och Lawrence Kohlberger och det berömda Heinz dilemma. Kohlberger utformade en metod för att beskriva och mäta moralisk utveckling. Teorin är inspirerad av modern moralfilosofi. Den moralsyn som kännetecknar en moraliskt mogen person sammanfaller med en av den moderna moralfilosofins tongivande teorier: Rawls rättviseteorin. Personerna som testades i Kohlbergs undersökningar fick ta ställning till moraliska dilemman, vilket också är det vanligaste sättet att resonera bland moralfilosofier. I studien användes bland annat det så kallade Heinz dilemma, som presenterades för en pojke och en flicka, båda 11 år.

I dilemmat presenteras Heinz vars fru är sjuk. Heinz har inte råd att köpa den medicin som behövs för att rädda hennes liv – ska han stjäla den eller inte? För att få hög poäng i testet ska han snabbt svara att han ska stjäla medicinen och motivera det med att fruns rätt till liv står mot apotekarens rätt till egendom och att rätten till liv väger tyngre. Därför är det riktigt att bryta mot lagen och stjäla medicinen. Pojken Jake klarar sig bra, men flickan Amys svar gillas inte av bedömare. Hon hamnar ett helt steg lägre än Jake.

Amy tycker inte att Heinz ska stjäla medicinen, men hustrun ska inte behöva dö heller, säger hon först. Då intervjuaren frågar varför Heinz inte ska stjäla den hänvisar hon inte till att det är

olagligt, utan istället funderar hon över vad som skulle kunna hända med relationen mellan Heinz och hans fru. Han skulle kanske komma i fängelse och om hon då skulle bli sjukare, skulle Heinz inte kunna skaffa mer av medicinen. De måste prata igenom saken, säger hon, för att hitta ett annat sätt. Det är inte rätt av apotekaren att inte ge Heinz medicinen. Om han insåg följderna skulle han förstå att han borde ge Heinz medicinen och låta honom betala senare. När intervjuaren genom att upprepa frågorna låter Amy förstå att svaren inte uppfattats eller inte varit riktiga, börjar hon bli osäker och vacklar. Svaren börjar bli ansträngda och tvekande. Stöld är ingen bra lösning, säger hon, om han stal medicinen skulle han kanske inte heller veta hur han skulle ge den till hustrun – hon skulle dö i alla fall, tillägger hon osäkert.

Amy hamnar lågt i Kohlbergs schema för moralisk utveckling. Enligt dess kriterier vittnar hennes svar om en känsla av maktlöshet i världen och en oförmåga att tänka systematiskt om moralbegrepp och lagar, en ovillighet att utmana auktoriteter – hon kan inte ens tänka sig att ingripa direkt för att rädda ett liv. Hennes tillit till relationer uttrycker ett barnsligt beroende.

När Gilligan, som först samarbetade med Kohlberg, upptäckte att flickorna systematiskt hamnade på en lägre nivå i Kohlbergs schema för moralisk utveckling ställde hon sig frågan varför. Hennes slutsats var att det var den inbyggda synen på moral som fanns i schemat som det var fel på, inte flickorna. Amy uppfattar inte det moraliska problemet på det sätt som är meningen – hon ser inte den inre struktur till lösning som finns i dilemmat. Hon accepterar inte dilemmats utgångspunkt – ska han stjäla medicinen? Istället lokaliserar hon det moraliskt onda i situationen till apotekaren – att han, trots att han har medlen, vägrar svara mot de behov Heinz och hans fru har. Då blir dilemmat: hur få apotekaren att förstå? Människorna i dilemmat är för Amy förbundna med varandra i ett nätverk av relationer. Lösningen på problemet ser hon i att detta nätverk kan aktiveras med hjälp av kommunikation. Det moraliskt onda är att

något i relationerna mellan människorna har brustit. Detta bör repareras för de kommer att vara förbundna med varandra även i fortsättningen.

Många kvinnliga moralfilosofer som vid denna tid (början på 80-talet) verkade i den manligt dominerade akademien tog Amys moralfilosofierande till sitt hjärta. En orsak var ren igenkänning. Amys heroiska men ändå osäkra motstånd mot intervjuarens frågor liknade väldigt mycket de kvinnliga filosofernas belägenhet inför Rambo-seminariernas eldgivning av abstrakt formulerade hypotetiska dilemman. Och placeringen av Amy ett steg lägre än Jake på skalan för moralisk utveckling hade djupa rötter i den filosofiska traditionen, från Aristoteles uppfattning att kvinnan har en förnuftskapacitet långt under mannens eller Kants ståndpunkt att kvinnor inte hade förmågan att tänka med hjälp av abstrakta principer. Den feministiska filosofins kritik av rationalismen har också inneburit att man uppmärksammat det som rationalismen utesluter, till exempel ett bejakande av känslor, omsorg, det lilla livet - allt det som associeras med en traditionell kvinnlighet. Den feministiska positionen kan då uppfattas som att den försvarar en traditionell kvinnlighet, men det är själva tudelningen förnuft och känsla som den kritiserar.

I Amys svar fann den feministiska etiken fröet till vad som kallats omsorgsetik. Den ifrågasätter den manliga filosofins abstrakta moralsyn, och framför allt dess åtskillnad av rationalitet och känslor och dess ointresse för relationer mellan människor, som blir reducerade till bärare av moraliska värden som ska maximeras med hjälp av rationella kalkyler. En stor skillnad är själva språket, varmed de olika perspektiven försökte fånga den moraliska verkligheten. I omsorgsperspektivet är relationer mellan människor moraliskt viktiga, moral beskrivs som att ta ansvar för egna och andras behov. I manlig moralteori betraktas den moraliska aktören som autonom och avskild från andra. Moral är en fråga om att hantera ett abstrakt system av rättigheter eller ett system av objektiva värden som rationella individer bör maximera.

Omsorgsperspektivet förutsätter förbindelser mellan människor och ser dem som möjligheter till kommunikation och moraliskt handlande. I traditionell moralteori är objektiv distans nödvändig för moraliska bedömningar. Att utan ”personliga” känslor mäta egen och andras lycka och lidande är kännetecknande för en moralisk person. Omsorgsperspektivet ser distans som ett moraliskt problem och känslor för andra människor som en förutsättning för moraliskt handlande. Den feministiska omsorgsetiken kom samtidigt som en mer allmän kritik av modern moralfilosofi skedde: många menade att filosofin hade drivit abstraherandet för långt, exemplen blev alltmer absurda och verklighetsfrånvarande, odlandet av rationaliteten fick närmast konsekvensen att den moraliska handling som mest strider mot ens personliga känslor är rätt. Ett vanligt tillbakavisande av den feministiska filosofin är just att den inte kommer med något nytt – det är tänkt som ett sätt att förklara den vara onödig. Och det är sant: det finns stora likheter både med Gandhis ickevåldslära och fredsforskarens förslag på hur man skapar hållbara globala fredliga relationer. Man kan inte bara stjäla apotekarens medicin även om det verkar rätt för stunden – vi kommer att vara beroende av apotekaren även i framtiden och han av oss. . Men allianser med liknande tankegångar är ingen svaghet, och endast en feministisk moralteori ser hur bristerna i en överdrivet rationalistisk tradition beror på uteslutningen av det som filosofin konstruerat som ”kvinnligt”, nämligen känslor, relationer och kroppslighet. Det är den manliga traditionen som skapat den starka tudelningen av förnuft och känsla, manligt och kvinnligt. Därmed har den också avskurit sig själv från kontakt med de känslor förutan vilka ett moraliskt liv inte kan existera.

Så hur skulle en feministisk moralfilosofi kunna göra en skillnad i politisk hantering av mänsklig utsatthet och lidande? Genom att behålla kontakten med sådana moraliska känslor som empati och altruism. De är inte bara känslor, utan en hållning som innefattar tanke och kropp. De har en enorm kraft, de finns i de religiösa traditionerna, men existerar också oberoende av

dem. När politiker tror sig försvara allas rättigheter eller agera som välfärdstatens rationelle försvarare medan de i själva verket inte förmår se var det onda och goda finns i en moralisk situation har de förlorat kontakten med en moralisk grundkälla. Bara medkänsla är inte tillräckligt för att kunna handla moraliskt, men utan medkänsla blir moraliska principer bara en uppsättning instrument. En feministisk moral ser inte medkänslan som skild från en politiskt grundad solidaritet och den ser inte omsorg som skilt från rättvisa.

Och där slutar jag min predikan. Budskapet är enkelt: feminismen har bara börjat omforma världen. För att gå vidare måste vi erövra den rätt som patriarkatet hårdnackat förvägrat oss: rätten att filosofera.

Om skribenterna och texterna

Fanny Ambjörnsson är doktor i socialantropologi (med avhandlingen *I en klass för sig*, 2004) och verksam på Centrum för genusstudier vid Stockholms universitet sedan många år som forskare. Hon är våren 2009 postdok forskare finansierad av FAS. Hon börjar hösten 2009 ett nytt projekt med arbetstiteln *Queer-Kids*. Detta kapitel har tidigare publicerats i *Bang*, nr 4 2008: 51.

Dag Balkmar Efter en termin 'Internationella relationer' gav jag upp mina ambitioner om att förstå spelteorins förklaringsvärde, att kärnvapenkrig ändå skulle vara ett ganska 'rationellt utfall' av en politisk process. Istället skrev jag hösten 1998 in mig vid Centrum för Kvinnoforskning. Efter avslutade studier kom jag att anställas vid Centrum för Kvinnoforskning som kursassistent och forskningsassistent. Sedan dess har jag arbetat med ett flertal projekt vid Centrum (som sedan 2003 heter Centrum för genusstudier), rörande allt från studier om mäns våld till organisationsstudier. Sedan 2006 är jag doktorand vid Tema Genus i Linköping och forskar om bilstyling som kulturfenomen, ett projekt där män, maskuliniteter och teknik-kroppar ständigt formas och omformas.

Eva Bernhardt (Ph.D. demography, University of Pennsylvania, USA, 1971). Professor em. of Demography, Stockholm University. Her main research area has been family demography, with an emphasis on the intersection between work and family life, in particular from a gender perspective. Frances Goldscheider is Professor of Sociology at Brown University, and is affiliated with their Population Studies and Training Center. She received her Ph.D. in Demography at the University of Pennsylvania. Calvin Goldscheider is Professor of Sociology and Judaic Studies at Brown University, and is affiliated with their Population Studies and Training Center. He received his Ph.D. in sociology at Brown University. This text was originally published as Chapter 1 in *Immigration, Gender and Family Transitions to Adulthood in Sweden*, 2007.

Lena Gemzöe är docent i genusvetenskap och forskar för närvarande om svenskers pilgrimsresande till Santiago de Compostela i nordvästra Spanien med teoretiskt fokus på genus, kropp, berättande och mobilitet. Forskningen ingår i ett samarbetsprojekt mellan tre parter - Nederländerna, Irland och Sverige - där alla sysslar med forskning kring nutida pilgrimsresande, finansierat av

European Science Foundation. Projektet om nutida pilgrimsresande anknyter till hennes avhandlingsarbete i socialantropologi som utifrån ett fältarbete i norra Portugal undersöker de centrala delarna i katolsk folklig religiös praktik, såsom Mariakult, praktiker kring döden och materiell kultur med ett feministiskt perspektiv. Projektet tar också upp trådar från tidigare forskning och fältarbeten i Sverige om reflexiv etnografi, platsskapande, kulturella uttrycksformer och feministisk teori. Detta kapitel har tidigare publicerats i *Bang*, nr 2 2005.

Gebrenegus Ghilagaber is Associate Professor at the Department of Statistics, Stockholm University. He holds BSc & MSc degrees (Addis Abeba University) and PhLic & PhD degrees (Uppsala University) in Statistics, as well as PhLic. degree in Demography (Stockholm University). It was during his affiliation with the Demography Unit, Stockholm University, at the beginning of the 1990s that he met Gunilla Bjerén first. Since then Gunilla has been a good role-model and a source of encouragement and inspiration both socially and professionally. Not surprisingly, the present work has its roots in Bjerén's work on the same topic (Bernhardt & Bjerén, 1990). Here, the author merely recommends that the available data be "pressed" further and more systematically in order to get more "juice" out of it.

Kristina Lundgren är fil dr i journalistik och har tidigare arbetat som lärare och forskare vid JMK, Stockholms universitet. Sedan 2008 är hon universitetslektor vid Institutionen för medier och kultur, Umeå universitet, och forskar främst kring kvinnliga journalister och svensk presshistoria. Kapitlet här är en reviderad version av artikeln "Reporterrollen och möjligheterna att utforma en sådan från ett kvinnligt perspektiv", publicerad i Camauër, Leonor, Kleberg, Madeleine & Lundgren, Kristina (2002) (red) *Bromskloss och pådrivare. Medier, genus och social förändring*, JMKs skriftserie 2002:1, Stockholm, efter konferensen "Medier, genus och social förändring" vid JMK i november 2002.

Paula Mähleck, PhD thesis (*Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of reproducing Gender inequality within the discourse of equality*) at the department of Sociology, Umeå University in 2003. Since then she has expanded her research to studying intersections of gender and race relations and processes of inclusion and exclusion in higher education. At present she is working in a research group that was granted additional funding (2009-2011) for studying the globalisation of trade unions and sustainable development.

Birgitta Ney är docent och föreståndare för Centrum för Genusstudier och Gunilla Bjeréns efterträdare på det uppdraget. Hon forskar numera mestadels om svensk dagspresshistoria och har bla publicerat *Reporter i rörelse* (1999) *Tidningskvinnor* (2000) och *Kvinnosaken i pressen* (2006). Hon disputerade 1993 i litteraturvetenskap med *Bortom berättelserna, Stella Kleve – Mathilda Malling*. Kapitlet här är en bearbetad version av ett bidrag till en nordisk antologi som är under redigering och beräknas utkomma under 2009.

Lissa Nordin är doktor i socialantropologi och verksam som studierektor och forskare på Centrum för genusstudier vid Stockholms universitet. Kapitlet grundar sig på hennes doktorsavhandling som heter *Man ska ju vara två. Män och kärlekslängtan i norrländsk glesbygd* (2007, Stockholm: Natur och Kultur). Kapitlet har tidigare publicerats som artikel i FORMAS pocketbok *Ska hela Sverige leva?* (red: Birgitta Johansson, 2008). Hon bedriver för närvarande ett forskningsprojekt om hållbar stadsutveckling som finansieras av FORMAS.

Ann-Christin Nyberg När jag presenterar mig brukar jag beskriva mig som en bitextuell hybrid med en fot i genusvetenskapen och den andra i teknikvetenskapen, något som för närvarande inte endast speglar min bakgrund och mitt forskningsintresse utan även min dubbla koppling till såväl Centrum för Genusstudier vid Stockholms universitet som till avdelningen för Genus och innovation vid Luleå Tekniska universitet. Mitt forskningsintresse kretsar kring de kreativa processer genom vilka såväl genus som teknik formas i interaktion människor emellan och eventuella möjligheter till förändring genom dessa formandeprocesser. Jag arbetar för närvarande parallellt med två forskningsprojekt, varav det ena är mitt avhandlingsprojekt på temat genus och innovation. Det andra projektet, *Jämställdhet för hållbar tillväxt*, handlar om möjligheterna att nyttiggöra genus och jämställdhet i industriella innovationssammanhang och finansieras av Vinnova.

Annika Olsson Jag arbetar sedan 2003 som lektor vid Centrum, och är också stf föreståndare samt koordinator för Gender Helpdesk med uppdrag från Sida och regeringskansliet. Jag är även Centrums representant i AOIFE och ingår i gruppen "Teaching Empires", som är en del av det EU-finansierade projektet Athena 3. Jag är litteraturvetare och disputerade på en avhandling vid Uppsala universitet 2002: Att ge den andra sidan röst, utgiven i ny version på Atlas förlag 2004. För närvarande arbetar jag med projektet Books in Translation

and Classification där den amerikanska författaren och nobelpristagaren Pearl S. Buck spelar en central roll. Jag är också redaktör för en reviderad version av Litteraturens historia i Sverige på uppdrag av Norstedts förlag. De senaste publikationerna innefattar en kartläggning av genusforskning i Sverige, *Genusforskning pågår* (2007), samt artikeln "Thoughts on Being a Respectable Homo Academicus" i *Thinking With Beverley Skeggs* (2007), som jag också var redaktör för.

Tiina Rosenberg är professor i genusvetenskap och teatervetare vid Lunds universitet. Hon var verksam vid Centrum för genusstudier, Stockholms universitet, under åren 1995-2005. Rosenberg har bland annat givit ut böckerna *En regissörs estetik: Ludvig Josephson och den tidiga teaterregin* (diss., 1993), *Byxbegär* (2000), *Queerfeministisk agenda* (2002), *Besvärliga människor: Teatersamtal med Suzanne Osten* (2004), *Könet brinner! Judith Butlers texter i urval* (2005), *Teater i Sverige* (skriven tillsammans med Lena Hammergren, Karin Helander och Willmar Sauter, 2004) och *L-ordet: Vart tog alla lesbiska vägen?* (2006). Hennes senaste bok, *Bögarnas Zarah: Diva, ikon, kult* utkommer under våren 2009. Rosenberg arbetar för närvarande med projektet "Aesthetics of Activism and Activist Aesthetics: Contemporary Feminist Performance in Sweden".

Centrum med många riktningar – en vänbok till Gunilla Bjerén

Centrum för genusstudier

Stockholms universitet, 106 91 Stockholm
www.erg.su.se/genusstudier

Stockholms
universitet